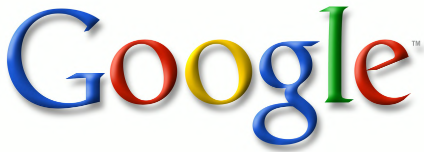

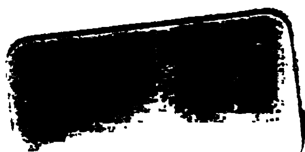

ГЛАСНИК

СРПСКОГ УЧЕНОГ ДРУШТВА

КЊИГА 57

РАСПРАВЕ И ДРУГИ ЧЛАНЦИ

СА ТРИ СЛИКЕ У ПРИЛОГУ

У БЕОГРАДУ 1884

У ШТАМПАРИЈИ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ

На продају у књижарници В. Валожића

Преглед.

Поправке.

СТРАНА	ВРСТА	ВАЉА ЧИТАТИ
6	7 оздо	њиховим књижевним
13	14 оздо	Марбургу
27	8 оздо	других
36	2 оздо	Stammbildungslehre
67	последња	1362
72	29	Leghech — — homicidio
72	30	eorum
72	31	Trajectus
73	15	црпао
73	31	констатавао
74	26	Respondere
76	31	Фоскари
76	последња	кнезу
78	5	назива
79	11	1838
84	16	непромијењено
88	6 и 16	гријешка — — вијека
99	16	Добрун и Рготица;
103	19	поријеклу

КЛАСИЧНА НАСТАВА

У НАШИМ ГИМНАЗИЈАМА.

ГОВОРИО НА СВ. САВУ ГОДИНЕ 1884 У ВЕЛИКОЈ ШКОЛИ

ПРОФ. ЈОВ. ЂУРОМАН.

Многопоштована господо и госпође!

Од Истрије и кршног приморја до плавог Дунава, и од Драве и Тисе до Марице, Вардара и Струме ори се данас из душе хиљада и хиљада синова и кћери песма вечитог благодарног спомена великом просветитељу српском, који је за живота поставио духовном животу и јединству српскога народа основу јачу, но што би је могли поставити свиколики војни и политички успеси краљева и царева српских, — толико јаку, да и после 700 година сјаја и мрака, слободе и робовања српског име св. Саве буди клонула и успавана срца српска, и прикупља под заставу православља и идеје српске злим удесом растурене носиоце имена и будућности српске; да зближује и мири подељене и често завађене области и племена српска, спољном непријатељском силом и још више домаћим раздорима подељена и често завађена.

Велики просветитељ наш обучаван је одлично класичним и духовно црквеним правцем свога доба а на изворима грчко-словенске књиге. Међу тим српски народ данашњих дана удаљио се и оградио сувише од класицизма и хуманизма, па је вредно погледати, да ли не ће он тако и даље радећи нанети грдне штете своме самосталном животу и својој националној образованости.

С тога нека ми се допусти, да на овом месту а у овом свечаном тренутку разложим једно питање средњошколске наше наставе, од којег по мом мишљењу важнијег питања школског нема; нека ми се допусти, да разложим питање класичне наставе у нашим гимназијама.

Шта је задатак гимназији? Задатак је гимназији, да своје питомце учини способнима за изучавање наука, и да развија и негује у њих хумано осећање. А чиме извршује она тај свој задатак код свију образованих народа? Извршује га хуманистичним студијама сваког правца, а особито старокласичним студијама.

А за што гимназија у свију народа извршује тај задатак особито старокласичним студијама?

Први је важан разлог ево овај.

У философији, поезији, математици и у пластичној уметности били су учитељи народима Грци; у правништву били су учитељи Римљани; историографију основали су једни и други; најпосле познавању природе и земље они су важне основе положили. И тако цела модерна култура оснива се на класичној стародревности. Од највеће је дакле важности, да међу образованим синовима разних народа има свагда коло таких, који могу бити тумачи старих језика и споменика, и старе мудрости.

Други је важан разлог ево овај.

За већину струка, које се на университетима уче: за философију, филологију, историју, археологију, теологију, правништво претпоставља се знање класичних језика као condicio sine qua non. За што је за све ове струке преко потребно знање ово, држим да је толико познато, да је излишно и једну реч о томе потрошити.

Трећи је важан разлог овај.

Студија класичних језика, а особито језика латинског јесте најбоља основа за научно схватање и разумевање оних

језика, који су од језика латинског постали, за разумевање језика романских. С тога се свуда по гимназијама немачког народа предаје н. пр. француски језик по граматикама, које су написане с обзиром на језик латински. Може се на сваки начин научити н. пр. језик француски и без знања језика латинског, као што имамо примера не само код мушких но и код женских, али таково знање није никад темељно. Поред таког знања не може се никад дубоко загледати у природу романских језика и у њихов развој; а то се тражи од озбиљне наставе, каква треба да је настава гимназијска.

Па не само што се темељније науче романски и у опште модерни језици на основи класичних језика, но они се и много брже науче. Примера ради да наведем, какво је искуство у том погледу учињено у школама француским. У реалкама француским предавали су се пре три четири године језици енглески и немачки кроз четири године, по 6 часова недељно, а у гимназијама кроз три године по $1^1/_2$ час недељно. Па шта се у овим гимназијама и реалкама без изузетка опазило? Опазило се то, да су гимназисте за мање од једне четвртине оног времена, које је реалцима дато, много више и енглески и немачки научили него реалци(1)

Важно је учење класичних језика даље с тога, што је оно кључ за разумевање научне терминологије, што је кључ за разумевање тако званих техничких израза, који су стекли знанствено право грађанско у свима живим језицима, и који су узети из језика грчког и латинског, а находе се у свима наукама, а особито природним сваке врсте, у ботаници, зоологији, минералогији, физици, хемији, у математици, у медицини и т. д. Све ове разне речи и изразе грчко-латинске можемо, наравно, научити и без знања грчког и латинског језика; али другојачије се учи и зна оно, што се разуме, а

(1) Глед. Deutsche Rundschau, 1879.

другојачије, што се не разуме. Наши медицинари, који су у Бечу и у Берлину слушали науке, а и они који их и сада тамо слушају, умели би нам, ја мислим приповедати, ко поменуте техничке изразе лакше научи и боље употребљава, да ли они, који етимологију ових израза знају, или они, који смисао тим терминима траже у каквом научном речнику, и који од једних и других с већом лакоћом и коришћу прате предавања својих професора.

Важан обзир, због којег је у гимназијској настави тако знатно место дато класичним језицима, јесте и овај. Сви ми, поштована господо и госпође, знамо и видимо, како је данашње људство раздељено и поцепано и по државама, и по језицима, и по религијама, и по политичким убеђењима и по многом чему још другом. Па ипак за све ове разне правце има једна општа основа образовања, на којој се растављени чланови састају и разумевају. Ту општу основу образовања у народа модерне цивилизације чине класичне студије. Класичне студије јесу по превасходству она веза, која људе образоване, људе од науке везује и зближује; класичне студије јесу идиома, коју представници науке и уметности код разних народа разумеју ([1]); — класичне студије јесу оно земљиште, на којем се изједначују разлике разних народности, конфесија, политичних странака. Познанство са овим студијама претпоставља се у образована Енглеза и Француза, Немца и Руса, Шпањолца и Италијанца, Шведа и Мађара, Чеха и Пољака, Хрвата и Словенца; претпоставља се у католика и протестаната, у православних и унијата, у ултрамонтанаца и слободних зидара; претпоставља се најпосле у апсолутисте и конституционалца, у реакционара и прогресисте, у централисте и аутономисте, у монархисте и републиканца. Цитат

([1]) Не видесмо ли где у Октобру прошле године скупштину геодета из разних земаља италијански министар просвете, Баћели, поздравља у Риму беседом латинском?

какав из Хорација или Вергилија, реч каква Циценонова или Демостонова, стих какав из Омира или Софокла, сентенција каква из Тацита или Салустија јесте, штоно кажу, свуда код своје куће, било у ученим друштвима и академијама, било у парламентима, било у новинама. Нека се само ма из далека што наговести из класичне стародревности, разумеју један другог државници и војсковође, природњаци и богослови, економи и лекари, уметници и научници ([1]).

Два главна пак узрока, због којих су стари језици центар у гимназијској настави, јесу ово.

1. Изучавање класичних језика јесте, као што је опште признато, најдивнија умна гимнастика, најбоља школа за логично мишљење и расуђивање. Ма који од живих језика, немачки или француски или енглески не може ни из далека те исте услуге чинити; шта више ма који од тих језика јесте такав, да многим чиме, особито н. пр. својом оскудном флексијом распознавање општих граматичких категорија отежава. Та свако зна, како велику тегобу задаје ученику н. пр. распознавање субјекта и предиката. У латинском је језику то ученику јасно; у немачком су језику спољне разлике од чести збрисане, а у француском и енглеском језику готово никаквих нема. Па тако стоји у многом другом чему.

Да су стари језици удеснији од нових за умну дисциплину, и да за ову цељ: — знати при писању употребљавати речи онако, како треба да се употребљавају — боље школе нема од студије старих писаца, потврђујемо и овим. Много дело модерних литература одликује се на сваки начин извесним врлинама, којих нема ни у једног књижевног дела класичних народа. Тако н. пр. модерна драма може нам показати дела, која су од класичних драма много богатија фантазијом и разноврсношћу радње и карактера; Шекспиров је

([1]) Глед. Hirzel's Vorlesungen über Gymnasial-paedagogik.

Отело, као што вели Меколеј, највише уметничко дело на свету. Но ипак и они, који куд и камо шири круг модерног мишљења највећма наглашују, мало ће кад порећи, да у писаца класичне књижевности, који најбољем добу припадају, има нешто, у чему су до данашњег дана недостигнути. То знаменито нешто јесте савршенство облика, које видимо не само у грађевинству и вајарству старих народа него и у њиховим делима, и које се у томе састоји, да је предмет какав представљен према својој природи и према цељи представљања, и да је и у распореду и у извршењу свију делова потпуна хармонија са целином. Укратко казавши: „Код старих народа налазимо архитектуру за мисли и за камење, и једна и друга теже јасности и правилности, величанству и тишини“ ([1]). Ова архитектонска вештина у писању, која је једна од најглавнијих особина класичне литературе, била је и остаје за углед писцима свију времена и народа ([2]).

([1]) Taine, Histoire de la litterature Anglaise.

([2]) Берне (Börne) пише у свом чланку: „Bemerkungen über Sprache und Styl“ ово: „Eine gute Stylübung für Männer ist das Übersetzen, besonders aus alten Sprachen. Ich meinerseits pflege mich am Horaz zu üben, und es kommt hier nicht darauf an, ob mir die Üebersetzungen mehr oder minder gelungen, aber das habe ich dabei gelernt: dass die Reichthümer der deutschen Sprache nicht oben liegen, sondern dass man darnach graben muss, denn oft war ich Tage lang in Verzweiflung, wie ich einen lateinischen Ausdruck durch einen gleich kräftigen deutschen wiedergeben könne, ich liess mich aber nicht abschrecken, und fand ihn endlich doch. So erinnere ich mich, acht Tage lang vergebens darüber nachgedacht zu haben, wie sub dio moreris zu übersetzen sei und erst am neunten kritischen Tage fand ich das richtige Wort“. (Добро вежбање у стилу јесте превођење особито са старих језика. Што се мене тиче, ја имам обичај, да се вежбам на Хорацију, па ту није стало до тога, да ли су ми преводи мање више испали за руком; али ја сам при томе ово научио: да благо немачког језика не лежи горе, већ да се оно мора ископавати, јер често бејах по неколико дана у очајању, како ћу какав латински израз па искажем исто онаким снажним немачким изразом; но ја се не давах одвратити, и налажах га на послетку ипак. Тако се опомињем, како сам једном осам дана пре-

Најпосле да споменем и ово зарад доказа, да су стари језици за изоштравање умних сила боље средство него језици нови. Искуством је доказано, да писмени саставци на матерњем језику ученика средњих школа, у којима се уче стари језици, и с погледом на боље схватање предмета и с погледом на богаство и логично ређање мисли куд и камо надмашају саставке ученика оних средњих школа, у којима се стари језици не уче([1]).

2. Други главни узрок, због којег су стари језици центар у гимназијској настави, јесте давање идеалног правца души учениковој.

Може ли се говорити о срећи човечанства, док год оно уза савлађивање природе, у чему је доиста далеко дотерало, не задобије и владу над собом самим? Не задаје ли човек човеку више јада и невоља, него што му их задаје природа? И не може ли онда човек човека највише и усрећити? А који

мишљао о томе, како да преведем sub dio moreris, и тек деветог критичног дана нађем праву реч).

([1]) Колико су стари језици згодни за изоштравање умних сила, да потврдимо и изјавама научника, чији је духовни значај признат у целом свету. У књизи: Die deutschen Universitäten, ihre Leistungen und Bedürfnisse, von Heinrich von Sybel, Bonn. 1874 читамо: „Liebig und Helmholz, und neuerlich wieder Lothar Meier, Professor der Chemie am Karlsruher Polytechnicum, haben es ausgesprochen, dass die früheren Gymnasiasten durchgängig eine grössere Neigung zu activer Theilnahme an wissenschaftlicher Arbeit, die meisten Realschüler dagegen bei vielen schätzbaren Kenntnissen einen ausgesprochenen Hang zu passiver Receptivität bekunden". (Либиг и Хелмхолц, а недавно и Лотар Мајер, професор хемије на политехници у Карлсруе изрекли су, да негдашње гимназисте показују махом већу љубав к активном учешћу у научноме раду, на против да реалци већином поред многих лепих знања показују очевидну наклоност к пасивној рецептивности). Суд ових научника у толико теже пада на вагу, што прво код њих као одличних представника природних наука не може бити спомена о каквој једностраној љубави ка класичним студијама; друго, што су за време своје многолетне и велике наставничке праксе као мало ко имали прилике, да проуче вредност хуманистичног и реалног образовања.

баш човек усрећава свог ближњег и у опште друштво људско? Свакако човек у правом смислу речи, човек душе чисте и срца племенита, човек моралан. „Ко пак дотле дотера, да разум свој на штету срца свог изобрази, томе оно што је најсветије, није више свето; томе људство, томе божанство није ништа; оба света нису ништа у његовим очима“ (1). „Дух којем је изображена само моћ представљања и мишљења, јесте тако рећи мач с две сеченице, који је подесан за сваку руку, па ма колико ова непријатељ била општем добру, држави, друштву, фамилији. С тога држава, друштво и фамилија имају право, шта више дужност, да захтевају, да у оним годинама, кад је дух људски за образовање, ученик добије јасан поглед на највише ствари света, те да у будуће зна, по чему ваља да се управља у своме суду“ (2). Моралност је дакле најдрагоценији бисер у круни свеколике културе, идеал за људство. Морално пак васпитање јесте с тога најсветија дужност школи, главна цељ гимназијском образовању. Да би се ова цељ постигла, сва педагошка вештина не нађе до данас поузданијег средства од читања грчких и римских класика. А откуда, да је читање старих писаца најбоље средство за постизање поменуте цељи? Отуда, што школа својим питомцима гледа да да што више идеала, а од грчких и римских идеала нема простијих и с тога за младеж схватљивијих и разумљивијих. Та младежи се дају књиге, које су за њу, а до сада бар ненадмашене књиге за младеж јесу грчки и римски класици. Ми називамо додуше Грке и Римљане старима, но кад саму ствар, кад развитак узмемо на ум, онда смо на против ми стари, а сви они који

---

(1) „Wer es einmal so weit gebracht hat, seinen Verstand auf Unkosten seines Herzens zu verfeinern, dem ist das Heiligiste nicht heilig mehr — dem ist die Menschheit, die Gottheit nichts beide Welten sind nichts in seinen Augen“ (Schiller).

(2) Unser Gymnasium. Erwägungen und Vorschläge zu Methode und Lehrplan. Von J. Rappold Wien 1881.

су пре нас живели, млади (1). На ове идеале, на дивне и узвишене примере врлина, приказане језиком најскладнијег савршенства, наилази се готово на свакој страни оних грчких и римских писаца, што се у школи читају. А оваким примерима младеж се одушевљава и оплемењује.

Да оставимо на страну све литерарне величине Грка и Римљана, да узмемо само два писца класичне стародревности, што се у страним гимназијама читају, да узмемо Демостена и Тацита.

Да ли има за нежне, млађане духове узвишенијег примера љубави к отаџбини и слободи, него што је Демостен, који се пуних 30 година борио за слободу народа свога а против страшних непријатеља: македонских краљева Филипа и Александра, и против још већег непријатеља од ова два краља, против покварености народа свог?

Камо већег непријатеља многим празним речима него што је најречитији светски беседник, који је све што је излишно изостављао, и који се — као што лепо каже Фенелон — служио речју као што се скроман какав човек служи својом хаљином да се њоме застре? (2).

Зна ли историја света за чистији трагични карактер и за већег јунака од беседника „Филипика", који се не побоја већих опасности него што је смрт на пољу бојноме, који се не побоја мржње, зависти, клевета и гоњена од стране својих суграђана, нити смрти у тавници, и који онда, кад пропаде слобода народа његова, себе сахрани под њеном рушевином?

Камо умеренијег и обазривијег државника од Демостена, који у првој својој филипици овако своје суграђане светује: „Да нисте чинили оно, што вам је већ често нашкодило: ми-

---

(1) Unser Gymnasium etc.

(2) Démosthène se serte de la parole, comme un homme modeste de son habit pour se couvrir.

слећи да ништа није доста велико и усвајајући у одлукама оно, што је највеће, при извршивању не чините оно, што је мало. Чините и приправљајте ви најпре оно мало, па онда томе додајите, ако вам се одвећ малено учини“ (¹).

Камо бољег саветника младежи ма ког народа од Демостена, који на питање „за што је његова отаџбина пропала?“ овако одговара: „Беше у Милтијадово време нешто, беше, Атињани, у срцима готово свију, чега сада нема, чиме је и персијско богаство савладано и Јелада слободном одржана, и што се не побеђиваше ни у једној битци било на суву било на мору; а сада је то пропало, те се све уништило. Па шта беше то? Ништа лукаво и мудро. Беше опште презирање оних, што новац примаху од оних, који хоћаху или да владају Јеладом или да је сатр'у, и највећа срамота стизаше оног, за кога би се доказало да је потплаћен, а и највећом казном тога кажњаху. А сад је место тога уведено нешто, од чега оболе и пропаде Јелада. Па шта то? Завист, ако је когод шта добио; смеј, када тај то призна; јржња кад неко то томе пребаци, и све остало, што за подмићивањем следује“ (²).

(¹) Dem. Phil I.: „*καὶ ὅπως μὴ ποιήσετε ὃ πολλάκις ὑμᾶς ἔβλαψεν. πάντ᾽ ἐλάττω νομίζοντες εἶναι τοῦ δέοντος, καὶ τὰ μέγιστ᾽ ἐν τοῖς ψηφίσμασιν αἱρούμενοι, ἐπὶ τῷ πράττειν οὐδὲ τα μικρὰ ποιεῖτε· ἀλλὰ τὰ μικρὰ ποιήσαντες καὶ πορίσαντες τούτοις προςτίθετε, ἂν ἐλάττω φαίνηται*“.

(²) Dem. Phil. III.: „*ἦν τι τοτ᾽, ἦν, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, ἐν ταῖς τῶν πολλῶν διανοίαις, ὃ νῦν οὐκ ἔστιν, ὃ καὶ τοῦ Περσῶν ἐκράτησε πλούτου καὶ ἐλευθέραν ἦγε τὴν Ἑλλάδα καὶ οὔτε ναυμαχίας οὔτε πεζῆς μάχης οὐδεμιᾶς ἡττᾶτο, νῦν δ᾽ ἀπολωλὸς ἅπαντα λελύμανται καὶ ἄνω καὶ κάτω πεποίηκε παντα τὰ πράγματα. τί οὖν ἦν τοῦτο; οὐδὲν ποικίλον οὐδὲ σοφόν, ἀλλ᾽ ὅτι τοὺς παρὰ τῶν ἄρχειν ἀεὶ βουλομένων ἢ διαφθείρειν τὴν Ἑλλάδα χρήματα λαμβάνοντας ἅπαντες ἐμίσουν, καὶ χαλεπώτα-*

А сад да запитамо:

Камо племенитијег борца од Тацита у вечној борби између силе и права, између покварености и моралности, између тиранства и слободе?

Камо тога писца, чије речи у свима парламентима или академијама, било то у Лондону или Паризу, Берлину или Риму, Петрограду или Вашингтону, тако пале као речи Тацитове?

Камо писца, који је од Тацита боље познавао тајне људских осећања и страсти, и који је од њега већи вештак у психолошкој карактеристици?

Камо речитијег проповедника умерености од „последњег „Римљанина", који у Агриколи бранећи таста свог, који је као војсковођа служио под царем тиранином Домицијаном, овако свима потоњим вековима довикује: „Нека знају они, који имају обичај дивити се недопуштеном делању, да и под рђавим владаоцима може бити великих људи, и да покорност и скромност, ако су им друге вредноћа и душевна чврстоћа, до онолике се исте висине славе пењу, до колике су се толики по вратоломним путевима, но ни на какву корист за државу, попели, да би горе разметљивом смрћу умрли"(1).

Камо писца као што је велики историк римски, при чијем читању мислиш да стојиш пред неким божанством, које

τον ἦν τὸ δωροδοκοῦντα ἐλεγχθῆναι, καὶ τιμωρίᾳ μεγίστῃ τοῦτον ἐκόλαζον. νῦν δ' ἀντεισῆκται ἀντὶ τούτων ὑφ' ὧν ἀπόλωλε καὶ νενόσηκεν ἡ Ἑλλάς. ταῦτα δ' ἐστὶ τί; ζῆλος, εἴ τις εἴληφέ τι· γέλως, ἂν ὁμολογῇ· μῖσος, ἂν τούτοις τις ἐπιτιμᾷ. τἄλλα πάνθ' ὅσα ἐκ τοῦ δωροδοκεῖν ἤρτηται".

(1) Tac. Vita Agricolae cap. 42: »Sciant, quibus moris est inlicita mirari, posse etiam sub malis principibus magnos viros esse, obsequiumque ac modestiam, si industria ac vigor adsint, eo laudis escendere, quo plerique per abrupta, sed in nullum rei publicæ usum, ambitiosa morte inclaruerunt«.

те од свега што је ниско и ружно одвраћа, а к свему, што је добро, племенито и узвишено, упућује.

„Главни задатак историје“ — каже Тацит у својим аналима — „јесте ја мислим то, да се врлине не прећуте, а зле речи и зла дела да стрепе од срамоте код потомства“(1). Камо историка, који је од њега умео врлину лепше да похвали, а зле речи и зла дела строже да осуди? Лепе су, златне су речи, што их је даровит један писац немачки о њему изрекао: „Тацит није историк, он је философ, трагични песник Јулијевог дома. Тужњава и узвик за осветом свију оних, што су на миг ових тирана главу изгубили; крв оних, што су жртвовани; дим запаљеног Рима допр'у до остарелих олимпских богова, чији сјај већ и сам све блеђи биваше. Онда се још једном искупе бесмртници, па да би се осветили кривици и казнили крвнике, створе душу Тацитову“(2).

Претурити можемо све најбоље писце свију народа, али не ћемо наћи ни једнога, чије ће речи моћније него речи Демостенове и Тацитове деловати на младиће, и силније будити у њима сталност, одлучност, неподмитљивост, самопрегоревање, умереност, народни понос и љубав к отаџбини, будити дакле оне врлине људске, које су за државе поузданија обрана од топа и бајонета.

Како је важно и преко потребно учење старих језика у гимназији, и како се никаквим другим дисциплинама за-

(1) Tac. Ann lib. III. cap. 65: „præcipuum munus annalium reor, ne virtutes sileantur, utque pravis dictis factisque ex posteritate et infamia metus sit“.

(2) „Tacitus ist nicht der Geschihtschreiber, er ist der Philosoph, der tragische Dichter des Julischen Hauses. Das Klagegeschrei und der Racheruf all' derer, welche auf den Angenwink dieser Tyrannen starben. das Blut der Geopferten. der Rauch des brennendeu Rom drangeu zu den alten olympischeu Göttern, deren Glanz selber im Erbleichen war; da sammelten sie sich noch einmal, die Unsterblichen, und formten um die Schuld zu rächen und die Mörder zu strafen die Seele des Tacitus“ (Karl Frenzel's Neue Studien, Berlin 1868).

менити не може, да поткрепим то још мишљењем судија, чију компентенцију у овом питању нико не може спорити.

Године 1869 буде сабору пруском поднето више петиција, у којима се тражаше, да се и абитуријентима реалних школа допусти, да могу слушати науке на университету. Тим поводом одлучи сабор на предлог наставног одбора, да се петиције предаду влади с тим упуством, да од свију факултета пруских университета изиште мишљење о томе, да ли и у колико се абитуријенти реалака могу припустити к факултетским студијама на университетима.

Ово буде извршено, и министарству просвете стигне 39 писмених аката, и то 38 мишљења од 38 факултета свих 9 пруских университета (у Кенигсебергу, Берлину, Грајфсвалду, Бреслави, Хали, Килу, Гетингену, Маргургу, Бону), а осим тога још једно засебно мишљење од ректора и сената берлинског свеучилишта (1).

Свих 38 факултета заједно са ректором и сенатом берлинског университета тврде једногласно, да се у реалној школи не прибавља онолико опште образовање, колико у гимназији; уједно гласе сва мишљења са незнатним изузетком, да се абитуријенти реалака не могу припустити к факултетским студијама на университету. Но и ова два три мишљења, која чине тај незнатни изузетак и која су за припуштање реалаца к појединим струкама не гласе безусловно и неограничено.

Ја ћу да наведем нека места из мишљења разних факултета (осим теолошког) само университета берлинског и из мишљења ректора и сената овог университета. Уједно обраћам поштованим слушаоцима пажњу на то, да се у пруским реалкама I. реда учи латински језик, само, разуме се, мање него у гимназији.

(1) Akademische Gutachten über die Zulassung von Realschul — Abiturienten zu Facultäts — Studien. Amtlicher Abdruck. Berlin 1870.

Философски факултет одговара између осталог на постављено питање: да ли и у колико се абитуријенти реалака могу припустити к факултетским студијама на университету? ово:

„Гимназијска настава има свој центар у класичним језицима, којих је методично изучавање немогућно без логичног „образовања и свековрсне историјске поуке. То изучавање „јесте најтежи, али баш с тога и најобразовнији наставни „предмет, те интерес државе захтева, да сви они, којима „ће она своја звања да повери, прођу кроз ову школу рада „умног, који с математичном наставом своју битну допуну „добива, и да тиме прибаве себи слободу и многостраност „образованости, каква се другим средствима не може постићи. То је између университета и гимназије уска она веза, „која се од времена реформације показала као основни камен „немачке образованости“.

„Што се тиче природних наука, најчувенији наши хемичари и физичари, а тако исто и представници осталих „струка, сложни су у томе, да они, што из гимназија долазе, „веће успехе чине; долази се до искуства, да знање ових „наука, које се у реалци добива, често нагон ка знању већма „затупљује него оживљава. Још мање ће новији језици моћи „да накнаде онај утицај, што га чини учење језика латинског и грчког; јер како се у њима по правилу постиже само „нека извесна вичност, то они не могу служити као образовна „средства у оноликој мери, у коликој језици стари“.

„Философски факултет има уза све још особити интерес, „да се од захтева научног образовања не одустане, пошто он „наставнике спрема. Јер и ако је за сваку научну струку и „за сваки виши позив у држави гимназијско образовање ненакнадив мираз, то је по превасходству за наставника...... „С тога сматра факултет за своју дужност и према университету и према држави, да се најодлучније изјави против

„изједначења абитуријената реалних школа са гимназијским „абитуријентима“.

Чујмо, шта је одговорио правни факултет: „Нека би „спрема, која се добива у реалним школама, била довољна „за академијско изучавање математике, природних наука и „медицине, ипак никако није довољна за изучавање какве „историјске науке, која, као правништво, велики део својих „најјачих жилâ има у римској стародревности. Извори рим„ског права написани су језиком латинским, а од чести и „грчким; извори пак права каноничног написани су језиком „латинским. Исто је тако преважна правна литература ла„тински написана. Па тако свеколики историјски карактер „науке о праву захтева извесну меру познавања римске ста„родревности и известан ступањ изображења у старим јези„цима, које се само у гимназији може стећи. Реална се школа „по целој својој основи обрнула на другу страну живота а „не на ону, на којој се находе науке историјске и етичне. „Са латинским језиком занима се она додуше такођер, али „заостаје овде далеко иза оне мере, која је преко потребна „за темељно изучавање права. Грчки језик, без којег се сту„дија повела и василика не да замислити, искључује она из „броја својих наставних предмета. Сви ови разлози прину„ђавају нас, да се безусловно изјавимо против припуштања „реалаца к факултетским студијама“.

Из одговора медицинског факултета берлинског универзитета да наведемо ова места:

„Факат је, који је и од медицинског факултета признат, „да немачка академијска омладина до зрелости за универси„тетске студије, којом се одликује, није дошла сумом реалних „знања, нити својим знањем појединих језика, већ искључиво „формалним духовним и моралним образовањем, које је при„бавила на немачким гимназијама“.

„Даље знања, која абитуријенти реалака доносе у описним наукама природним, у физици и хемији за изучавање „медицине, у једну су руку само од ниже вредности за медицину, у другу пак руку тако површна, да се у једном животном питању медицинских факултета не могу ни у рачун „узимати. Факултет је шта више начинио искуство, да су „ђаци, који су са таком спремом, без довољног гимназијског „образовања, уписивани, показивали се отупелим и од свршених гимназиста мање способним за дубље научно изучавање природних наука. Колико му драго најпосле факултет „признавао, да је знање новијих језика лекару корисно, ипак „је извесно, да би се ова корист, ако би се у опште наставом „у реалкама могла постићи, постигла једино са штетом по „формално духовно образовање ђака̂. Жртва пак, која би се „у таком случају учинила новијим језицима, јесте ненакнадив „губитак за цео живот. Ученик медицине, као год и лекар, „може на сваки начин добити прилику, да научи новије „језике, које не зна; што пак тиме изгуби, што гимназијске „наставе није имао, то је по правилу изгубио за свагда“.

Чујмо на послетку неколика места из мишљења ректора и сената универзитета берлинског:

„Ректор и сенат подносећи извештаје сва четири факултета врше задатак, који им је постављен, у толико радије, „што по њиховом мишљењу тешко да су икад до сад питани „у ствари по живот немачких универзитета важнијој“.

„Извештаји сва четири факултета једнодушно и најодсудније одговарају са **не!** на питање, да ли се абитуријенти „реалних школа могу припустити к факултетским студијама, „а ректор и академијски сенат усвојили су то мишљење без „једног противног гласа. Таква сагласност редовних професора у питању, где само идеални узроци могаху тако да „пресуде, а где би материјални узроци шта више у другом „смислу били говорили, јесте сама по себи тешка“.

„Факултети су у својим извештајима стали пре свега „сваки на своје засебно гледиште. Теолошки и правни факул-„тет разложили су, како је за њихове наставне цељи неоп-„ходно потребно онолико знање старих језика и класичне „стародревности, колико се на гимназији постиже. По себи „се разуме, да то исто важи за онај део философског факул-„тета, који се бави философским и филолошко-историјским „дисциплинама. Медицински факултет полаже такође на кла-„сично образовање највећу вредност, које њега самог ради, „које с тога, што само оно отвора приступ к старијим из-„ворима науке. Уједно су факултет медицински и **мате-„матично-природњачки** одсек факултета философског „једногласно изрекли, да се спрема у природним наукама, „добивена на реалкама или иначе, за продужење изучавања „тих наука на университету не показује онако корисном, као „што би ваљало ишчекивати. Немање идеалне тежње, занат-„лијска ограниченост, прецењивање већ стеченог знања, а пре „свега блазираност о дражи природних појава потиру лако „опет ону корист, коју би донети могло рано занимање са „природом“.

„Ступамо тиме на земљиште општих посматрања о пред-„мету, којима су факултетски извештаји богати, и које са-„брати и допунити ректор и сенат поглавито за свој задатак „сматрају“.

„Гледиште, које нас овде руководи, јесте то, да висина „университетске наставе зависи од висине просечне спреме „ђачке, и да са овом пасти мора, ако се ђацима без потпуног „класичног образовања уступи онако исто право на обзир од „стране учитељâ, какво зрелим ђацима“.

„Тако велики ступањ спреме, што га наша университет-„ска младеж има, и која се до сада на гимназијама пости-„заше, јесте права основа немачких университета, и укине „ли се принуда ка прибављању те спреме, отпада по нашем

„мишљењу битни узрок, који је нашу народну културу одр-„жавао тако дуго на висини, којој се стран свет диви“.

„Они, који су за то да се абитуријенти реалних школа „припуштају к факултетским студијама, тврде дабогме, да „њихову спрему ваља сматрати за једнак ступањ духовне зре-„лости са ступњем гимназијских абитуријената, само што је „у њих оскудно класично образовање накнађено нешто већим „успесима у природним наукама и у живим језицима. То је „тако исто као кад би се тврдило, да су две полузреле јабуке „исто тако добре за јело као једна сасвим зрела. После то-„ликог лутања треба већ једанпут знати: да је за младићске „главе просеком најбоља гимнастика умна методично разла-„гање склопа мисли старих писаца, чија опште човечанска „садржина чини уједно неку врсту духовног млека матери-„ног; да је способност за схватање и обрађивање природњач-„ких истинâ ретка, и да се развија тек у зрелијим годинама „младићâ; да нарочито практични рад у лабораторијама и „т. д. остаје играчка, у најбољем случају ниже техничко веж-„бање све дотле, док год се у индивидуи не пробуди нешто „од философског нагона узрочности, без којег нема спомена о „каквом озбиљном раду у науци о природи“.

„Брзо ће гимназијски абитуријенат ако има способно-„сти за овај правац, у техничкој вичности и стручном знању „стићи реалца; никад пак неће овај попунити празнину у „своме образовању. Ова празнина, коју је тешко описати, не „састоји се само у томе, што он није учио грчку синтаксу „и што н. пр. као медицинар не би могао у оригиналу чи-„тати Хипократа и Галена, већ се састоји у томе, што су „велике историјске мисли и слике, у чијем је свакидашњем „друштву гимназиста одрастао, од реалца далеко остале у „оним годинама, кад је ваљало да му са хиљаду кончића биће „његово прожму; и док гимназисти развитак и културни рад „човечанства у конкретним сликама, озареним дахом есте-

„тике, пред очима лебде тако, да он тако рећи у духовној „заједници живи са јунацима, мислиоцима и песницима свију „времена, остају реалцу ови предмети више као нешто спољно „и индиферентно, према чему се он вазда осећа као какав „странац. Многе иначе врло одличне људе могао је човек ви„дети, где се целог свог века са овим недостатком боре, који „њиховим продукцијама, њиховој духовној суштини свагда „печат неког нижег ступња удараше; на против нема при„мера, да један класично изображен лекар или природњак „није могао себи прибавити знања, која му требаху“.

„У тако тешком и заплетеном питању, као што је пи„тање о зрелости гимназиста и реалаца, има најпосле иску„ство пресудну реч. Оно учи, да су реалне школе неко време „особито поверење уживале, но да сада струја окреће другоја„чије, да већ и велике трговачке куће и индустријски заводи „гимназијске абитуријенте претпостављају абитуријентима ре„алних школа“.

„Шта више искуство учи, да управитељи реалних школа „дижу глас против постављања бивших реалаца за учитеље „на реалним школама, и да захтевају, да и они који ће бити „ти учитељи, треба да су свршили гимназију и университет. „Толико неповерење према образовној снази реалака не би„смо се ми никада усудили да изречемо“.

„Почињу се опет напомињати опасности, које прете кул„тури. Права опасност, која за њу постоји, јесте њено дав„љење у материјализму, јесте ново варварство покољења, које „погибе за добитком и за дневним уживањем, коме наука само „у толико нешто вреди, у колико му може донети користи, и „коме луксус заузима место уметности. Ко оваком духу хоће „већма врата да отвори, треба само да уклони пречагу гим„назијске сведоџбе зрелости“.

Овако говоре ректор и сенат университета берлинског.

Да дамо сад реч противницима учења класичних језика у гимназији

Први им је приговор ово: „Од учења грчког и латинског језика нема никакве практичне користи, човек их после у животу не треба“.

Запитали бисмо пре свега: Какву практичну, опипљиву корист доносе н. пр. правнику, био адвокат или судија, филологу, историку алгебра, тригонометрија, ботаника, зоологија, минералогија, хемија? Запитали бисмо даље: Зар н. пр. правник и медицинар не уче и на университету много што шта, од чега после у животу никакве употребе не чине, а овамо још университет даје стручно образовање, а не опште као гимназија? Поведе ли се реч о учењу, онда се мисли само на пуњење глава ученичких знањима, која ће ученику, како ступи у јаван живот, материјалне користи доносити; а морално и естетично образовање не пада ни на памет. Кад бисмо предмете, који се у школи уче, само с обзиром на њихову корисност или примали или избацивали, онда би се често догодило — као што се и догађа, — да би баш оно било избачено, што је најкорисније. Најпосле зар се практична корист састоји само у томе, да се оно, што се научило, одмах у животу и употреби? Зар се она не састоји и у томе, да се оним, што се научило, дух младићев изоштри и способним учини за даљи духовни рад? Код појединих наставних предметаваља дакле то узети на ум, да се њима умне способности развијају и оштре. Јер кад би оно претезало, што ће у практичном животу одмах бити употребљено, онда би код нас у Србији место француског језика требало у гимназији завести учење језика наших првих суседа: Романа и Мађара. Исто тако место језика латинског зар не би било практичније учити у гимназији мало права? Може се рећи, а и каже се: Није ли то стидно, да млад један човек, који ће кроз годину две дана бити пореска глава и бирач, и одборник, не зна закона

под којима живи, да не зна прописа устава земаљског, и да у каквој најпростијој ствари мора ићи тражити адвоката? .

На приговор да младеж треба да учи оно само, што је за практичан живот, и ово да приметимо. Зар је у опште потребно, да још икога подстичемо на живот практичан, на живот пун уживања? Та неизмерна већина људства и онако, сама од себе, ни на што друго ни не мисли. Ни о чем другом не прича нам историја, ништа нам се друго не представља на даскама, које свет значе. Па зар онда и онај делић људства, који радо борави у ономе, што је вечно, и који има то неоцењиво право да живи у свету идеала, — зар и тај делић да се мами у прашину и вреву тржишну?(¹).

Даље кажу противници изучавања старих језика: „Читањем грчких и римских писаца у добром преводу, немачком или француском, упознајемо се са књижевношћу и у опште са духовним животом старих народа исто тако као и читањем оригинала". Рецимо, да се и на тај начин можемо упознати са духовним животом Грка и Римљана, ипак је тај начин за школу у основи погрешан, пошто је у школи главно, ученике

(¹) Глед. „Gœthe und kein Ende". Rede bei Antritt des Rectorats von Emil du Bois Reymond gehalten am 15. October 1882. Leipzig, Verlag won Veit et Comp. 1883. Уједно узми на ум ове речи: (гл. Die Aufgabe des evangelischen Gymnasiums nach ihren wesentlichsten Seiten dargestellt in Schulreden von Dr Carl Gustav Heiland) „Mit der unmittelbaren Nützlichkeit haben die Gymnasien nichts zu thun. Sie sind Bergwerken gleich, in denen man angeleitet wird, ungeprägtes Gold zu gewinnen. Sind ihre Zöglinge in dessen Besitz, dann mögen sie, wie der Geist sie treibet, es ausprägen oder zu zierlichen Gefässen umwandeln lernen, je nachdem Gott die einen mehr in den Kreis der praktischen Bedürfnisse, die anderen mehr in die Bahnen der Kunst und Wissenschaft führt". (Са непосредном корисношћу немају гимназије никаква посла. Оне су као рудници, у којима се упућујемо ка добивању злата некована. А кад гимназијски питомци то злато задобију, онда нека га онако, како их дух нагони, уче или искивати или у красно посуђе претварати, како које бог води: једне више у круг практичних потреба, а друге више на путеве уметности и науке).

навикивати на радњу самосталну. Није саопштавање (традиција) знања, па ма она како важна и корисна била, задатак школи, већ је њен задатак припомагање, да ученик долази до тих знања својим знојем и трудом. Ма и несавршен превод ког грчког или римског писца, који је ученик после дужег размишљања сам израдио, крепи и изоштрава снагу његову духовну више, него ма колико изврсних туђих превода, које би читао; а уз то урезује такав превод много дубље и верније у дух његов и слику aукторову, пошто му се овај, кад се чита у оригиналу, представи, штоно кажу, „с мишљу и с персоном“. Но и да на страну оставимо онај благотворни утицај, што га самостална радња ученикова има на духовни развитак његов, да на страну оставимо ону радост, у којој плива младић, када земљи науке броди као самосталан проналазач — тврђење, да се читањем превода класичних писаца може загледати у душу народима класичне стародревности, јесте доказом савршеног непознавања суштине језика. Та језик је највериније огледало духа народа ког. Чује ли куцање срца српског онај, који н. пр. наше народне песме чита у каквом преводу?

Најпосле узвикују противници старих језика: „Грчки и латински језик језици су мртви, грчки је и римски народ пропао, мир и покој дакле мртвима, живимо ми са онима, који су живи!“.

Нека ми је допуштено, да на узвик овај additis addendis поновим речи, које сам пре осам година у овом храму наука рекао у своме приступноме предавању: Сасвим основано каже се, да су грчки и латински језик језици мртви, пошто нема народа, који њима говоре, и да су стари Грци и Римљани пропали; али у другу руку су оба та народа и њихови језици неумрли и вечно живе.

Не видимо ли, како се бесмртности данашњих дана брзо изгубе, а како на против она сунца и звезде на небу стародревности све интензивнијом сјајношћу сјаје?

Запитајмо готово све знатније велике државнике новијега доба, где су црпли своје човечанско и научно образовање, они ће одговорити: На главним изворима цивилизације у старих Јелина и Римљана.

Свака светлија и узвишенија људска мисао, све главније појаве човечанског духа: уметности, науке, државни облици и уређења, верозаконске и моралне везе преко кога дођоше европским народима? Зар не преко највећих носилаца старе цивилизације, преко Јелина и Римљана?

Хоћемо ли да чујемо струје и гласове прве и најдивније народне поезије у свету, кога морамо споменути и разумети? Зар не песника над песницима, Омира?

Хоћемо ли да познамо прве и најстарије законодавце у свету, чија нам се одмах истичу имена? Зар не Ликурга и Солона?

Хоћемо ли да сазнамо мисли, основе и методе првих научника и философа у Европи, на коме нам се заустављају очи? Зар не на Питагори, Талу, Сократу, Платону и Аристотелу?

Хоћемо ли да познамо велике државнике, патриоте и организаторе, којих се тежње и дела још и данас свуда у Европи опажају и осећају, кога морамо споменути? Зар не знамените Римљане Нуму, Брута, Цезара, Августа и Трајана?

Хоћемо ли да чујемо и разумемо глас првих проповедника св. еванђеља у Европи и најстаријих светих отаца на васеленским саборима, глас и речи св. Павла, Тимотеја, Августина, Евсевија, Јеронима, Јована Златоустог и других, па и глас првих летописаца, који су појаве и догађаје из нашег старог народног живота бележили па и на развој ранијег и познијег нашег историјског живота у велико утицали онда, кад се сва наша народна и државна свест у песмама исказивала: у што треба да проникнемо? Зар не у дух и живот, у историју и језик Грка и Римљана?

Запитајмо најзнатније песнике светске, где је корен њиховој класичности, они ће одговорити: у песницима старога света. Запитајмо најчувеније историке светске, од кога уче оштрину посматрања и лепоту представљања: они ће се до земље доклонити пред величином једног Тукидида и Тацита. Питамо ли прослављене говорнике светске, код кога иду у школу, они ће нам с највећим поштовањем изустити име Демостеново и Цицероново ([1]). Где се учимо лепој хуманости? Зар не у старој Атини? — Где мушкој чврстоћи? Зар не у републиканском Риму? — Где се учимо патриотизму? Зар не у Термопилама? — Где мудру расуђивању и умерену делању? Зар не у Сократовој тавници? — Од кога учимо нада све љубити слободу? Зар не од Милтијада, који је за њу побеђивао; од Перикла, који је за њу живео; од Демостена који је за њу умр'о? — Од кога учимо, да на послетку побеђује оно, што је право и истинито? Зар не од Јелина и Римљана? — Од кога, да пропаст моралности вуче за собом пропаст држава? Зар не од Јелина и Римљана? — Од кога, да се људско друштво, кад има да бира између анархије и деспотизма, вазда маша за деспотизам? Зар не од Јелина и Римљана? Јесу ли дакле та два народа и њихови језици мртви за човечанство?

Пре него што пођемо даље, да споменемо, ко су понајвише противници учења старих језика у гимназији. У првој линији неће да знају за грчки и латински језик у гимпазији

([1] Између толиких примера да наведемо ова два. Кад је Гамбета походио Collège de France, затекли би га његови другови не једанпут, где се шеће по соби, декламујући на грчком језику олинтске беседе Демостенове (Deutsche Rundschau, October 1881). А знаменити енглески беседник, лорд Брум (Brougham) исповеда у једном писму, које је писао Меколејевом оцу, ово: „и у судовима, и у парламенту, шта више и на скупштинама народним никад нисам толике фуроре начинио, као онда, кад сам готово од речи до речи с грчког преводио“. (Schmid's Encyclopædie, III. Bd, pag. 60).

они, који те језике не знају. Колико се треба обзирати на то, шта неко мисли о нечем, што не зна и о чему на памет говори, остављам поштованим слушаоцима да свој суд изреку. Другу пак врсту противника старих језика чине особито они, којима се не допада етични садржај старих писаца и морални добитак отуда, већ којима у рачун иде корупција свуда и у свему, у науци, у школи, у цркви, у сабору, у политици, у администрацији, у новинама.

Да погледамо сада, како је у нас, у чему се састоји класична настава у нашим гимназијама.

Грчкога језика, чији је образовни утицај признат у целоме свету, који је у етичном и естетичном погледу важнији од језика латинског, који је драгоценија половина класичне стародревности као нераздвојне целине, и који хуманистичном образовању праву сигнатуру даје([1]) — грчкога језика у нашим гимназијама нема.

Сва класична настава у нашим гимназијама састоји се у учењу латинског језика у три највиша разреда, петом, шестом и седмом са по 4 часа недељно. То је тако мало времена, да се може рећи, да латинског језика нема у гимназији. Са четири часа недељно кроз три године могу се свршити тек облици латинског језика и по неко од главнијих правила синтактичних, а више ништа. Остане се дакле далеко од главне цељи, која се има при учењу ма ког језика, остане се далеко од читања писаца. Таман се онолико учи, колико је доста, да ученик може омрзнути на овај предмет, од којег у гимназијској настави свију образованих народа пречег нема. Да, али ће они, којима тај језик највише треба, а то су фи-

([1]) »Nichts schult den Geist so sehr wie die rœmische, nichts adelt den Geist so sehr wie die griechische Sprache (ништа не оштри дух тако врло као језик латински, ништа не оплемењује дух тако врло као језик јелински). (K. Schmid's Encyclopædie des gesammten Erziehungs-und Unterrichtswesens, Band III).

лолози и историци, усавршити се у њему у Великој Школи. Усавршење ово своди се на врло незнатну меру. Јер пошто се поред 12 часова, који су латинском језику у гимназији дати, могу само облици добро свршити, то остаје Великој Школи синтакса и читање писаца. Но кад узмемо у обзир, да према устројству В. Школе латински језик у њој релативно још мање часова има него у гимназији, то се у В. Школи свршити може тек латинска синтакса и читати по који одломак — membra disiecta — из овога или онога писца. И то како се може читати! Може тако, да је граматична страна од естетичне претежнија. О читању, при којем би ученику срце се загрејало а очи засветлиле, и од којег би дакле било моралног добитка, не може бити ни спомена.

Да се слабо знање старих језика може на Великој Школи и на универзитету лако проширити и усавршити, а оно, што се у природним наукама пропусти, да се не може више довољно накнадити, тако мисле особито многи представници природних наука. Но ово је мишљење сасвим неосновано. Факт је, доказан искуством, а изречен је са највећом определеношћу и у поменутим мишљењима немачких универзитета, да се празнине, које гимназија у природњачким знањима оставн, доиста на универзитету испуњају, али да се слабо знање језикâ у гимназији ни поред највећег труда на универзитету не може сасвим накнадити.

У француским гимназијама заузимају класични језици четвртину зелокупног времена одређеног за гимназијску наставу (60 часова од 240); у Енглеској заузимају грчки и латински језик половину целокупног времена([1]); у Аустро-

---

([1]) „За што заузима класично образовање прво место у енглеским школама?". На ово питање одговара Гледстон овако: „Заузима с тога, што развија укус, мишљење, пэмћење, елеганцију говора. Све ове користи јесу нарочите последице обилате истине. А та истина јесте, како ја мислим, у томе, да је модерна цивилизација Европе производ двају великих фактора хришћанства и грчке инспира-

угарској од 190 часова 73; у Русији од прилике као у Аустрији; а у Немачкој, чије су гимназије признате за најбоље у целом свету, дато је старим језицима у гимназији више од половине целокупног броја часова (од 228 часова 128, и то 86 латинском, а 42 језику грчком) ([1]) Па не само у овим земљама, него ено и у кнежевини бугарској, која је јуче из гроба васкрсла, уче се стари језици у гимназији у оној мери, у којој и у другој просвећених народа.

А у нашим гимназијама заузима латински језик двадесети део свега времена одређеног за гимназијску наставу (од 241 часа 12). То је, као што рекох, тако мало времена, да се са основом може рећи, да је не само латинском језику, него класичној настави у опште у нашим гимназијама смрт изречена.

И тако од свију народа у Европи, великих и малих, богатих и сиромашних, једини је српски народ у Србији, који не може рећи, да има и оних просветних завода, које просвећени народи гимназијама називљу.

Али за то, што немамо оних просветних завода, које цео образовани свет назива гимназијама, ми имамо завода, које опет нема ни један други народ, јер наше гимназије нити су једнаке са гимназијама, нити са тако званим реалним гимназијама, нити са реалкама других народа, већ су нешто са свим четврто, чему не знам какво бисмо име могли дати. Наше су гимназије — противно оном кардиналном педагошком правилу: non multa sed multum (не много већ темељно) — претрпане толиким бројем предмета, особито природњачких, коликог нигде нећемо наћи ни у једној средњој школи ма ког народа. Па где је толики број предмета, није дабогме могло

ције“ (La question du grec et la réforme de l' enseignement moyen. Quelques pièces du procès recueillies et mises en ordre par Emil de Laveleye, Bruxelles, 1869).

([1]) Просветни Гласник од 15 септ. 1881.

проћи и без таких, који с обзиром на своју образовну снагу спадају међу предмете другог и трећег реда, нити је онда могло изостати, да се историја источних народа и историја грчког и римског народа — предмет I. реда par excellence, — који се готово свуда учи по три године у гимназији, у нашим гимназијама збије у једну годину!

Доиста је грех, што се наша гимназијска младеж предметима другог и трећег реда затупљује и што се тиме труд њен и умна снага јој злоупотребљава. Кад допуштамо да то бива, онда се немојмо ни најмање чудити овоме факту: Абитуријенти наших гимназија доносе истина на Велику Школу и на стране университете сведоџбу о положеном испиту зрелости, али понајвише не доносе нити потпуне спреме за факултетске студије нити одушевљења за науку, без којег се нигде, а још најмање на пољу умном, велико што постићи не може([1]).

([1]) Johannes Wislicenus, професор пре у Цириху, а сада у Вирцбургу, ауторитет у медицини, пише Ђ. Улигу у Арау: „Senden Sie uns junge Leute, die eine tüchtige humane Bildung bekommen haben und mit gründlichen mathematischen und ordentlichen physikalischen Kenntnissen ausgerüstet sind, Leute, welche im Verstehen und Denken geübt wurden. Sie sind uns weit lieber als mit Detailmaterial angefüllte, in den verschiedensten Wissenszweigen abgerichtete und durch die dafür nöthige Einpaukerei gar oft geistig schwerfällig gewordene, halb gelähmte Jünglinge, denen meist das lebendige Interesse für die eigentliche Wissenschaft abgeht und welche deshalb in der ihnen an der Universität zugemessenen Zeit mit dem zu bewältigenden Materiale nicht fertig werden könen“. (Шаљите нам младе људе, који су прибавили себи ваљано хумано образовање и који су наоружани темељним знањем математике и уредним физике; људе, који су вежбани у разумевању и мишљењу. Такви су нам много дражи од младића, детаљним материјалом накљуканих, у најразличнијим гранама науке обучених и бубањем за то потребним често духовно отежалих и у пола клонулих, у којих понајвише нема живог интересовања за праву науку, и који с тога за оно време, које је на университету одређено, не могу бити готови са материјалом, што има да се савлада).

Професор физиологије на берлинском университету, Emil du Bois Reymond, научник гласа светског, каже (cf говор његов, Cul-

Не могу а да овде не споменем велику једну нашу недоследност. Желећи и паштећи се да не заостанемо сасвим иза других народа, већ да за њима бар нарамљујемо, угледамо се на њих у свачем. Тако заводимо уставне институције, кујемо нове новце, заводимо нове мере, оснивамо банке, лијемо топове, усавршујемо пушке, шаљемо мисли своје муњом, сликамо сунчаном светлошћу, и ево ћемо сутра кроз отаџбину нашу и паром да путујемо — али само на једно никако да се угледамо, мислећи ваљада, да ће се у томе једноме остали свет угледати на нас: никако за наше гимназије да усвојимо ону систему, коју је усвојио цео педагошки свет, која има за се искуство неколиких векова, која је имала знатан утицај у историји људског развитка, и која је од ренесансе па све до данашњег дана готово све велике писце и мислиоце образовала: Данта, Шекспира, Лапласа, Галилеја, Њутна и толике друге.

Да би свакоме било јасно, колико смо се ми већ са нашим гимназијама удаљили од гимназија осталих народа,

turgeschichte und Naturwissenschaft, Leipzig 1878): Wo die Naturwissenschaft ausschliessend herrscht, verarmt leicht der Geist an Ideen, die Phantasie an Bildern, die Seele an Empfindung, und das Ergebniss ist eine enge, trockene und harte, von Musen und Grazien verlassene Sinnesart". (Где природна наука искључиво царује, бива лако дух сиромашан у идејама, фантазија у сликама, душа у осећању, и последицом је скучена, сухопарна и окорела ћуд, од које су одбегле музе и грације).

А у знаменитом немачком делу K. L. Schmid's Encyclopædie des gesammten Erziehungs-und Unterrichtswesens, III. Band, pag. 61 читамо ове речи: Wo man die Naturwissenschaften zur alleinigen oder nur hauptsæchlichen Grundlage der Jugend-und Volkserziehung macht, wird man ein kaltes, hohles und geistloses Geschlecht heranbilden, in welchem die höchsten Güter der Menschheit verkümmern. Ein roher Materialismus, ein angebetetes goldenes Kalb ist die unausbleibliche Folge dieses Naturcultus. (Где се природне науке учине јединим или само главном основом васпитања младежи и народа, ту ће се одгајити хладан. празан и без духа нараштај, у којем закржљаве највиша добра човечанства. Суров материјализам, обожавано златно теле јесте неминовна последица тога култуса природе).

само ово да споменем. Нека н. пр. гимназиста какав, који је свршио нижу гимназију ма где на словенском југу, у Љубљани, у Загребу, у Карловцима, у Сарајеву, у Задру, оде ма куд на другу страну, да настави гимназију, нека оде н. пр. у Беч, Берлин, Париз или Петроград, он ће прећи даље у пети разред. Наш пак гимназиста, који овде у Београду или у Крагујевцу сврши 4 нижа разреда гимназијска, нека дође у прилику да ма где изван своје отаџбине наставља гимназију, он неће бити примљен, не у пети разред, већ ни у четврти, ни у трећи, ни у други; примљен ће бити тек у први разред гимназијски. Наш седмошколац падне н. пр. на испиту зрелости — а ништа није лакше него то поред онолике масе предмета, из којих се испит зрелости полаже — па хоће гдегод изван Србије да понавља 7. разред и после свршеног 8. разреда да полаже испит зрелости: Шта мислите, у који би га разред у Софији, у Карловци, у Загребу или у Бечу упутили? Упутили би га у разред, из којег је у Београду пре четири године изишао, упутили би у разред трећи.

Нека ми се сада допусти, да из историје наставе француске, руске и мађарске напоменем нека факта, која су за нас врло поучна у овоме питању класичне наставе у нашим гимназијама.

Године 1852 буде у Француској за оне, који ће учити медицинске науке, укинуто учење грчког језика у последња три разреда гимназијска, а остављено само за филологе. После 6 година (1858) буде на захтев медицинских факултета и онима, који ће учити медицину, наложено учење грчког језика до свршетка гимназије, а тако исто буде им наложено и полагање испита зрелости из тога предмета. Беше се увидело, да лекар мора не само знати помоћи донети за телесне болести, већ да мора такође и философски и литерарно ста-

јати на извесној висини образовања, да би очувао досадањи свој положај у друштву ([1]).

Шта је било у Русији? Године 1862 изради један одбор руских научника устројство гимназија, па између осталог искључи грчки језик из броја наставних предмета на основу ових разлога: 1) што је за умни развитак младића језичним студијама довољан језик матерњи, један стари и један нови (руски, латински и француски или немачки); 2) што и друге науке, особито религија, математика и познавање природе достојан обзир захтевају; 3) што се цељ општег образовања може постићи и без грчког језика; 4) што се и тако звано научно образовање постићи може без грчког језика, али уз довољно знање језика латинског и једног од новијих језика (француског); и 5) што није могућно, да се без штете по остале предмете прими у гимназијски течај језик грчки, који је мање више само за филологе преко потребна специјалност. Ово устројство гимназија без језика грчког изгледаше дивно, теорија јасна као сунце, последак неизбежан. И доиста, последак није ни изостао, али само сасвим супротан ономе, што је очекиван. Већ после 6 година (1868), дакле баш као и у Француској, враћа се у Русији гимназијама језик грчки као предмет обавезан за све. И не само то, већ влада руска, уверена о погреби проширења наставе у старим језицима, шаље многе научнике и професоре у Прусију, да размотре и проуче тамошње најбоље гимназије ([2]) И шта још чини влада руска? Оснива у Лајпцигу засебан руски семинар, у којем млади Словени, понајвише Русини и Чеси, о трошку државе руске изучавају класичну филологију с том обвезом, да после довршених наука извесно време служе на руским гимназијама.

([1]) Akademische Gutachten etc.; а тако исто и Berliner Zeitschrift für das Gymnasialwesen, 1869.

([2]) Berliner Zeitschrift für das Gymnasialwesen, 1869.

А шта је било у Угарској? У оно исто време, кад је поменута комисија руских научника истисла грчки језик из руских гимназија, називали су Маџари учење грчког језика атентатом на здрав разум и на народност своју, па су позивајући у помоћ Гарибалду против абсолутизма бечког уједно га и за то позивали, да их ослободи од учења језика грчког, које им је аустријски министар просвете наметнуо. А шта видимо двадесет година касније? Приликом лањске дебате о нацрту устројства средњих школа у Угарској боре се за одржање грчког језика као обавезног предмета у гимназијама најпросветљенији умови народа маџарског свом снагом свога говорништва и свом енергијом воље своје([1]).

Еле, као што видимо, велики народи француски и руски тако се брзо враћају са странпутице, којом беху пошли на пољу гимназијске наставе парцијалним искључењем само једног класичног језика из броја обавезних предмета — а ми мали, који теже можемо подносити експериментовање са духовном снагом своје младежи, све даље и даље заилазимо

([1]) Министар просвете у Угарској, Август Трефор рече у саборској седници од 3. апр. 1883. између осталога ово: „Латински језик није довољан за гимназију. Изванредно образовни утицај грчког језика признат је у целом свету. Без знања грчког језика не може се никако ући у тајне језика латинског. Цела римска литература није готово ништа друго, него превод литературе грчке. Ено и Ренан пише: „По нашем француском језику ми смо Латини, но духом смо Јелини“. — У истој саборској седници рече један члан сабора ово: „Најбоље главе модерне народне економије користовале су се добро својим знањем грчке литературе. Ту је н. пр. научни основатељ модерног социјализма, Карл Маркс, који се при анализи теорије о вредности не ослања на каквог незнатног професора, већ текст Аристотелове политике употребљава. Ласал је принципима јонске философске школе и објашњавањем тавних грчких текстова дошао до својих доктрина; а Рошер, који је нама у Угарској најпознатији, цитира на свакој другој страни свога главног дела пелопонески рат Тукидидов, те га с тога Маркс у једној својој примедби назива: господин Вилхелм Тукидид Рошер“. (Pester Lloyd, бр. 93, од 4. априла 1883).

странпутицом на пољу гимназијске наставе, истиснувши из својих гимназија оба класична језика, кажем оба, јер оних 12 часова, што су дати латинском језику за цео гимназијски течај, значе толико, колико час ни један.

Нисам рад да умножим број пророка, пошто је и онако доста велики; али ипак морам као своје уверење исказати, да ће нас темељитошћу и интенсивношћу знања сваки народ претећи, који са класичном наставом у гимназијама тако не пресече, као што смо ми пресекли.

Од велике је важности, да размотримо још узроке, због којих је дотле дошло, да ми са својим гимназијама стојимо у образованом свету усамљени, и да је у нас у Србији толико противљење изучавању старих језика у гимназији, да се одмах, како ко по свом најдубљем убеђењу напомене благодети тога изучавања, маше главом и са свију страна виче: да грдне реакције по богу брате!

Ево главних узрока.

1. Све до скора предаван је латински језик у нашим гимназијама против сваке методике и педагогике. Гимназисте наше у Београду и у Крагујевцу читали су тако рећи до јуче у седмом разреду, дакле треће године учења латинског језика поред 6 часова недељних, прозајика Тацита и песника Хорација. А н. пр. у Немачкој, где има изврсних наставника латинског језика и изврсних учевника за тај језик, и где се овај језик учи по 8 и по 10 часова недељно кроз пуних 9 година, читају се Хорације и Тацит тек девете године учења латинског језика. Ја ни у последњој години историјско-филолошког одсека, дакле седме године учења латинског језика, не могу читати Тацита и Хорација другојачије осим тако, ако ћу да пристанем, да моји слушаоци оду са Велике Школе с тим убеђењем, да су Тацит и Хорације они небројени абсолутни аблативи и акузативи са инфинитивом, с којима би се, читајући их, бочили. Према овоме, што рекох,

може се измерити величина аномалије, која је владала у предавању латинског језика у нашим гимназијама тако рећи до јуче. Да је така настава у латинском језику најпоузданије средство за буђење мржње на тај језик, само се по себи разуме.

2. Познато је, како и у нас и у других народа мало кога има, ко не зна, шта и како треба да се ради у школи, шта треба да се предаје, а шта не треба. Свако је то сасвим на чисто са задатком и принципима и школа основних, и школа средњих, и Велике Школе, и у опште ма какве школе; а особито је свако у нас на чисто с тиме, како је учење класичних језика у гимназији права беспослица. С тога се радо пише о каквом год хоћете питању школском. Па, што је најгоре, по неки пут ће какав сурадник листа ког политичног пишући о школама у страним земљама донети какав сасвим неистинит извештај, особито онда још, ако је реч о старим језицима. До године 1880 био је у Француској обичај, да су на крају гимназијског течаја држани говори на језику латинском, а те године заведено је у гимназијама држање тих говора на језику француском. Поводом те реформе донео је један овдашњи политички лист чланак, у којем је на дугачко и на широко описано, како је у Француској на најсвечанији начин, уз највећу параду, сарањен језик Цицеронов, и који се чланак овим речима завршује: „А у онај мах, кад се у Француској држи опело латинском језику, код нас га траже класично образовани чланови Просветног Савета. Зар се не боје греха, да су хтели да пођемо као раци?“ (1). Овако се у нас пише у политичним листовима, а у француским гимназијама учи се и сада латински језик као што се и до сада учио. Из таких чланака изводе дабогме читаоци закључак, да сад више нема ни спомена о латинском језику у францу-

(1) Видело бр. 128 за год. 1880.

ским гимназијама, и без сумње не могу довољно да се начуде томе, што се и последње три године наше гимназисте киње учењем предмета сасвим непотребна! Који пишу таке чланке, као што је тај поменути о важном укидању латинског језика у Француској, не помишљају, да таким радом својим само шкоде. Па још ни по јада да нашкоде учитељима, већ на жалост нашкоде њиховим ученицима.

Најпосле 3. потврепљује се опозиција против класичне наставе у нашим гимназијама оваким речма: „А шта производи класицизам? Сањаче, занешењаке, живе анахронизме, људе који једном ногом стоје у класичном, другом у модерном времену, а главом ни у којему“. И то двапут већма потврепљује се овим речма опозиција против класичне наставе с тога, што оне нису написане у незнатним каквим новинама, већ у озбиљном књижевном органу (¹).

Ми бисмо на против са историјом у руци рекли, да класицизам нешто сасвим друго производи.

Класицизам је произвео оно време на крају 14. и у почетку 15. века, које чини епоху у културној историји човечанства, и које је прозвано прерођењем класичних наука.

Класицизам је произвео ослобођење духа човечијег од окова, у којима је за средњевековне таме чамио, раскинувши ове окове најпре у Италији, за тим у Француској, по том у Немачкој, Нидерландима и у Енглеској.

Класицизам је учинио, те је идеја хуманизма пре 500 година завладала целом Европом, па човечанство почело човечански мислити и осећати.

Класицизам је учинио, те су се развиле и усавршиле литературе свију културних народа, као што то њихови највећи мислиоци и књижевници са захвалношћу признају.

(¹) Рад, лист за науку и књижевност, књига II, стр. 55. Београд 1882.

Класицизам је одмах, чим се почео неговати, родио прве хуманисте: Данта, Петрарку и Бокаћија; а по убеђењу целог педагошког света рађа и данданас људе ([1]), који радије верују у општу љубав и братство, него у вечну животињску борбу за опстанак; рађа људе који радије верују у све оно, што човека подиже и оплемењава него у оно што га понижава; рађа људе, који имају времена и воље, да уроне у море оног, што је вечито лепо; рађа државнике, као што је Гледстон, који пише најнаучније студије о Омиру; рађа тако скромне научнике, као што је Миклошић, који после толиких епохалних дела каже у уводу једног свог дела „*ὅταν συντελέσῃ ὁ ἄνθρωπος, τότε ἄρχεται*“ (када сврши човек неко своје дело, онда га започиње) ([2]).

Када дакле историја потврђује, да је из отвореног гроба стародревности нов живот светом заструјио, да је дакле класицизам у расвитак новога доба у Европи покренуо народе светлијем и слободнијем животу; и кад система гимназија културних народа има за се искуство неколиких векова, то је изван сваке сумње, да наше народно и стручно образо-

---

([1]) Писац најбоље историје грчког народа, Ernst Curtius каже (гл. његов говор: die Kunst der Hellenen): Anderer Völker Geschichte, Literatur und Kunst kann man sein Leben lang studiren und man bleibt innerlich doch, was man gewesen ist; in das hellenische Kunstleben kann sich niemand mit wahrer Hingebung versenken, ohne eine umbildende Kraft an sich zu erfahren. Darum macht die classische Bildung, mag sie auf dem Wege wissenschaftlicher Forschung oder bildlicher Anschauung erworben sein, eine durchgreifende Scheidung in der menschlichen Geselschaft. (Других народа историју, литературу и уметност може човек целог свог века изучавати, и ипак ће у унутрашњости својој остати оно, што је и био; а у јелински уметнички живот не може нико са правом оданошћу заронити, а да на себи не осети неку преображајну снагу. С тога класично образовање, прибавило се оно научним испитивањем или пластичним посматрањем, чини скроз и скроз разлику у друштву људском).

([2]) Vergleichende Wortbildungslehre der slavischen Sprachen, Wien 1875 стр. XXIV.

вање мора остати кржљаво и слабо, ако му се јачом и озбиљнијом класичном наставом у гимназијама не да скорим јачег полета.

Та већ самим својим именом виче гимназија из свег грла: Сећајте се класичне стародревности!

НАСТАВАК БЕЛЕЖАКА

ИЗ МОГ ПУТОВАЊА ПО

СТАРОЈ СРБИЈИ.

И овом приликом шаљем Друштву неколико бележака, које сам по могућности прикупио, путујући по Скопском округу. Надајући се да ће их Друштво у свом Гласнику штампати, ласкам себи да ће и оне као користан материјал послужити људима, који се историјом баве; због чега их и радо на јавност износим. Но пре него што на њих пређем, имам казати неколико речи о самој вароши Скопљу, као и о неким старинама, које се у њему налазе.

У старо доба Скопље је било главна варош Дарданије ([1]) и звало се Скупи. Географски његов положај обратио је на се пажњу императора Јустинијана, јер између многих вароши, које су биле порушене и запустеле и које је он наново подигао, била је и варош Скупи и назвао га: „Prima Justiniana“.

([1]) Дарданија била је источно од Шаре планине. Види у Хана (Reise von Belgrad nach Salonik изд. 1868 г. p. 249) цитат Ливија, који вели: Mons Scodrus longe altissimus regionis ejus, ab oriente Dardaniam subjectam habet, a meridie Macedoniam, ab occasu Illiricum. А Полибије опет вели, да се Велез налази на граници између Дарданије и Маћедоније, где се улази из Дарданије у Маћедонију. — Стари земљописци између вароши које су спадале у Дарданију, осим града Ниша (Naissus), Таора (Tauresium) и Бедеријане рачунају и варош Скупи (види цитат у Рајића у „Исторіи разныхъ славян. народовъ“ изд. въ Будиномъ градѣ ч. 2. стр. 7).

Стари и нови писци по свуд траже Приму Јустинијану. Неки држе да је она била у Приштини или у Призрену (Maltebrun géograph. t. I. p. 197). Хибон каже, да је место рођења императора Јустинијана Сардика т. ј. Софија (види његову историју t 7. p. 196). Димица (*Δημίτσα*), професор атинског свеучилишта доказивао је у својој брошури (*Τὰ περὶ τῆς αὐτοκεφάλου ἀρχιεπισκοπῆς τῆς πρώτης ἰουστινιανῆς Ἀχρίδος καὶ Βουλγαρίας — ἐν Ἀθήναις.* 1859.), да је Прима Јустинијана у старом Лихниду, а садашњој вароши Охриду. Голубински пак држи да је она била око Ћустендила или управо онде, где је сада поменута варош (в. његову историју православныхъ церквей стр. 109 и 285). Тако, каже он, мислили су и Рајић (књ. VIII, гл. IV, § I.) и Шафарик (Древн. II, I, 258). Писац пак чланка „Архіепископія первой Юстиніаны“, који је штампан у „Чтеніяхъ общ. ист. и древн. 1866 г. књ. 4) налази Прву Јустинијану чак у садашњој вароши Гиљану, на реци Морави.

Сваки, који је писао о Првој Јустинијани, хоће да докаже своје мишљење потирући мишљење овог или оног писца. Поменути пак Димица опровргава мишљење сваког писца и хоће по што по то да је Прима Јустинијана била у Ахриди (Охриду).

Пада у очи тај факт, што сви слошки одричу, осим Хана, оно, штоваља да признају за истину, т. ј. да је Прима Јустинијана била у садашњем Скопљу. Нико од њих неће да допусти, да је баш ова варош била она, коју је Јустинијан својим именом одликовао. Особито Голубински (стр. 285) и Димица (p. 12) доказују, да је име ове вароши Скупи било познато још пре Јустинијана императора.

Прокопије, историк времена Јустинијанова и његов савременик, изреком каже: да се император овај родио у Тару близу Бедеријане у Дарданији, и да је не далеко од

Таора био град, који је он подигао и украсио. По што су пронађени и Таор и Бедеријана, ласно је погодити, који је тај град, коме је император Јустинијан дао своје име.

Катанчић (Orb. Antiquus I. p. 363) мисли да је Прокопијева Бедеријана у с. Ветрену, који се налази на путу од Пазарџика у Ихтиман, близу кога има стари градић. Голубински (стр. 284), тврдећи да је близу с. Т672резија била Прима Јустинијана, упућује читаоца готово онамо куд и Катанчић.

Али сад се већ зна да се јужно од Скопља на 2 сата налази село Таор, на левој узвишеној обали Вардара, који онде из Скопске равнине у теснац улази. Спрам Таора југозападно, на десној обали Вардара, на $^1/_2$ с. види се железничка станица под именом „Зеленико“. Да је у Таору била тврђава, о томе се не може сумњати, јер се и сад познају трагови оних зидина, које су састављале тетрапиргијон (четири куле), али све је камење одавно покривено земљом, на којој је израсла трава, као што је и на месту тврђаве Бедеријане у Бадерском селу, које ту близу до Таора на растојању не више од $^3/_4$ с. југоисточно постоји. Од станице зеленичке види се такође и Бедеријана (Бадер, Бадерско село) на североистоку.

Онде и нигде у другом месту, а на име у с. Таору родио се император Јустинијан. Већ је Хан (p. 162) чуо у реченом месту предање односно рођења онде цара, а то сам чуо и сам од месних сељана, који су ме (на чистом српском језику) уверавали, да се онде родио некакав цар и готови су признати, да је то био цар српски...

По што се цар Јустинијан родио у овом Таору близу Бедеријане (Бадера), не може бити сумње да је варош, која је била не далеко од места рођења његова и коју је назвао Прима Јустинијана, она иста, коју су пре звали Скупи, а сад Скопље или, као што је Турци зову, Ускјуп. У осталом

Хан је већ доказао (стр. 105—107; 155—158) да је Прима Јустинијана била у Скопљу.

Овоме мишљењу не смета то, што је Скопље носило ово име т. ј. Скупи још пре Јустинијана. Скопље је могло носити и два имена, као што и Хан, следећи примеру Манерта (Geogr. der Griechen und Römer VII. 107 види у Хана Reise p. 105—106), не налази то немогућним. Има примера да је једна иста варош имала два имена, као н. пр. Улпијана звала се и Secunda Justiniana. Један јепископ, у колико се сећам, на протоколима саборних постановљења потписао се као јепископ града Улпијана и додао је друго име овог града — Друге Јустинијане(¹).

И неки остаци старина, који се у Скопљу налазе, а о којима Прокопије говори, да их је Јустинијан цар подигао, сведоче, да је он особиту пажњу обраћао на ову варош. Тако Прокопије каже: да је Јустинијан дао начинити подземни водовод, којим је поменуту варош снабдео најбољом водом. Тај водовод, у дужини 2 сахата, и сад постоји, премда у запемареном стању, те и дан данас снабдева Скопље најбољом водом од Црне Горе (скопске).

То исто може се рећи и о тако званом Куршумли-хану. Зграда је врло добра, двокатна, на којима су магазе, а има и неколико балкона од тесаног камена. Сводови су тако јако начињени, да ће још дуго и дуго трајати. Овај сада звани

(¹) Не могу пропустити а да не кажем овде, да је ова Улпијана била овде, где се и сад виде зидине не далеко од грачаничке цркве, које заузимају доста велики простор и на коме се налазе плоче са римским натписима, као што су оне, које су узидане у грачаничкој цркви и у оној црквици у с. Липљану на Косову. Мишљења сам да не ваља узимати ово село за онај стари град Ulpianum, Ulpiana. Можда је с. Липљан постао од развалина града близу Грачанице, али није могла бити јепископија смештена у овом одвећ малом селу. Она је била овде, где је сада црква Грачаница, у којој је св. Сава основао једну од јепископија и коју је краљ Милутин обновио. (Види мој чланак у Гласнику књ. XLIX, стр. 357—358).

(Куршумли или Бошњак) хан јест остатак од оних домова трговачких, које је цар Јустинијан у Прима Јустинијани подигао, а у коме су и сад трговачке магазе. Осим овог хана има и других прастарих зграда као Сули-хан, Кјутуб-хане т. ј. библиотека, која стоји празна, Капан-хан, Хамам Дауд паше, који је начињен из прастарог здања, Џамија Бурмали (начињена из прастаре цркве) и др. —

Скопље и у време византијско одржало је своју важност. Ту су грчки цареви имали тврђаву, како би боље могли држати у шкрипцу подвласне Србе, који су у Дарданији насељени били и за случај одбране од нападаја Немањиног, који је радио на томе да сједини под својом заставом и оне делове српског народа, који су живели у областима, које су се звале Дарданија, Маћедонија и Пелагонија и т. д. Што Немања није могао учинити, то су учинили његови последници — српски цареви.

У то време Скопље је било српска престоница. Ту се Душан зацарио; ту је он у 1346 године сабор сазвао, на којем је био изабран српски патријарах. Према томе није за чудо што су се пећски патријарси звали архијепископима Прве Јустинијане, као што су и охридски архијепископи исто име носили, по што је маћедонски цар Самуило у Охриду своју столицу наместио и ту засебну архијепископију основао.

Као некада српски патријарси, тако и сада латински архијепископ, који станује у Призрену, носи као архијепископ скопски (а не призренски) стару титулу: archiepiscopus justinianopolitensis.

Да је Скопље било средиште праве Србије, о томе нам сведоче остаци многих споменика српске славе. У његовом округу има око 30 манастира, од којих неки још у целости постоје као жива сведочанства српског живља, које се до пре неколико година као таково и сматрало, док се није почело живо на томе радити да се побугари, благода-

рећи најпре равнодушности, а доцније и неумешности српских родољуба, а садашњим приликама згодним за Блгаре и њиховој енергичности. — У осталом, у колико су становници округа скопског, кумановског, велешког, прилепског, крушевског, крчевског, дибарског и др. Блгари или поблгарени (¹), остављам за другу прилику коју рећи, а сад ћу саопштити између многих натписа само неколико, који се у поменутим српским задужбинама налазе и које сам имао прилике видети.

У турско време, одмах после пропасти српског царства, Скопље је постало важним местом и као таково за дуго је било. Како се оно налазило на главном путу из садашње тако зване Старе Србије (а пре Дарданије, праве Србије) за у Маћедонију, морало је бити као погранично место одвећ важно. То се види и отуда, што су се и сами Млечани морали обраћати скопским пашама односно својих поданика, који су преко Албаније и садашње Старе Србије путовали за у Маћедонију (види н. пр. Histoire de l'Emp. ottom. Хамера свеску 2. стр. 154, 359).

То је што сам имао о самом Скопљу рећи, а сад прелазим на његов округ или управо на неке старине, које се тамо налазе.

(¹) Ови прави Старо-Срби хоће ли се поблгарити, зависиће од тога, да ли ће они припасти Блгарској или Србији. У првом случају наравно даће се поблгарити, кад се и за сад за то спремају. Примера за то имамо више, а ја ћу навести још један. У јањинском округу има жупа под именом Загорје. Осим што име те жупе сведочи, да су становници били некад чисти Срби, и сама фазиономија њихова свакога ће о томе уверити, ко буде имао прилике да њих види. Кад су неколицина тих становника, за време мог бављења у Јањини, дошли к мени са својим попом, мени се учинило да су ти људи из призренског или пећског округа, док нисам чуо од њих да грчки говоре, што ме је јако изненадило. Али, ако су се они и прелили са свим у Грке, то се не може рећи за Србомаћедонце, који и дан данас готово чистим српским језиком говоре, изузимајући гдекојега Блгараша, који се из петних жила упиње да говори бајаги блгарски: а он је чист Србин.

На 1½ часа западно од Скопља, на тераси планине Кршјака, у богазу, налази се село по имену Нереза, а више овог села на згодном месту стоји читава црква, која је начињена по оном плану, по каквом су се све српске цркве у старо време зидале, изузимајући величину њихову. Не подлежи никаквој сумњи да је поменута црква зидана у последње дане грчког господарења над оним делом Срба, који још није био уједињен са осталом својом браћом, која су северније од њих живела.

У припрати, а изнад западних врата цркве стоји врло вешто изрезан натпис на камену. Он гласи овако:

† ΕΚΑΛΙΕΡΓΗΘΗ Ο ΝΑΟΣ Tȣ ʼΑΓΙȣ ΚΑΙ ʼΕΝΔΟΞȣ ΜΕΓΑΛΟΜΑΡΤΥΡΟΣ ΠΑΝΤΕΗΜΟΝΟΣ (тако?) *ʼΕΚ ΣΥΝΔΡΟΜΗΣ ΚΥΡΙȣ ʼΑΛΕΞΙȣ Tȣ ΚΟΜΝΗΝȣ ΚΑΙ Ϡȣ (αὐτοῦ? τοῦ?) ΤΗΣ ΠΟΡΦΥΡΟΓΕΝΝΗ* (Τ) *ΚΥΡΑΣ ΘΕΟΔΩΡΑΣ ΜΗΝ ΣΕΤΕΜΒΡΙΩ ΝΙΓΕʼ* (¹) *Tȣ Σ..ΧΟΣ (?) ΗΓȣΜΕΝȣ ΚΥΡ ΙΗΩΑΝΝΗΚΙȣ*

т. ј. „Овај храм светог и славног великомученика Пантелејмона сазидан је помоћу господара Алексе Комнена а тако исто рођене у багри госпође Теодоре, у месецу септембру год. ?? у време ? игумана Јоанићија“.

На основу наведеног натписа или управо на основу речи „помоћу“ *(ἐκ συνδρομῆς)* мислим, да је цар Алекса Комнен дао Србима новчану помоћ у оно време, кад му је нестало прве жене, и док још није био ожењен са Иреном, кћери Дука Андроника. У исто баш време и сама кћи његова Теодора није још била по други пут удата за Костантина Ан-

(¹) Тако је. али не знам шта је.

гела, филаделфијског племенића (Hist. Byzant. du Fresne p. 147). Алекса Комнен цароваo је од 1081 до 1118 у којој је он и умр'о, а кћи (4-та) његова Теодора умрла је у 1127 год. (ibid. p. 149).

Да је поменута црква у Нерези била зидана за Србе а не за Грке, о томе сведочи и живопис, којим је црква изнутра живописана. Живопис је српски са српским натписима. Само у кубету има један грчки из псалма Давидова натпис. —

Од ликова живописаних достојни су пажње ликови св. Теодоре, Вере, Надежде, Љубви и Екатарине, који се налазе на западном зиду изнад врата, а тако исто и ликови светитеља, који су у једном реду с леве стране од поменутих намалани као: **св. Прохорь Пшинскь. Гавриль Лесновскь. Іоань Рилскь. Петарь Корнішкь.** С десне пак стране од женских оних ликова: **сть Стефань кралї Дєчанскь** са круном на глави и са свитком у левој руци. У истом реду са њим намалани су: **Павло фивенскь** са капом на глави и некакав **Варлаамь.**

У овом манастиру нема већ ни једне књиге на кожи писане.

И на хартији писаних остало је врло мало и нису од важности.

На некима од њих нашао сам ове прибелешке:

На једном осмогласнику забележено је:

„**вь лѣто ,з. и .мг.** (т. ј. 7043 = 1535) **расипаше цркве оу Скоп'е**".

На другом листу: „**да зна кьд приде ермонах од Гослов** (ваљада Гошље или Кожље — село на 4 сата југоисточно од Скопља) **у монастирь сти Паньтеимонь ва лѣто ,з.р.п.а.** (7181 = 1673) **міца априлия ієі днь**".

Још и ово: „**Да знаe кад приде попь Никола у манастир сти Пантелеи вь лето ,з.р.у.s.**" (7196 = 1688).

На једном пендикостару старе млетачке штампе забележено је: „**свршши се сиа божьствьиа кнйга ѿть рождества х҃а ,а.ф.ѯ.г.** (1563) **месеца децмвра на к҃. д., вь странахь македонскнхь вь отьчстко вь граде свеидерн, манстро камиао ѕанетн**“.

На истом листу стоји ова занимљива белешка:

„**Вь лѣто ,ѕ р.м.ѕ.** (7147 = 1638) **мс҃ца дектемрїа .к҃. днь принмнше црь Мурать Багдать н погнбе месецъ един ноќь н паде црьвень снегъ на ѕемлю н саврьшише се ѕнаменїа н чудеса месеца дектемрїа к҃ днь н по то време второ лето умре црь Мурать н наста црь Ибрагнмь. н тако да ѕнате н до после како нѕнде нова аспра н бысть плачь н рндание по ѕападнїе странїи е҃ѕи миоѕи н недуѕн н напрасна самрьть**“ (1).

Од села Нерезе на ½ часа западно налази се арнаутско село Крушопек. У овом селу стоји још цела црквица. Арнаутин, који је притиснуо земље око ње, држи у њој сено и сламу. Од живописа у њој остао је само један знак из мученичке страсти Христове у речи: „**поругание**“... И заиста, све је у овој црквици предано поругању!

Од Крушопека иде се у село Грчец, које је на ½ часа од њега удаљено. У овом селу нема ничега, што би пажњу путника на се обратило. Али даље од Грчеца на ¾ часа, идући све на ниже к реци Тресци, налази се село Шишово и близу њега црква св. Николе. Она је без кубета, није велика, али, судећи по натпису на њој, који ћу ниже навести, она је врло стара.

Ова црква била је обновљена у 1877 години у толико, што је начињен нов иконостас и то без и какве вештине. Али стари њен живопис, не гледајући на то, што је црква била

---

(1) Нису ли и ове белешке чистим српским језиком написане? Или ће се ваљда наћи да когод каже да и овде има блгаризма?

напуштена, сачувао се доста добро, и у свему је сличан живописима у Нерези, Грачаници и другим црквама из српског времена. На жалост натпис изнад врата изнутра не може се сав прочитати осим имена: **„еромонаховь .... Бокана ... Сток ... монаховь“**.... Можда су поменути јеромонаси и монаси подигли овај храм. Мештани причају да је он био метох манастира св. Николе, који се налази у планини Грчецу за с. Грчецом јужно, о коме ћу коју ниже рећи.

Живопис речене цркве (т. ј. св. Николе у с. Шишову) раздељен је на две половине широком за четири прста линијом (у виду појаса) у наоколо, изнад које су свеци из Немањиног племена, а испод ње неки други из општег хришћанског шематизма. Жао ми је што нисам цео натпис у поменутој линији могао прочитати, једно што је исти од дугог времена ишчилео, а друго и због тога што су мештани, приликом обновљења цркве, непажљиво чистећи зидове од прашине, побрисали многа имена. Могао сам прочитати само следећа имена: **„Гюро .. Петко ... Истокь. попь Ненада. попада Стана ... Юрко .. Келнуко ... Стонко ... Боно“**... Можда су ова лица са осталима били ктитори и приложници поменутог храма, јер на јужном зиду у поменутој линији, где се свршује ред имена, јасно се чита: **„..... трудомь и подвигомь ктиторомь ... вь лѣто ,s.ѡ.н.г.** (т. ј. 6853 = 1345) **мца июня іе днь“**.

У југозападном углу цркве изнад оне линије намалан је и св. Марко (**св. Марько**), а изнад њега **„Сивила пророчица“** са тако званим у Руса „кокошником“ на глави, које дојкиње у Русији носе. У левој руци држи свитак, на коме је написано: **„о треблаженое древо на немь же распети“**.... У осталом све иконе у овој цркви имају натписе чисто српске; грчког нема ни једног нити пак блгарског.

Старинских књига у овој цркви нашао сам само 9 и све су српске рецензије. Само на једном пендикостару (15 века)

нашао сам на крају ову белешку: **„Сиа бжтнаа книга сьписа се ркою попа Сефана вь лѣто ҂ѕ.ц.п.д“**. (6984 = 1486).

На другој страни Треске, на ½ часа западно, на планинској тераси између Треске и тетовског пута лежи село Матка. Оно је само тим познато, што носи име од манастира, који се ту јужно од села на ¼ часа при рéци Тресци налази, или је може бити, манастир добио име од села.

Манастир овај постоји на левој обали Треске, крај саме реке, на бреговитом месту. Западно од њега види се град Краљевића Марка на високом брду, а испод њега манастир св. Андреја, задужбина брата му Андријаша.

По свему се види да је матковски манастир у овом округу био чувен и славан, премда је сад готово са свим напуштен. У њему нема ни једног јеромонаха, него само један монах, који не зна читати ни писати, са једним сељаком, чува овај манастир. Црква је обновљена 1497 године. Она има и купол као и Нереска црква, и као црква св. Ђорђа у с. Речанима (3 часа источно од Призрена) и као црква Богородице у с. Мушутишту (4 часа источно од Призрена). У свима је један исти стил.

Натпис изнад врата изнутра гласи овако:

„Изволениемь оца и поспѣшениемь сна и сьврьшениемь стго дха: сьи сти бжьстьвни: храмь стне: владиүици бце: приснодѣви Марие: доиде Милица: и обрѣте црково открнено и покри црково: и пописа: сьзида припрату: и купи лозе: помени гди раби своихь Тошиика и сина му Николу: и обладающаго митрополиту кур Аѳанасие ко лѣто ҂ζ.є. (7005 = 1497).

С десне стране врата унутра намалани су цар Костантин и царица Јелена, као што се готово свуда малају а с леве намалан је лик једне жене са натписом: **„Милица“**. То је ваљада она Милица, која је споменута у натпису, а до ње

опет лик човека са натписом: **„Никола“**. То је опет ваљда њен син био.

У Милице је бела кошуља са ђерђефом и везом црвене боје; долама пак модра. Права српска тробојка! Син је (обучен) у дугачкој (модрој) доламе, са црвеним појасом, а за појасом с десне стране виси му бела марама ([1]).

Живопис је у опште добро сачуван. Натписи су српски, али нема ни једног српског светитеља.

На сред цркве пред царским вратима налази се плоча са следећим натписом:

„Поуто дивыте се ѿ ѵавцн ꙁреще мене вь гробѣ вѣдїте ико и такожде вы хощет быти нь поминѹще ми свамн любо ѥст поменѹїте мене рабѹ бью (Божију?) **Марю а ꙁовомь Белиславѹ прѣстави се мц севрь кн днь вь лѣто ѕ.ѡ.п.а.“** (6881 = 1372).

Да ли је ова Мара — Велислава била знатна личност, није ми познато, али из натписа цркве и из гробног натписа видимо, да је црква била подигнута на сто година раније, него што ју је Милица са Михаилом обновила.

На ½ часа од манастира Матке јужно, а изнад Треске стоји одвећ висок крш и на њему манастир св. Андреја. Мештани га зову манастиром Андрејаша. Испети се до њега са свим је тешко. Ја се нисам могао испети, но мој сапутник, вредни Петроније, с којим је и г. Срећковић у с. Сушицу путовао, примио је с готовошћу тај труд на себе да се испење у цркву, да сними натпис, и да ми њу опише.

У старо доба ваља да су се људи пењали у овај манастир у котарицама, као што се и сад пењу у манастир Метеор. Испод манастира на обали р. Треске стоје и сад железне халке, за које су ваљда закачивали чамце, с којих су се

([1]) До пре 20 година у Призрену могло се видети код стараоца, који су се старог обичаја придржавали, где им о празницима виси поред појаса бела марама.

људи у котарицама или неким другим справама пењали горе. С тога места сада се нико не може горе испети, него треба нешто мало заћи, а одатле с тешком муком пузати се на више, доћи на висину изнад манастира, па опет мало на ниже спустити се к манастиру.

Црква је врло лепа и потпуно здрава, не гледајући на то, што од пре 30 година ни једна хришћанска душа онде не живи. Само је звонара пала и бунар обатаљен. У дужини има 30 аршина, а у ширини 15, а у висини 50—60 аршина. И у цркви све је на свом месту: још су цели столови, и сви се свеци, којих је небројено много, сачували недирнути преступном руком.

Натпис изнад врата, кроз која се улази у цркву верних, гласи овако:

Изволенинемь бга оца вседрьжителѣ и поспешениемь сина единороднаго и сьврьшениемь всепрстаго доуха сьздаксе и написасе сьи сти и божьствнии храмь вь име стаго и славнаго врховнаго апла хва првозванаго Андреа трудомь и подвигомь хрстолюбиваго раба бжиа Андрѣаша сина фтораго благовѣрнаго кралѣ Влькашина и кралице Еленна. Елисавет и елико вьзможно воздахомь и приложихомь стѣи цркви села оу поли и оу за брди (а) сь метохамь и правинами (б) юже писана соуть извѣсть.. о всемь вь древнихь (в) хрисовулѣ и си двѣ селѣ мои Букурци (г) и повинано вь

(а) Стоји наштампано (Гласн. VIII. стр. 141): „у забреди“. (?)

(б) Наштампано (ibid.): „пракликами“. Не ваља читати ни „париками“, као што је у Срећковића у „Краљ Вукашин убио цара Уроша“. Београд, 1881 стр. 26.

(в) Наштампано у поменутом Гласнику: „юже вь инхъ вь вреки (?) ко хрисокуле“.

(г) Наштампано (ibid): „Букурица“. И сад се ово постојеће село зове Букурци, а не Букурица.

ѕамѣненїе цркви сѫшиткои ѕ рокором(^1^) (?) **и дахомь ѕа момково и ѕа иване**(^0^) **понеже тако прилѣжно вис ѡвонимь црквамь имети ..... лѣто ,ѕ.ѡ.ҁ.ѕ.** (т. ј. 6897 = 1389) (^1^).

Даље следују још две врсте другом руком писане, које се не дају прочитати.

Више проскомидије стоји написано:

„**Помени гдн бє раба своего многогрѣшнаго Їѡана митрополита и Григорна. монаха писавса ѕде**".

Око кубета наоколо стоји написано:

Иѕволеннемь ба оца вьседрьжителѣ и поспѣшеннемь снна єдинороднаго и сьврьшеннемь всепрстаго дха приложи се. село Крѫшопеци (^2^). **село Момково сь врьдомь** (^3^). **село Горица сь метохом. нивє и лоѕє. село Дльботица** (^4^). **ѕ дольемь. село Лѫковица** (^5^). **и Крѫшица** (^6^) **сь метохом.....**

Црква се врло лепо види с друге стране Треске, а са планине, на којој стоји други манастир св. Николе, као што се и овај види из манастира Андрејашевог.

Изнад цркве стоји одвећ стрменит, коритаст крш, уз који се у старо време ишло извијуганим путем (зигзагом), ограђеним с обе стра.е зидовима, којих се трагови и сад виде, а међу њима овде онде стубови великих стубица, које су чак до врха планине водиле у тврђаву, која је сад у развалинама и зове се „Марков град". У овом граду била

(^1^) Наштампано: „**и. ѕгокоромъ**".

(^0^) Наштампано: „**иѕискаиїє**". Село Ивање и сад се налази, као и Момково у околини манастира.

(^1^) У Гласнику кн. VIII. погрешно наштампано: „,ѕ.ѡ.ѯ.г." (т. ј. 6863 = 1355).

(^2^) О селу Крушопеку била је реч више.

(^3^) У Гласнику VIII. наштампано: **съ вредомъ**.

(^4^) Село Глубочица налази се на граници качаничког и тетовског округа.

(^5^) Луковица село и сад постоји не далеко од с. Букурци.

(^6^) И село Крушица у тој околини.

је такође засебна црква. Да је град био доста јак, види се по томе, што су зидови били од три аршина ширине.

Да се дође у манастир св. Николе, о коме сам мало пре поменуо, ваља на ново вратити се у село Шишово, прегазити онде реку Треску, која се на другом месту не може прегазити, за тим ићи десном обалом њеном, доћи до места према матковском манастиру и до богаза, где је манастир Андрејаша, одатле се путем уз брдо иде у манастир. Ваља ми мимогред казати, да је сва ова планина (Грчец) обрасла шимшировим дрвећем. — Од с. Шишова до манастира има готово два часа доста тешког пута.

Манастир овај сазидан је на тераси планине. Стоји паралелно са Марковим градом и са манастиром Андрејаша, само много изнад овог последњег. Одавде се лепо види Марков град и оне стубице са остацима зидова, којима се ишло од цркве Андрејаша у онај град. Г. Срећковић у поменутој брошури погрешно је написао, да се манастир св. Николе налази на месту, где се састаје река Треска са р. Влајиницом и да се манастир Андрејашев налази близу утока Влајинице у Треску. Он је оно учинио јамачно због тога што је на карти означена р. Влајиница, које онде нема, и ја не разумем, како је та географска погрешка учињена. Уједно имам казати и то: да је на карти означено тако, као да се оба манастира т. ј. св. Никољски и Андрејашев налазе поред саме реке, док међу тим први је од ње удаљен од прилике на 300, а други на 1000 метара. Осим тога на карти је погрешно забележено место манастира св. Николе, т. ј. он треба да је на супротној страни; а онде, где је он на карти означен, треба ставити манастир Матку само на левој обали Треске, на којој је и манастир Андрејаша.

Испод иконе св. Николе над вратима с поља стоји написано:

„Изволенијемь оца. поспѣшенијемь сина и сьвршенијемь стаго духа сїи божестакни храмь стаго архїереа и чудотворца Николае: саписа се при освѣщенаго мїтрополить скопски кир Симеон и при їгумень кир Јаковь и еромонахь Іоан и ктитор кир Калогини Кожухар: почело се априлия :ӗє: ї саврши́се Ївниа :к̃є: лето ҂з.р.л.и.“ (т. ј. 7138 = 1630).

У цркви је све сам прастари живопис. А што се тиче тога, што се у натпису именује 1630 година, тим се не каже да је сав живопис из тога времена, него да је у то време само ново темпло саграђено и живописано, а остали живопис на зидовима наравно да је са свим стар. — На десној страни западног зида око врата намалани су као обично Костантин и Јелена, а на левој: **„св. Симеонь“** и **„св. Сава“**.

Изнад иконостаса пада у очи крст прекомерне величине са распећем Христовим. Испод крста стоји у једној врсти врло вешто изрезан на древету запис, који се доста тешко чита. Он гласи овако:

„Си утни и бжьствни крсть сьградисе Ѿ битиа вь лето ҂з.р.н.г. (7153) **а Ѿ вьплыщениа хва ҂а.х.м.є.** (1645 г.) **тогда се светителствующи патриархоу кур Паисею. и в...є иканор** (?) **повѣленијемь їгумена кур иакова оудѣлахь азь грѣшни иеромонахь Онуфрие и приложихь храму стого Николи за вѣчни спомень своихь родитель“.**

Осим поменутог крста, који се никад не диже, има још два друга, који се при ношењу крстâ носе. На једном од њих најстаријем, који има два аршина у висини, стоји написано: **„распоньнь“**; а на другом мањем: **„саписа се син бжставна крсть вь лѣто ҂з.р.ѯ.є.** (т. ј. 7165 = 1657) **игумень кир Василие“.**

Од манастира св. Николе до манастира св. Димитрија у с. Сушици има читава три сахата. Готово за читави сахат

иде се источно све уз брдо до врха Кршјан планине, која је онде сва обрасла шимшировим древећем; за тим опет иде се јужно преко села Петке и југо-источно преко с. Говорлива за два часа до с. Сушице. По часа пута гази се по Сухој Реци, у којој заиста ретко кад лети бива воде.

Кад заинтересован путник овим путем путује, само му се питање намеће: да ли је баш овде убијен био цар Урош, као што вели Du Fresne у својој историји (Historia Byzantina etc. Carolo du Fresne domino du Cange — Venetiis. M.DCC.XXIX p. 229) да га је крал Вукашин убио буздоханом и као што, ослањајући се на Кантакузена, исти писац тврди, да је цар био у с. Шаренику у скопском округу закопан? — Говорећи (на стр. 230) о смрти Вукашиновој после битке на Марици Du Fresne вели да: Illius corpus ad sanctum Demetrium in Suscizam Rassiæ oppidum perlatum juxta Urosii regis postremi tumulum reconditum est. Исто вели и Мавро Орбини од речи до речи. Али на сва моја питања, има ли у овој околини село, планина или буди какво место под именом Шареник, одговарали су ми да имена Шареник нигде у скопском округу нема. Ни село Говорливо није ми на питање одговорило, а село Малчиште (т. ј. Мучиште) је са свим мучало. Казивања наведених писаца у колико су верна, у толико је чудније, како се није код мештана сачувало предање о томе: да је онде убијен и сахрањен цар Урош. Ја држим да је то због тога, што су савременици тог догађаја, застрашени тим немилим и несрећним случајем, морали ћутати за дуго па ни својој деци о томе не говорити, те је у течају извесног времена све то ишчезло, а на другом месту, где се чуло о томе, тамо се и сад тако прича и казује. Тако се исто десило и у време убиства царевића Димитрија у Русији. Док онде, где се убиство свршило, нико није смео о томе говорити, дотле се у удаљенијим крајевима јавно говорило. Па и краљ Марко као да је нашао за нужно

прећутати у то време име Уроша цара убијеног; због тога није га ни споменуо у натпису на сушичкој цркви.

На жалост и натпис на надгробној плочи краља Вукашина, која је у припрати, врло се тешко чита. Нисам ни ја могао боље од г. Срећковића прочитати га, осим у једној речи, коју је он прочитао „ω сльнцн“, а она гласи „ω ѵловцн“. Мишљења сам да је и она друга на две половине разбијена плоча, од белог мермера, која се налази у олтару, надгробна плоча цара Уроша. Једна њена половина од белог мермера, на коме је двоглави орао са два стојећа лава, окренута лећима 'к орлу, служи за подножје свештеника пред св. трапезом. Друга половина стоји такође у олтару под крстионицом, где ју је и г. Срећковић видео. Натписа нема, ваљада за то што се знало ко је под њом почивао и о коме је ваљало ћутати.

Г. Срећковић одвећ је тачно снимио натпис с једног одломка плоче, под којом је краљ Марко лежао (Гласник кн. XLVI.). Она је узидана у зиду нове кухине и заклоњена једним долапом, ваљада за то да се боље сачува. Правилно је такође снимио и онај натпис изнад јужних врата цркве унутра, па за то би излишно било да га овде опет наведем. —

Храм је овај обновио краљ Вукашин са краљицом Јеленом, са кћерима и са своја четири сина: краљем Марком, Андрејашем, Иванишем и Дмитром. (Година је избрисана). Манастиру пак положен је основ у 1345 години, као што је речено у натпису, „вь дни благовѣрнаго цара Стефана и христолюбиваго краля Влькашина и свршн се вь дни благовѣрнаго и христолюбиваго краля Марка“. Овај натпис изгледа као неверан или сумњив због тога, што по њему излази анахронизам царовања Душанова са краљевањем Вукашиновим. Али треба узети у обзир да је натпис о обновљењу храма стављен после смрти Душана († 1355 дек. 20) и Уроша (који се у натпису и не спомиње, ваљада из наведеног

узрока) и Вукашина († 1371 септ. 26) краљем Марком, по што је дакле Душан био краљем и царем, по што је Вукашин био на врхунцу своје славе и краљем, а кад је његов син Марко носио титулу краља.

У цркви св. Димитрија у Сушици особито обраћају пажњу гледаоца на себе свеци, који су намалани у цркви у наоколо. Сви они представљају галерију слика дома Немањића. Од других одликују се својом ношњом, која је достојна пажње. Сви су у дугачким доламама, низ које им виси по једна бела марама, као и у оних у матковској цркви Богородице. Велика је само жалост што су уништени натписи, те се не може ни један прочитати ([1]).

Г. Срећковић у поменутом Гласнику стр. 223 каже, да у северном црквеном зиду стоји наопачке узидан читав камен са натписом, који при свој његовој жељи није могао прочитати. Да је та плоча служила за надгробну неке знатне личности, она не би онде и то наопачке била узидана. Из самог натписа види се да није од таке вредности да се ко год око њега мучи. Он се састоји из пет врста, и ја износим оно што сам могао прочитати.

1. У првој врсти не може се ни једна реч разабрати.
2. . . . . кникь . . . . мнѹ
3. . . . . . . ми добродѣтелми бысть

([1]) На своме месту рекао сам, да је са г. Срећковићем путовао вредни игуман Петроније, који је и са мном путовао. Кад смо ушли у цркву, њему је изгледало много што шта ново, јер он онда није видео поменуте ликове чланова из куће Немањића, а сад их је видео. Први пут их није видео због тога, што су сви били вешто замазани, па је после или сам креч опао или, по што су бар натписи уништени, могла се она замаза скинути. Ко је све то учинио? Да ли Арнаути? Не; они знају само очи светитеља копати, а ово су учинили људи, који у бугарским букварима пишу да су Пирот, Лесковац, Врања, Скопље, Куманово, Тетово и Косово бугарске вароши, или њихови агенти. Боље би, може бити, цел постигли, да су онде намалали Асена или неког његовог претка, кад онде нема ни једне њихове задужбине. Мећер су знали копати очи боље од Арнаута!

4. . . . . **проүнта**

5. **Реүе въүна . . . оү память. .**

То исто могу рећи и за ону плочу, која је узидана у једној старој кули, у скопском граду, покрај самог Вардара. До сад се држало да је овај натпис од велике важности, ваљда због тога што га нико није умео прочитати, па се мислило да је грчки или римски. Ево га:

„**Маꙗ .ıѳ. дне прѣстави се Стфань ꙁовомь . . . . омиꙑикь . . . . поменоү . . . . нада . . . . стана . . . поменоү . . . . и се гробь его ꙁдѣ вь лѣто ,ѕ.ѡ.н.г.**“ (т. ј. 6853 = 1345).

У полуразрушеној цркви у с. Љуботену, које северозападно на 3 часа од Скопља одстоји, чита се премда и не потпуно овај натпис:

„**Сьꙁида се си бжьствнн храмь стаго великаго оца николи подвигомь и трꙋдомь гже Єлени вь дьни Стефана кралꙗ Дꙋшана** (даље је избрисано и само се реч **Ꙁветань** види) **вь лѣто ,ѕ.ѡ.м.є.**“ (т. ј. 6845 = 1337).

На зиду намалан је сâм Душан с круном на глави, у десној руци држи осмоконачни крст; до њега супруга му и млади цар Урош са круном на глави. Његово младо лице Арнаути су са свим покварили.

У с. Кучишту на 2 часа од Скопља северно налази се велики манастир св. Арханђела, али од старина није у њему остало, ни натписа, нити живописа.

У с. Гошљу, не далеко од Таора и Бадерског села на левој страни р. Пшиња налази се манастир св. Јована, а на десној страни исте види се манастир св. Богородице. Путујући туда преко Каплан-хана 1871 год. снимио сам натпис, који се у цркви св. Јована налази.

Хан (Reise von Belgrad nach Salonik 2 изд. стр. 162) вели да су му копију с поменутог натписа дали у Велесу и говорили му, да је ону цркву сазидао сâм цар Јустинијан! Натпис овај пак гласи овако:

„Изволенїемь ѡца поспѣшенїемь сина и свршенїемь стаго дха сїи храмь сьзда се ѿ темель и подписа се трудомь и настоѧнїемь своєю спензу(1) бголюбиваго. епископа кирь иѡсифь келешького ѿ манастира Зографь. вь врѣме патрїарьствующего гда блаженѣишемоу и велеречеваго господина и вла прьви Їюстинианї Охрида: кир Зосима. и при нечьстивом и чрномь црь солтань мехомет. тогда и гиритъ вазеть бисть и бисть ктитори ѿ Рудникь(2) Їове. Неда. Нераньца. Продань. Степань. Васс. Ўгринь. Данчета. Сара. .... В лѣто оть рождества хрва ҂а.х.о.“ (т. ј. 1670).

Голубински, (на стр. 134 у својој историји) указујући на овај натпис у путопису Хана (Reise ... 1. изд. стр. 240), у ком је споменут патријар Зосима, не може одредити годину зидања цркве, па вели: да би се могла тачно означити година, ако би се могло знати шта је оно гиритъ, који је био у оно време освојио Мухамет. Због тога је он ставио у списку архијепископа охридских Зосиму чак и пре Прохора (1523—1543) и односи га времену Мухамеда II-ог, међу тим он је живео у 1670 години за време Мухамеда IV-ог; јербо острво Крит (који се по турски зове Гирит) освојили су Турци у време Мухамеда 4-ог (1648—1687) у 1669 години. Према томе и година на натпису мора бити 1670, а не друга, премда се тешко чита. Изгледа као да је ҂ачо (т. ј. 1470). То није ч, но х, не 400, но 600. Натпис је по свој прилици стављен на годину дана после освојења Крита, по што је тек црква довршена била.

Толико за сад о старинама из скопског округа.

---

(1) „Спенза“ — италијанска реч од „Spesa“, Spese — трошкове.

(2) Рудник је село близу манастира на ½ часа.

Неће бити с горега да овде изнесем једно писмо митрополита призренског Евсевија. Оно је важно тиме, што потврђује да је у Призрену био под овим именом митрополит после укинућа пећске патријаршије, а пре митрополита Јанићија. Осим тога, из њега се види, да је у Новом Брду било у његово време т. ј. на свршетку 18 столећа доста хришћана и неколико свештеника, у коме сада нема ни једне хришћанске душе, већ су сви мухамеданци. Писмо је писато у Приштини и гласи овако:

„Єѵсеві́й бжі́ею милості́ю православнии митрополитъ при́зренскі́и и косовски и проч.

Мѣрност наша пишетъ в мѣсто Ново берде первее саћеларі́ю Радован и прочимъ свщенникамъ како видите сі́е наше писмо тако да придете к намь у Приштин часъ пре и тако знайте и ино не сотворите. Октомврі́а 17 у Приштин“. Године нема (1). Потпис је као обично код грчких владика увезан.

Кад сам године 1873 био у Новом Брду, било је онда 30 мухамеданских кућа. Арнаутин, који ми је село показивао, говорио ми је, да су се поарнаутили због околних Арнаута, с којима морају бити у додиру. Сами град је разрушен, а био је јако саграђен. Унутра је пуно камења, те се не може ништа распознати. Ту сам видео и оне велике од камена бомбе, које се употребљаваху у време одбране тврдиње и које су спуштали низ брдо из тврдиње у стан непријатеља. Зидови су наоколо сви здрави, а на зидовима унутра било је тераса у наоколо. У зиду на источној страни с поља узидан је велики крст из црвеног мермера, који смета ондашњим мусломанима, и они би га давно покварили, да су се могли до њега попети.

(1) Евсевије био је митрополитом призренским пре Јанићија и умрьо пре 1789 год., кад је већ новопазарски митрополит поменути Јанићије посећавао Призрен у звању привременог митрополита (види моји „Податци“ стр. 74).

Западно од села на 10 минута на висоравну виде се зидине велике цркве. Мени се чини да она није била ни довршена, него да су зидари зауставили зидање око кубета баш онда, кад је Новом Брду претила опасност од навале Турака. Друкчије изгледају остаци зидина разрушене цркве.

Даље к северо-западу од цркве на ¼ часа виде се рупе, из којих су вадили сребро за ковање новаца.

Узгред саопштићу још неке белешке о бившем манастиру Војсиловици, који се налази на ¾ часа северно од Грачанице, под планином Велетином. Још се познају трагови мале цркве, а не види се ни да је било онде каквих великих зграда.

У библиотеци призренске богословије чува се један стари триод из цркве св. Петке у с. Беревцу (у сиринићској жупи) и на њему стоје ове белешке:

Прва: „Сїа стаа и дшеспасна книга ӡовом трїωдъ покаан манастира Коисиловнцє храмь рожству прѣстыє бцє. и да никимъ нѣс ѿемлюема ѿ сеє бжїє цркви да нѣсть блсвно, и да му юс супрьникь мтн бїа въ мѣсто милости и подписахь азь смѣрении Паусей своєю рукою лѣто ҂з.р.л.ѳ.“ (т. ј. 7139 = 1631).

Друга: „В лѣто 1762 га. Тогда жє ωбретє сє в цркви Градуаницн. Понеже ωпустевь монастирь Войсиловица того ради да есть ѿ сега лѣта цркви Градуанскои“.

У селу Дворане (источно од Призрена на 3 часа, а северно од с. Мушутишта на ¼ ч.) сачувао се у цркви (сад се налази у манастиру св. Тројице) пролог, у коме стоји и ова белешка односно оног војсиловичког манастира:

„Писа сє сїа книга къ лѣто ҂з.ѯ.и. (т. ј. 7068 = 1560) писахь сїю книгу глюмн прологь многогрѣшнїи монахь Пахомїє у манастиру глюема Коисиловица: и приложихь ю

монастирꙋ стѣи и живоначальнїе и нераздѣлимїе троице глаема ꙋсинница вь славословїе Бꙋ и сп...".

На свршетку овог наставка мојих бележака одвећ ми је мило што могу саопштити још једну, по мом мишљењу одвећ важну белешку.

Управитељ овдашње богословије П. Костић, уређујући богословијску библиотеку, нашао је међу старим књигама један лист с једног тетројеванђеља, на коме стоји забележено име писца поменуте књиге и место, где је оно писато. Најважније је у белешци то, што се изближе означује предео **Гльбоучица**, који је цар Мануил Немањи поклонио. Она гласи овако:

„Слава сьврьшителю Бꙋ вь вѣкы амїнь. Сїи сти и бжтвнїи тетроеугль хвѣхь ѹсть, сьписа мнꙍгогрѣшнїи Петрь. сщенникꙋ и попꙋ Мар'кꙋ ѿ села Кꙍжницѣхь. вь храмѣ стго архїереа и чюдотворца хва Николи. вь земли рекомѣи Дльбоучицѣ. под горꙍмь рекомомь Урьномь Горꙍмь. Вь врѣме и лѣто, егда изыде ѿ вышнꙗго и всѣхь творца и сьдѣтелꙗ и Бга, законенїе сьмрьтное, и срьпь рекомаа чюма. по лицꙋ вьсеи Дльбоучицѣ земли, и иныхь землꙗхь и пожe чакы ꙗкоже пшеницꙋ. ти ради и азь грѣшнїи и недостоинїи и калнїи и брѣнїи и богатїи грѣхꙍмь паче числа песка мꙍрскаго, рабь Їу Хвь. рекомїеи Петрь. прїехь печать и дарь стго Дха, сїи рѣчь чюмѣ трїи прищь на тѣлѣ своюмь, югда бѣхь почель писати сты тетроеугль. И лежахь Г мсце В неделе. а свѣгере. РЕ. дни. И пакы мл҃стїю Бга живаго млоующаго ме и прѣчистїе бце и стго ѡца и чюдотворца хва Николы, и Геꙍргїа и Димїтрїа мл҃сть получихь и животь ѡбрѣтохь и вьстахь ѿ болѣзьньнаго ми ложа. и сьврьшихь стыи и бжтвныи тетроеугль

по въскресенїю хвоу въ свѣтли те. м҃ца априла к҃ д҃нь. И паки мли в'сь сщенничьскии чин и книгоучинскй. аще что азь грѣшнїи прѣгрѣшихь, а вы исправлꙗите га ради. и нась трудившихсе ѡ семь стѣмь еуглїи поминаите и блсвите а не кльнете а вась б҃ь да блсвить всѣхь амїнь".

Судећи по оној болести, коју писац у наведеној белешци зове „**тюма**", и која је владала не само у Глбочици него и у другим пределима, могла би се одредити година, кад је та болест и у овим крајевима беснила и кад је тетројеванђеље било писато. Али, немајући за то јасних и позитивних података, ми ћемо другим начином пронаћи годину, у којој је оно тетројеванђеље написато. Пре свега ми имамо доказа да је ова књига писана пре 1713 године, као што се види из прибелешке, која је на противној страни листа невештом руком написана. Она гласи овако: „**И паки га** (т. ј. јеванђеље) **купїи попь презвитерь Марко ѿ села Брнестаа за дванаесть грошахъ на лето ҂з тишно** (тако) **.с.к. и .а.**" (т. ј. 7221 = 1713). Није писана ни касније 1658 године, јербо изнад ове наведене прибелешке стоји друга прибелешка писана; и ако је са свим побрисана, она гласи овако: „**Сие евћелие купи попь Димитрь из Дрьлака (?) ѡдь Андреи (?) за к҃ı гроша да зна како му платихь м҃ца мар'та въ лето ҂з.р. и .ѯ. и .ѕ.**" (т. ј. 7166 = 1658). Кад је тако, онда нам ваља тражити годину писања овог јеванђеља пре ове 1658 године.

Сам писац даје нам кључ, да пронађемо ону годину. Он у наведеној белешци каже, да је оно јеванђеље свршио „**по въскре(се)нїю Христовоу въ свѣтли че[твртакь] месеца априла .к҃. д҃нь**" (20 дан). Дакле Ускрс (први дан пасхе) у тој години био је 16 априла. А ми знамо да је Ускрс овог дана (т. ј. 16 априла) био или 1609 године или 1620-те. Због тога могло би се рећи да је у једној од ових двеју го-

дина писац „**Петрь**“ свршио јеванђеље, али правопис белешке даје нам право да кажемо, да је јеванђеље писано било још много пре, готово на једно столеће. Мишљења сам да је оно писано на свршетку прве половине 16-г столећа, по што се сравни правопис „Петра“ са правописом других писаца истог столећа. У течају означеног периода први дан Ускрса био 16-г априла, а четвртак 20 априла, 1536 године. Држим да је у овој години оно јеванђеље писано.

У осталом, ако би оно јеванђеље било писато касније на пр. у 1587 години, кад је Ускрс такође био 16 априла и светли четвртак 20 априла, ипак наведена белешка важна је по својој садржини и намеће питање:

Где је била та **Дльбоучца подь Црномь Горои**?

Већ је г. Новаковић у својој историјско-географској студији „Земљиште радње Немањине“ (Годишњица за 1877 год.) доказивао: да се предео **Дльбоучца** или **Глькоучца** налази око Лесковца и држи да се и сами Лесковац тако звао, „као што нас“, вели г. Новаковић, „учи традиција коју је Хан забележио и у Reise von Belgrad nach Salonik, Wien 1861 (стр. 28) поред осталога каже: да је Лесковац своје име променио и да се пре звао Dibifschtiza“. Г. Новаковић, користећи се овом заиста важном белешком Хана, а и упоредивши села: Мирошевце, Вина, Горину, Радоницу и поток Сушицу са оним селима, која се спомињу у писму([1]) царице Милице, која је даровала манастиру св. Пантелеимона у св. Гори, он на другом месту и не тражи друге Глубочице.

([1]) У том писму (види Гласн. XXIV стр. 273) стоји: „у Глькоучци село Мирошевци с метохомь и с мегиами и село Виниња с метохомь и с мегиами и забѣломь и мега забѣлоу томоу до рѣке Соушнице и до рлдонниске мѣге, а на стр. 274: Юга нриложи у Глькоучци село Горнио и село Седларци“.

Али из наведене белешке с тетројеванђеља види се, да се **Дльбочица** или **Гльбочица** налазила под Црном Гором. Да видимо нема ли села под тим именима, која се у писму царице Милице спомињу, и око Црне Горе.

Осим Кожинца (чује се и Гошинце), које се налази између Црне Горе и Куманова ([1]), ми на карти видимо под Црном Гором северо-западно од Куманова и село Мирошевце. У кумановском округу има такође и село Винце (ваљда од с. Виња), у коме се родио призренски митрополит Захарије (1819—1830). Село Седларе налази се опет у границама кумановског округа. Цар Душан, прилажући 1349 год. цркви архиљевској „оу ꙁемли жеглиговскои“ земље и баштине, споменуо је (види Mon. Serb. p. 143—144) и „селище Седларь“ у оном пределу. Познато је да је Жеглигово било такође близу Црне Горе, а међу Скопљем и Кумановом. И поменуто у прибелешци (на јеванђељу) попа Марка село Бреста ([2]) налази се на граници Куманова и Скопља, близу села Гошинца и не далеко од села Станчића (у Црној Гори). Па и поток Сушички (Сушица) налази се у кумановском округу на граници скопског и кумановског округа и утиче у реку Пчињу. —

Све ово даје и нам право мислити и рећи, да је Гльбочица била у границама округа скопског, гиланског и врањског. Овај се предео састоји из равнице, која је заиста „дубоко укопана“, као што Хан вели за своју Дубовштицу (стр. 142). И као за што не би могла Немањина Дльбочица бити много јужније од Лесковца? За што се не би могло рећи да је бар кумановски коритасти предео био Дльбочица, кад сад већ

([1]) У селу Гошинцу или Кожинцу има 40 кућа мухамеданских са развалинама цркве, ваљада св. Николе.

([2]) У селу Бреста има више од 150 кућа мухамеданских. Дели се на две махале: једна махала спада у гилански округ, а друга у скопски. Село Бреста граничи и са селима Шашаре, Летница и Дебеодб на североистоку од Скопља. —

знамо, да је она граничила са Црном Гором? — Осим тога и садашње Куманово није се много раније тако звало, него му је то скорашње име. Но, докле бољи зналци овог предмета још један пут озбиљно претресу питање о Дльбочици, ја се надам да ћу из ћутука (старих тефтера) дознати старо име Куманова (ако није то Жеглигово) или оног места што се сад Биљач-хан зове, и набавити још који доказ о томе, да је Дльбочица била много јужније од Лесковца, ако није довољан овај, који нам даје поменута белешка.

У Призрену на дан св. Саве.
1884 год.

Јастребов.

ИЗ МОГА ПУТНИЧКОГ ЗАПИСНИКА.

. . . .
. . . .

У моме путовању по Старој (правој) Србији и по Арбанији приметио сам да су Срби надгробне плоче са римским натписима употребљавали при зидању цркава; Турци пак уништавали све што је било српско; а Арнаути и Арнауташи (поарнаућени Власи и Срби) утамањивали једно и друго т. ј. и римско и српско. Али и опет се налази овде-онде, већином под земљом по који натпис који очекује стручне људе да га изнесу на јавност.

Путујући кад-кад по овдашњим крајевима, нисам пропустио да не препишем што ми је до руку дошло.

За сад у одговору на ваше пријатељско писмо од 31|10 1883. шаљем вам четири натписа из мога путничког записника — један талијанско-латински, један римски и два српска.

Натпис у с. Орошу у Мирдитији

Француски консул у Скадру, Хекар, у својој књизи „Haute Albanie“, а после њега Вјет, такође француски консул у Скадру, у „Bulletin de la société de Géographie. Avril 1866, говорећи о Мирдитији да се у њој и сада налазе у Орошкој цркви утвари црквене као на прим. путир и крстови византијског стила и да има цркава, у којима се на зидовима чува византијски живопис, нијесу саопштили натпис који се налази на једном од онијех крстова, ваљда за то што им није испало за руком да га прочитају.

Заиста натпис не да се лако прочитати. Поп у Орошу захвалио ми је што сам му протумачио именовани натпис на крсту, премда и ја нисам две речи могао разумети.

Крст је у висини један лакат. Удешен је био тако да се могао стављати на дугачко дрво при ношењу литијâ. Сами је крст од дрвета у сребру окован, а познаје се да је био и позлаћен. Крст је осмоконачни са испупченим изображењем распетог Христа, а по крајевима виде се емблеми такође испупчени: за јеванђелиста Јована изнад Христа између речи: **IOA ЄVAH** орао; за другог јеванђелиста са десне стрне — вô, а с леве стране изнад свеца т. ј. трећег јеванђелиста изрезано је: **MARCUS ЄVANGЄLIST.** Лик је четвртог јеванђелиста испупчен испод ногу Христа.

Натпис је на крсту следећи у готичним словима:

† 1447 A ДI 7 AGVS QUЄSTA ○() CROSI FЄCI † FARЄ † SINOR (†) POLO DVCHAGIN (†) IN TЄMPO † ДIPR? .SIGЄIN? PIRO † ДVCHA † ЄMI † NICSA (†) AДAMOVIC † FЄCI

Ово читамо овако: 1447 anno die 7 agus questa crosi feci fare signor Polo Dukagin in tempo di .... Duka. E mi Nicsa Adamovic feci. —

Мирдитски попови држе да је овај крст као и друга два (одових један се налази у с. Блиништу) без натписа — знаци православља, па због тога их и не употребљавају при служби и држе их само у ризници, премда је извесно да су Дукађинци били католичке вере пре 15 века.

Натпис у манастиру Трескавици

Путујући 1880 год. преко Прилипа посетих манастир Успења богородице — Трескавицу — задужбину српског краља Душана. Манастир лежи северно од Прилипа на 1½ ч. у планини више града Краљевића Марка. Хрисовуљу овог манастира наштампао је у Гласнику кн. XI покојни Даничић (види такође Гласн. кн. XIII и XLI стр. 356—361).

Нећу се овде бавити описом манастира; само ћу саопштити један натпис, који, колико ми је познато, није још обелодањен. Он је изрезан на камену који је узидан у спољашњем северном зиду цркве.

Ево га од речи до речи:

:: мсца генара : ѹспе
рабь бжи дабижи
вь : енохнарь : цра
ѹроша : вьсесрьбь
скые ꙁемле : грьчь
скіе : и поморьскіе
вь ле : ѕ : ѿ : ѻ :
еньта : еі :

т. је: месеца генара успе раб божји Дабижив енохијар цара Уроша све српске земље, грчке и поморске године 6870 — 1326 г. индикта 15.

Два натписа — један римски и други српски у с. Шушици.

Летос ове године посетио сам манастир св. Димитрија у Шушици у скопљанском округу.

Проф. Срећковић 1873 г. саопштио је у Гласнику књ. 46 стр. 223 један римски натпис који је изрезан на једној узиданој плочи, али га није верно преписао. Премда и ја нисам врло вешт римским натписима, ипак у моме препису више се може разумети смисао натписа него ли из преписа Срећковићева. Ево натписа:

M. AVRELIVS
MESTRANS VET
LEG VIII CL VII VI
XIT ANNIS LXXX
M. AVREL MES
TRANS EP (?)
PATRI ET FILI
O POSVIT

Ако није испало за руком г. Срећковићу да наведени натпис верно сними, ипак зато он је тачно снимио српски натпис који се налази у истој цркви т. ј. у задужбини Мрњавчевића.

Пошто је овај натпис г. Срећковић раније на јавност изнео (у Гласнику књ. 46 стр. 220), ја не бих нашао за умесно да га опет изнесем, да ми није за то дао повода г. Руварац, који именовани натпис уврштује међу натписе Милојевића (Гласник XLIX, стр. 39 „Прилошци к објашњењу извора српске историје“) и као на такав није се хтео позвати у својој расправи о синовима краља Вукашина.

Истина је да је г. Милојевић као књижевник доста погрешио што је много измишљених натписа својим путописом читаоцима пружио, верујући својим дописницима, као што је ово обелоданио Величко Трпић Призренац у брошури „Ми-

лош С. Милојевић у Призрену и његовој околини“ Београд. 1880 г.; али о г. Срећковићу не може се тако што ни помислити, а још мање о реченом натпису. Изузимајући неколико правописних погрешака које су опет нехотично код њега испале, нема никаквих погрешака које би смисао квариле или изопачиле.

Натпис гласи овако од речи до речи:

Изволенїемь Ѿца и вопльщенїем сина и сьшествиемь стаго дха ѡбновисе сти пребожьствени храмь стаго велико мѹченика христова побѣдоносца и чѹдотворца димитрїа сь оусрьдиємь и потщанїемь благовѣрнаго кралꙗ Вкашина сь благовѣрниє кралице Єлены и сь трѣв злюбленнимь єю штерма и синомь благовѣрнымь кралємь Маркомь и Андреашемь Иванишемь и Димитром . . . . єыже монастирь начесе здати лѣто ҂sѡнг (т. ј. 6853 = 1345) **вь дни благовѣрнаго цара стефана и христолюбиваго кралꙗ Вкашина сьврши се вь дни благовѣрнаго и христолюбиваго кралꙗ марка.**

Овај натпис јасно сведочи да је краљ Вукашин имао четири сина. Осим Марка и Андрејаша споменутих у повељи Вукашиновој од 5 априла 1370 (Mon. Serb. p. 180) краљ Вукашин имао је још два сина — Иваниша и Димитра као што о томе сведочи и Мавро Орбини: Dopo la morte, вели он (p. 278), del Re Vucascino restarono quattro suoi figliuoli che furono Marco, Ivanisc, Andreasc et Mitrasc. Овај цитат читамо у истог Руварца (у истоме чланку стр. 38), али излази тако као да он сматра и речи Орбинија готово као ауторитет Милојевића.

Г. Срећковић само је погрешио у томе што је под оном сликом у јужној припрати с леве стране врата прочитао: **вь христа бога благовѣрни синь прѣвысокаго кралꙗ Вькашина ктиторь марько** (стр. 220 Глас. 46); а међу тим

у место **ктиторь марько** прочитао сам, премда с трудом при помоћи истог игумана Петронија с којим је и г. Срећковић у Шушици био, **ктиторь ИВАНИШЬ**. И заиста овај Иванишь „намалан млад, леп, црномањаст, с округлом црном брадом и владичанском круном на глави, са свитком у једној руци"; а с десне стране намалан је краљ **Вλкашинь** стар, сед, са натписом који се чита лако.

Јастребов.

ЈЕПИСКОПИЈЕ
ЗЕТСКА И ДАБАРСКА.

од

Н. Дучића
архимандрита.

I.
ЗЕТСКА ЈЕПИСКОПИЈА.
Имена јепископа и митрополита, који су њоме управљали од 1220 до 1884 г.

1. Јепископија зетска, коју је св. Сава основао у првој четврти XIII. в.

Може се поуздано тврдити по старијем љетописима, листинама и ресултатима досадашњијех истраживања на пољу српске црквене историје, да је први архијепископ српски св. Сава установио зетску јепископију у првој четврти 13. в. на Превлаци, у манастиру св. арханђела Михаила.

Превлака је острвић у которском заливу по дно грбаљске и кртоласке жупе.

На њу се доходи морем и сухијем, јер је с источне стране море са свијем плитко; те се може и пјешице прелазити (особито љети) по камењима, која су размјештена од обале до острвића на корак један од другога.

Прем да зими, кад море бјесни и нарасте, покрије то камење (скакала); па се тада може и с те стране довозити лађицом на Превлаку.

Простор између мора и високијех брда негда зетскијех, а сада црногорскијех од Новога до утока Бојане у море назива се у старијем листинама и љетописима у неким „диоклитиское“, а у неким „ҙетскоѥ поморние“.

Садашње име „Бока“ (Boche di Cattaro) италијанско је; одомаћивши се у нашем народу од онога доба, од како су Млечићи пружили своје грабљиве руке на Котор и остале градове у зетскоме Приморју.

Превлака је на лијепу мјесту у заливу которском и вазда је била знатна у грбаљској жупи.

На њој је био у старо доба један градић (castellum), који спомиње и поп Дукљанин у својој хроници (¹).

Остаци тога градића виде се и данас на Превлаци. А рушевине манастира св. арханђела Михаила јасно свједоче о својој негдашњој величини. Народ у Боци још јасније прича зли удес овога знаменитога манастира, за који веле митрополит црногорски Василије и Симо Милутиновић, сваки у својој историји Црне Горе, да га је сазидао српски првовјенчани краљ Стефан (²).

Међу тијем зна се, да је Немања I. узео св. арханђела Михаила за покровитеља својега дома. А св. првомученика Стефана за покровитеља српске државе.

Манастир се овај назива у старијем љетописима и листинама „славни монастир“; у неким „арьхистратига“, а у неким „архангела Михаила“.

И доиста је био у средњем вијеку чувен и славан у толикој мјери, да се име острва, на којем је, поред имена арханђела Михаила, није ни спомињало.

(¹) Post haec filii Zeghech, perpetrato frafricidio seu chomicidio, caeperunt dominari terram patre corum residente in culfo de Cattaro in loco, qui Frajectus dicitur, ubi castellum sibi construxerat et curiam Dr Crnčić, стр. 40

(²) Ист. Ц. г. митр. Василија Москова 1754. г. Ист. Ц г. Сима Милутиновић. Биоград 1835.

Само је у крмчији зетскога јепископа Неофита од 1262 год. споменуто уз име манастира и име мјеста: „въ црькви архангела Михаила на мѣстѣ Илоявицѣ"(1).

Мимогред ћу овдје споменути, како се нашло историка у наше доба, који су доказивали, да зетска јепископија није била на Превлаци(2). Али то нијесу могли доказати.

Полемика је о томе вођена; пера су ломљена; и битку су изгубили противници Превлаке; јер ни један доказ ни биљешку историчне вриједности нијесу могли изнијети у потврду, или барем за оснажење својега мишљења.

Управо ме то и потакло, да напишем ову расправу, тврдећи, да је заиста св. Сава српски подигао катедру зетске српске јепископије у манастиру св. арханђела Михаила на Превлаци.

Доказе сам за то цртао из овијех извора:

1. Pamatku. Шафарик 1851 год. Праг. На 59 стр. „вторяго епископа поставлаеть оу Ꙁете діѡклитїискѡмь поморїоу въ храмѣ архїстратїга Михаила".

2. Monum S. Миклошић 1853 г. Беч. На 50 стр. запис у цркви св. Петра и Павла у селу Богдашићу у околини которској, коју је сазидао зетски јепископ Неофит 1269 г. Између осталога стоји: „съꙁдахь храмь сиї въ ѡбласть светаго Михаила".

3. Животи краљева и архијепископа српских. Даничић 1861 г. Биоград. На 304 стр. „Євстатие бисть юпи-

---

(1) Григор. стр. 182 и 183. В. Јагић Star. k. VI. Загреб 1874 г.

(2) Да је зетска јепископија била на Превлаци тврдили су: г. јепископ Г. Петрановић, шемат. јепарх. бококот. и дубров. 1874 г. писац ове расправе у 41 и 48 Гласн. срп. уч. друштва. Голубински је само констаптовао да је на Превлаци. Крат. очер. и т. д. Москва 1871 г. стр. 466. Тако и г. С. Новаковић Срп. Обл. X. и XII. в.

Против: г. И. Јастребов 48 Глас. г. Св. Никетић, Сион 1874. стр. 24 и неки писац под „S" у брошури „Crkva katolička i vjeroispovjedanije istočno" Zagreb 1875 г.

скопь славнаго монастира арьхангела Михаила вь странѣ ȥетсцѣи; тоу бо и прьвѣе прикеть минишьскыи обраȥь“.

4. Monum. spect. histor. slavor. meridion. v. I.

У повељи, која се ту находи, дужда млетачкога од 10 маја 1309 г. а упућена млетачким консулима у Котор за нахнаду штете, коју су имале двије млетачке куће, кад им се сломио брод у Приморју.

Ту се вели између осталога и ово: „de casa Contareno et de casa Barbo, quorum fuit galea cum mercationibus que passafuit naufragium super Catarum“.

За исплату штете учињена је погодба „cum episcopo sankti Mehaelis“, стр. 239—240. Загреб 1868 г.

5. Гласник XIII. срп. учен. др. стр. 368 „Item dechiaremo che per li confini de Cataro a quelli del metropoliti e dela Zupa de san Michiel“.

6. Историја Црне Горе митрополита Василија, Москва 1754. г. Сима Милутиновића. Биоград 1835. г.

7. Историчко-ђеографска студија др-а К. Јиречека „Die Handelsstrassen und Bergwerke von Serbien und Bosnien“, Праг 1878 г. На 21. стр. „Als locus Trajectus (= Prevlaka) in culfo de Cataro; — Hoch die Fürsten aus der Dynastie Balšas pflegten 1360—1390 Sowohl in St. Michael von Prevlaka; — Resprondere Metropolito s. Michaelis non dando ci aliduid de blado — And 1366 od san. Michel in lo golfo de Cattaro“.

8. Кричија иловичка, или превлачка од 1262 г., писана зетском јепископу Неофиту „**вь цркви арьханьгела Михаила на мѣстѣ Иловицѣ**“ (¹).

(¹) Григоров. стр. 182 и 183.

Има још извора, које бих могао овдје навести; али не налазим за потребно.

На питање, где је „Иловица“? ја не бих за сада знао да одговорим друго, него да изнесем претпоставку, да је на Превлаци, и то оно мјесто, где је био сазидан манастир; које је, као и име „Превлака“, у засјенку поред имена манастира.

У животопису св. Саве српскога који је превео с рускога покојни Д. Нешић, професор биоградске богословије, у „Гласнику“ VIII. стр. 185 споменут је „Дреп;“ — код цркве архангела Михаила близу „Дрепа“.

И за „Иловицу“ и „Дреп“ дознаје се само по записима, који се находе у Русији. Иначе: ни у српскијем књижевнијем старинама; ни у актима мљетачке архиве, колико се до сада зна; ни у старијем ђеографијама; ни у нашем народу нема тијех имена. Нема их ни у Даничићеву рјечнику из књ. старина.

Док критика не раскрсти с тијем именима, ја се нијесам много на њих обзирао; јер ни за длаку не сметају, да се по споменутијем изворима одреди најстарије мјесто зетске јепископије од св. Саве.

Ове би наводе најбоље потврдили записи, којих је, јамачно, било на Превлаци, а може бити, да их има и сада на њој у земљи и међу развалинама.

До сада је нађен на комаду гробне плоче само један запис с ћирилицом; наводећи га овдје по снимку, који се находи у српској народној библиотеци № 388, а поклонио га не давно г. Ст. Новаковић.

Запис је врло замршен, и Новаковић се, као признати стручњак, трудио, да га размрси. Рус Качановски, путујући по јужнословенским земљама ради књижевне и научне сврхе, читао је такође превлачки запис. Његово је читање штампано у „шематисму јепархије бококоторске и дубр. за 1882

г. стр. 34. Читање је Новаковићево поузданије, разликујући се у неким ријечима од читања Качановскога.

Износећи овдје тај непотпуни запис (који се за сада није могао боље прочитати) по споменутом снимку, и који није у свему тачан; дужан сам да изјавим за њ лијепу захвалност г. Ст. Новаковићу.

„Г . . . **лежи племенити гнь Гурашь унукь Стефана цара Уроша врау**. . . (не могу да се прочитају 3 слова) **кы у цара у Стѣпана трети** (ове су три ријечи у Новаковића неразмршене) **витезь уписа се и прѣстави се мца спбра. .є. дьнь**".

Овај сам запис навео овдје само за то, да се види, како их је било на Превлаци.

По својој прилици овај је Ђураш из оне властеоске породице у Зети, која се звала „Ђурашевићи" и о којој је г. архим. Руварац расправљао у XLVII. Глас. срп. уч. друштва стр. 206—212.

Да је катедра зетске, српске јепископије била на Превлаци у манастиру св. арханђела Михаила, то се довољно види из горњих навода.

С овијем смо питањем, дакле, готови и на чисто. — Али одмах за овијем излази једно друго: кад је та катедра премјештена с Превлаке у унутрашњост Зете?

У домаћим љетописима до сада се није нашло о томе ништа забиљежено; те се за сада још не може тачно одредити година њезина премјештаја.

Међу тијем зна се, да је већ није било на Превлаци 1455 г. А манастир је св. арханђела Михаила и тада још служио.

За ово се находи потврде у повељи мљетачкога дужда Фрања Фоскори од 22. маја 1455 г. по Фарлату и Колетију, у којој се заповиједа знезу которском по молби бискупа

которског Бернарда да настоји, како би православни становници округа которскога давали доходак бискупу и клиру католичком у Котору онако исто, као што су давали митрополиту „шизматичком“.

Под овијем се разумије зетски православни митрополит.

Ту се набрајају српске цркве и опћине ове: св. Михаила и св Марије на Превлаци; св. Петра у Богдашићима; св. Александра у Љешковићима; св. Луке и св. Николе у Луштици; и свијех осталијех цркава, и црквица, које је митрополит „шизматички“ имао под својом влашћу у Которском заливу (1).

Према овоме могло би се претпостављати, да је премјештена у првој четврти 15., ако није још и раније на крају 14. в.

Послије смрти цара Уроша нови зетски владаоци, Балшићи, били су у великом непријатељству с Которанима најприје због међусобнијех задјевица, послије, што су се подвргавали под заштиту хрватско-угарскога краља Људевита I; (2) за тијем под Твртка краља босанскога за кратко вријеме; и најпослије под млетачку републику; који су обично били под заштитом српскијех владалаца.

Балшићи су још 1369 г. завојштили на Котор и немилице опустошили његову околину.

Зна се, да је по смрти цара Уроша сналазила несрећа за несрећом српску царевину: с једне стране Турци, с друге Млечићи, с треће Маџари освајали су комад по комад српске земље. Република је већ била освојила у 15. в. неке градове и жупе у Приморју зетском: нешто оружјем; нешто уговорима; а нешто подмићивањем и поткупљивањем слабијих и себичнијих великаша!

(1) Српскодалм. магаз. за 1849 г. стр. 167 171.
(2) Rad jugosl. akad. k. II. стр. 92.

У таким мучним приликама и честијем промјенама пријатељства у непријатељство између: Балшића, Которана и републике мљетачке, а доцније и Црнојевића; није могао ни зетски српски митрополит остати даље на Превлаци, којега мљетачка република називи „шизматиком“! Морао је, дакле, премјестити своју катедру у унутрашњост зетске државе онамо гдје је још била своја и независна.

Еле, нешто сужавање зетске државе, нешто дивљи ратови између: Балшића, Которана и мљетачке републике; а нешто и вјерска нетрпљивост; — узроци су, што је српска владичанска катедра премјештена с Превлаке у унутрашњост Зете.

У времену црнијех дана српске историје између друге половине 15 и прве 16. в. находи се срушен славни манастир св. арханђела Михаила на Превлаци!

По опћем и живом предању народном у Боци мисли се, да је неки Друшко Которанин — по наговору и мӣту которске и мљетачке латинштине — отровао 72. калуђера на Превлаци.

Ну, ко је срушио манастир св. арханђела Михаила, и јесу ли, заиста, отровани калуђери у њему, о томе домаћи сувремени љетописи ништа не говоре.

А оно, што је о томе споменуо Симо Милутиновић у историји Црне Горе(1), то је, по мојему мишљењу, узео из народнога предања у Боци и Црној Гори.

Манастир је на Превлаци срушен у оном добу, кад но су се прегонили и крвили Турци и Мљечићи око освајања затскога и травунскога Приморја, и кад но су кадије турске судиле у Рисњу и Новом.

С тога питање, ко је срушио српски манастир св. арханђела Михаила на Превлаци? остаје још исторички нерасвијетљено и неријешено.

(1) Ист. Црне Горе. Сима Милутиновић, стр. 12.

Мљечићи су више пута били притијешњавани од Турака у: 15, 16, 17 и 18 в.; па су се, наравно, старали, да Зећане поред свијех неправда, које су им чинили, имају уза се у ратовању против Турака.

То је био најјачи узрок, што је Црна Гора могла дуго да одржи под својом влашћу у Приморју: Брајиће, Поборе, Маине и један дио простора, између граница которскијех и будванскијех до мора(1); а црквену јурисдикцију у цијелом Приморју управо до времена француске окупације 1806—1814. г. А од поменутијех опћина остали су по неки дијелови под црногорском влашћу до 1338 г.

Овдје би ваљало показати, у који је манастир у унутрашњости Зете пренесена митрополитска катедра (2) с Превлаке: или у св. Николе на острву Врањини у Блату скадарском? или у Пречисте у Крајини која је између Блата, Црнице, Приморја барскога и Скадра? или у св. Николе у Брчелима у црмничкој нахији, гдје су Балшићи имали један свој двор?

У крисовуљи Балше Ђурђевића од 1417 г., која се чува на Цетињу, а објавио сам је 1870. г. у „Гласнику XXVII. стр. 190 и 191; кад се у њу дубље погледа, назире се, да је катедра зетскијех митрополита била у манастиру Пречисте у Крајини за вријеме Балшића. То је и г. Јастребов опазио, што се може видјети у XLVIII. „Гласнику“.

Манастир је Пречисте један између најстаријих српскијех манастира. У њему су били сахрањени српски „краљ“ св. Владимир и „краљица“ Косара.

---

(1) Хрисовуља Црнојевића на Цетињу, Ист. Црне Горе С. Милутиновића стр. 10—13.

(2) Кад но је силни Душан уздигао српску архијепископију на патријаршију 1346 г. тада је важније српске јепископије уздигао на митрополије; с тога се и ова послије 1346. г. не спомиње „јепископија“, него „митрополија“.

По уговору између великога војводе Стефана Црнојевића и Ивана Болани, мљетачкога начелника у Скадру од 1455. г., који је склопљен на Врањини, такође се може држати, да је била у споменутој Крајини. Ту се, између осталога вели: perchie quello bitropoliti de Craina el se chiama bitropoliti de Xenta([1]).

Осим тога у овоме се уговору признаје зетскијем митрополитима црквена јурисдикција над црквама и свештенством православним у Крајини под мљетачком влашћу.

Послије овога уговора врањинскога није прошло много година, а Турци отму и Крајину од Мљечића. Тада је катедра митрополитска премјештена из Крајине у манастир св. Николе на Врањини за кратко вријеме.

Митрополити се зетски нијесу одрекли црквенијех права у цијелом Приморју ни онда, кад но је потпало под власт републике мљетачке, и, кад но су се повукли у унутрашњост Зете.

Ну, видјели смо, да неке српске жупе и опћене у Приморју никад нијесу са свијем потпале под мљетачку републику. — А зна се опет с друге стране, да су Балшићи и послије њих Црнојевићи имали своја солила у грбаљској жупи, до краја 15. в., и онда, кад су били: Котор, Будва и неке опћине у Приморју са свијем под мљетачком влашћу.

Кад су Турци освојили и Крајину између: Скадра, Блата, Црмнице и мора, тада је Жабљак био Црнојевића пријестоница недалеко од Врањине, која је била под њиховом влашћу, док и Жабљак.

Онда, кад је Иван Црнојевић био нагнат навалом и силом турском, да напусти најпослије и Жабљак, преселивши се у градић Обод, у садашњу Црнојевића ријеку, прешли су

([1]) Acta archiv. ven. v. II. p. 456.

с њим на Ободу метох св. Николе врањинскога тадашњи митрополит зетски Висарион и јепископ Вавила 1482 (¹).

За тијем је Иван Црнојевић сазидао на Цетињу себи двор, а митрополиту манастир св. Богородице; гдје су се и један и други населили 1485. г.

На Цетињу су оба умрли и сахрањени.

Иванов отац и мати: Стефан и Марија сахрањени су у богородичиној цркви на Кому у Блату скадарском између Жабљака и Врањине, који је под црногорском влашћу.

На Кому је био мали манастир, задужбина Стевана Црнојевића. За вријеме турске владавине запустио је, а црква је служила околном народу.

У рату између Црне Горе и Турске 1862. г. Турци су запалили цркву на Кому. Кад је послије рата 1863. г. поправљена и освећена, тада је писац овијех редака био у њој.

Црква је врло мала. У њој су 4 гроба један до другога равни с патосом. И та 4 гроба заузели су готово сву ширину цркве. Крајни су гробови: с десне стране Стефанов; а с лијеве Маријин с натписима, међу њима су два гроба без натписа.

На Стефанову гробу: „**Сїа плоча деспота: Стєпана воєводє Мулѣша Црноєвића**“.

На Маријину гробу: „**Сїа плоча госпогє Марє**“.

Из првога се записа дознаје, да је Стефан био „деспот“, и да се звао „Муљеш Црнојевић“.

По пошљедњем премјештају зетскога митрополита, ласно се могу разумјети и они — с Превлаке и из Крајине. Јер, као год што су се зетски владаоци повлачили испред силе и поплаве турске и млетачке у унутрашњост сужене зетске државе, док су се најпослије зауставили на Цетињу под Ловћеном међу брдима и стијенама; тако су се и митрополити

(¹) Хрисов. Ив. Црнојевића на Цетињу од 1485. г.

зетски премјештали, да би се одржала поред државне и српска црквена независност.

Већ сам споменуо, како су зетски митрополити и по пресељењу с Превлаке задржали помоћу зетскијех владалаца црквена права у Приморју.

Та су права одржали и онда, пошто су се на Цетиње премјестили.

Находи се потврде, да су така права имали и у оном дијелу Зете, што је потпадао под турску власт; прем да с прекидањем, чак до доба владике Данила Његоша.

У синђелији Даниловој, коју му је дао патријарах српски Арсеније названи „Црнојевић“ (¹) кад га је завладичио 1700. год. — набрајају се: мјеста, градови, опћине и племена у опсегу цетињске миторполије у сва три политична дијела.

„Поставихѡмь его въ боголюбственнѡмь степени архьїеренском да въспрїиметь више имѣну їепархїю глаголю скеньдерїнскую, въ нѣнже именуют се мѣста сїа, првее: Црна Гора, и племѣ Грьбаль, Паштроевиће, Кртоли, Лушица и градъ Баръ, градъ Скадарь и градъ Ѹцинь и градъ Подгорица и Жабьлıакъ, и въ племе Ѯета и Кѵѵи, Касоевиће, Братоножиће, Пипери и Белопавлићи“ (²).

У ове све градове и племена није било слободно доходити црногорскијем митрополитима; него су доходили: или рашки или призренски.

А послије 1704. г. та су права црногорскијем митрополитима са свијем закраћена и у ономе дијелу Зете под тур-

(¹) Овај је патријарах родом из Бајица с Цетиња; али није од племена Црнојевића, јер од краја 15. в. није било ни једнога Црнојевића у Црној Гори. Они су се одселили у Мљетке и изумрли у Италији прије него се и родио Арсеније, који је узео презиме „Црнојевић“ с рачуном, да добије већу важност у народу.

(²) Ист. Црне Горе Сима Милутиновић. стр. 31.

ском влашћу, где су дотле смјели долазити; због покоља потурица у Црној Гори и честијех ратова између ње и Турске. — А поглавито, што се Црна Гора тада први пут удружила с Русијом, која је грдне ране задавала Турској.

А у оном дијелу, што је био под млетачком влашћу, задржали су, као што сам споменуо, црквену јурисдикцију уз пркос свијем тешкоћама, које су имали да савлађују, све до 1808. г.

За ово се находи потврде:

а). У уговору између Ђурђа Бранковића (намјесника деспота Стефана Лазаревића у Зети) и млетачке републике 1426. год.

„Item havemo dechiarido chel Metropoliti habia le soe jurisdicione usanze per tute le giexie, a la fede schiava, cussi in lo lago como in l'altro paise de la prefata signoria, cussi como have in el tempo del signor Zorzi Strazimir e de misser Balsa" ([1]).

б). У уговору врањинском између Стефана Црнојевића и млетачког начелника у Скадру Болани 1455. г.

„..... et volemo de quele non poder esser arsivescovo Latin in Craina noma desse messo Metropoliti de la fede Sciava" ([2]).

в). У декрету дужда млетачкога Ј. Корнера, који је дат митрополиту Данилу Његошу 4. јуна 1718. г.

„На нову представку јепископа Данила одлучено је у сенату, да поменутом јепископу цетињском и скендеријском и његовијем пошљедницима остаје потврђена његова јурисдикција, да је поданицима закона грчко-српскога,

---

([1]) Acta archivi veneti II. p. 265.

([2]) Ibid. p. 455 и 456.

који су у његовој јепархији, како старе, тако и нове наше владе, допуштено признавати горје поменутога за својега јепископа" (¹). И

г). Што је фактично ова јурисдикција црногорскијех митрополита трајала, као што рекох, до 1808. г.

А те године и францеске окупације у Боци Наполеон I. — да би истиснуо црквену власт из Боке црногорскијех митрополита — установи декретом од 19. септембра православну јепископију за Далмацију и Боку, на коју је постављен Венедикт Краљевић, који је оставио ружно име, због уније у Далмацији и умрьо у Мљетцима.

Ово је учинио, пошто никако није могао да задобије за своје планове митрополита црногорскога Петра I.

Кад је доцније 1814. г. Бока опет потпала под аустриску власт, то, што је Наполеон уредио дотичне цркве, остало је непромјењено.

На тај начин, прешавши Бока под црквену власт нове далматијске јепископије, ређали су се архимандрити викари(²) православнијех јепископа далматинскијех и бокељскијех до 1870. год.

А те је године по настојању вриједнијех Срба бокељскијех, одобрењу православне црквене власти по прописима канона и царском потврдом установљена нова српска јепископија за Боку и Дубровник одјелито од далматијске с катедром у Котору.

Године 1871. наименован је за јепископа ове нове јепархије архимандрит и члан конзисторије задарске г. Герасим Петрановић. Управу је примио 23. декембра 1872; а завладичен је 9. маја 1884. г.

Тако је, дакле, сада стара зетска јепископија, коју је св. Сава српски установио прије 664. г. подијељена на троје.

(¹) Историја Црне горе Д. Милаковића стр. 130.
(²) Шемат. прав. јепарх. бококот. и дубр. за 1874. г.

Један дио независан с продужењем под цетињском митрополијом у црногорској држави. Други под призренском митрополијом зависан (послије укинућа српске пећске патријаршије) од цариградске патријаршије у турској држави. Трећи од 1808. до 1874. г. под далматијском јепископијом; а отада је под новом боко-которском и дубровачком у аустријској држави.

Што се тиче уређења: манастира, цркава, поповина, духовнијех судова, свештенства оба реда и њихове образованости; може се споменути са задовољством само нова бокељска јепархија: а за то припада сва хвала ученом и родољубном јепископу боко-которском и дубровачком г. Герасиму Петрановићу.

Он је за 10 год. неуморнога рада уредио своју јепархију тако, да може бити углед свијем српскијем јепископијама и митрополијама.

2. Имена зетскијех јепископа и митрополита од 1220. до 1884. год.

Овдје ћу да покушам, и колико се може, у хронолошком реду поређам имена јепископа и митроплита, који су зетском, најприје јепископијом, позније митрополијом управљали од њезина постанка до данас.

Прем да се и ту находи много празнине; јер готово за цио 14. в. не нађох, поред све добре воље и нештеђенога труда, ни једно име онијех јепископа и митрополита, који су се у томе за српску цркву знаменитом вијеку ређали на тој катедри.

А и 15. је в. већином празан.

Ако се у даљем истраживању пронађу имена јепископа и митрополита зетскијех из ова 2 в., ласно ће се уврстити на своја мјеста међу остала имена.

Може се рећи, да је потпун број митрополита од 1485 г. до данас; а то је од онога доба, кад је пренесена зетска митрополијска катедра на Цетиње.

Ваља ми споменути још и то, да у низ јепископа и митрополита зетскијех нијесам узео ни једно име из тројичанскога требника из Пјеваља, која су обје̓лодањена у XXIX. „Гласнику" стр. 145 и 146; за то, што су, по мојему мишљењу, испреметана и исторички непоуздана.

У потврду овога, што рекох, доста ће бити, да наведем из њега овај примјер: за јепископију захумску на првом је мјесту јепископ „Иларије"; а за зетску „Герман"! — Међу тијем зна се утврдо, да је „Иларион" био први јепископ зетски, којега је св. Сава српски завладичио, а не „Герман".

По што се критички боље разбере и освијетли тројичански требник и имена владика у њему, узеће се, може бити, и из њега које име у овај низ имена.

А ја овдје износим само она имена јепископа и митрополита, која су исторички са свијем вјерна.

Превлака.

1.	Иларион спомиње се	....	1233 г.
2.	Неофит „ „	... 1262 и	1269 „
3.	Јевстатије „ „	око	1275 „
4.	Јован „ „	....	1292 „
5.	Михаило „ „	... 1305 и	1313 „

Крајина.

6.	Арсеније	....	1417 г.
7.	Јосиф	....	1453 „

Врањина и Цетиње.

8.	Висарион	.... 1482 и	1485 г.
9.	Вавила	....	1493 „

10. Герман	— (¹)	г.
11. Павô	—	„
12. Василије	—	„
13. Никодим	—	„
14. Ромил	1551	„
15. Пахомије	1568	„
16. Венијамин	1582	„
17. Руфим	1631 (²)	г.
18. Мордарије	1659	„
19. Руфим	1675	„
20. Василије	—	„
21. Висарион Бајица	1685	„
22. Сава Очинић	1697	„
23. Данило Његош	1700	„
24. Сава „	1735	„
25. Василије „	1750	„
26. Сава (опет) „	1766 (³)	г.
27. Петар I. Његош	1785	г.
28. Петар II. „	1833	„
29. Никанор (Далматинац)	1858	„
30. Иларион Рогановић	1863	„
31. Висарион Љубиша (сад.)	1882	„

Котор.

32. Герасим Петрановић садашњи	1874	„

(¹) Митрополити од Германа до Саве Очинића узети су из Милаковића Ист. Црне Горе; а находе се записани у цетињском љетопису.

(²) Спомиње се у једном запису: „Єпископа црьногорскаго и приморскаго кѵр Роуфима . . . на Цетиниє 1608. г.“ Даничић у Radu jugosl. akad. k. I. стр. 178.

(³) Био је и Арсеније Пламенац владика кратко вријеме за живота митрополита Саве као помоћник.

II.

ДАБАРСКА ЈЕПИСКОПИЈА,

коју је св. Сава установио у првој четврти 13. в.

Кад сам прије 10 г. нешто укратко расправљао у XLII. Гласнику срп. уч. друштва између осталога и о дабарској јепископији, коју је св. Сава установио, имао сам на уму поглавито, да докажем, како није била у херцеговачком Дабру поред оне у Захумљу (¹).

Тијем сам хтио, да исправим неке писце и грјешке у учебницима црквене историје за богословију и средње школе у Србији, по којима се погрјешно учи, како је св. Сава основао једну јепископију у Херцеговини; другу у Захумљу! (²).

Доказавши, да није била у херцеговачком Дабру, ваљало је дакле тражити други — и у њему манастир св. Николе с владичанском катедром.

Ну, како по српскијем земљама има више Дабара, било је, па је још и сада, врло трудно изнаћи, гдје је онај, — у којем је св. Сава установио јепископију у првој четврти 13. века.

Колико ми је познато први је троношки љетописац напоменуо у својему љетопису, прем да a priori, да је столица те јепископије била „въ Дабрехъ“ у вишеградској нахији (³). Ова је његова напомена остала мртво слово на хартији; јер историци домаћи и иностранн нијесу озбиљно свртали

(¹) „Гласник“ XLII. стр. 167, 185.

(²) Историја цркве старозаветне и новоз. за богословију. Београд 1853 и 1856. г. стр. 111. „Столице српски архијереја биле су: 1. у Захолмији (Ерцеговина); 2. у Стону (Приморје). — А у историји цркв. за средње школе ове исте грјешке с једном више —: „у Стону диоклитиском“! — ?

(³) Гласник V. стр. 37.

на њу своју пажњу. Хоће ли та непажња бити оправдана, показаће најпослије резултати озбиљног научног истраживања, откопавања старина и тачан опис Добруна.

Међу тијем, док учени Рус, покојни Гиљфердинг није написао неколико редака о Добруну у својијем путнијем биљешкама 1857. г. (1), дотле се мало што о њему знало.

У Добруну је била стара варош на рјечици Рзаву и потоку Добруну, од које се и сада лијепо виде кућни темељи и распознају правци улица; а више ње на брду развалине старога града (forteresse). Град је срушен и варош запустјела у доба турске владавине у Босни. Нова добрунска насеобина, вели Гиљфердинг прије 25 г., броји: 20 кућа турскијех и 2 српске. Ту је и српска црква, у којој се служи литурђија три пута годишње. Била је порушена, па су је околни Срби обновили 1822. г. Црква није велика; и слави Госпођиндан 15. августа.

Ово се потврђује и у чланку г. Руварца „О пећ. патр." Гласник XXIII. стр. 248 — **„въ даръ светѣи богородици добрѹнстѣи въ лѣто** 7123 = 1614.

По предању, које је сачувано у народу оне околине, стару је цркву добрунску сазидао Вукан, жупан; али се не зна, које године. Гиљфердинг ништа не помиње о какву манастиру у Добруну. А у предговору Вукова првога рјечника од 1818. г. стоји на страни XIX по беочинском поменику изријеком манастир „Добрун". Тома Ковачевић такође вели у своjему опису Босне, да је у Добруну у вишеградској нахији био манастир православни (2). По ономе, што се до сада зна, може се држати, да је у Добруну био манастир мимо оне цркве, у којој се сада служи; чије ће се развалине првијем озбиљнијем истраживањем и откопавањем наћи.

---

(1) Бос. Хер. и Стар. С. С. Петер. 1859. стр. 106—113.

(2) Опис Босне и Херц. Т. Ковачевић. Беогр. 1865. г. стр. 64.

Изузевши, дакле, троношки љетопис и оно, што је недавно писао опће поштовани дабробосански митрополит г. С. Косановић, до сада се није нашло позитивнијех доказа ни потврде, да је столица дабарске јепископије била у Добруну. Само је изнађено и може се сматрати за доказано, да су дабарски јепископи (позније митрополити) постали босански, по што су Турци освојили Босну, настанивши се са свијем у Сарајеву. То се јасно види и потврђује на измаку 16. и почетком 17. в.

На овоме се основу почело изводити и разложно доказивати да је дабарска јепископија од својега постанка била до Босне.

Ово иде са свијем у прилог троношком љетопису и мишљењу г. митрополита Косановића за мјесто дабарске владичанске столице у Добруну.

Поред све празнине и оскудице дата и позитивнијех доказа не би требало овлаш прелазити преко Добруна, те старе српске вароши, гдје, јамачно, леже затрпане многе старине још неистражене и неописане; међу којима ће се наћи и манастир, који се спомиње.

Ја сам с пажњом пребрао домаће старе листине; прочитао љетописе; разгледао старе и нове ђеографије и карте; завирио и у друге домаће и иностране изворе и писце, за које сам мислио, да би могли припомоћи, да се нађе мјесто дабарске владичанске столице; па га не нађох.

Тражио сам га у српскијем класичнијем долинама: ибарској и лимској; тражио га на земљишту између те двије долине; тражио по Косову и око њега; па ми није пошло за руком ни 1875. г. ни доцније да га нађем.

Најпослије сам пренио поменуте године истраживања из средишта старе српске државе у арбанашки „Дьбрь“, а онамо тражио српску дабарску јепископију.

Ради објашњења укратко ћу напоменути, шта ме прије 10 г. навело на то.

По што сам, као што рекох, пренио истраживање у охридски Дабар, дуго сам се колебао, хоћу ли се зауставити на земљишту, које није било под влашћу првовјенчанога краља српскога онда, кад је св. Сава оснивао јепископије у српској држави. Међу тијем даде ми професор Милош С. Милојевић један запис с тврђењем, да је исписан са зида изнад црквенијех врата унутра у запустјелом манастиру св. Николе и јепископије дабарске, који је на путу између Охрида и Дибре.

У запису се находи, као наручено, све оно, што сам тражио за расправу, и, што тврди, да је у томе арбанашком Дабру основао св. Сава јепископију.

Поред свега настајања, не нашавши позитивнијех доказа за мјесто дабарске јепископије, разумије се само по себи да ме је тај запис обрадовао. Толико већма што је из руку професора, који се такође бави истраживањима и писањем српске старе и средовјечне историје. Уврстивши га у своју поменуту расправу штампан је од ријечи до ријечи у XLII. „Гласнику“ стр. 182.

Немајући разлога да не вјерујем г. Милојевићу, који је путовао по Старој Србији ради прикупљања грађе за српску историју и етнографију; ни да сматрам његов запис сумњив, који носи на себи и карактер српскога књижевног језика и правописа из XIV. в.: са свијем је појмљиво, што сам тада по њему и увјеравању Милојевићеву тврдио, да је српска дабарска јепископија у арбанашком Дабру.

Ја сам тада вјеровао у истинитост тога записа толико, да сам сматрао за сувишно даље истраживање и разбирање: је ли наш св. Сава имао право, да установи српску јепископију у охридском Дабру, који је тада био под грчком државном влашћу, а под црквеном охридске архијепископије.

И тек од краља Милутина под српском државном, а не црквеном, влашћу.

Ту сам одступио од својега метода, који ме учињеном гријешком брзо казнио.

Ова моја погрјешка није била за саму ствар штетна, нити је остала без добријех пошљедица. Она је покренула вриједнога историка г. архимандрита Руварца, (који са сјајнијем успјехом освјетљује српску историју средњега и до краја 17. в.) да докаже у „Годишњици" II. стр. 247—254, како није била српска јепископија у охридском Дабру; нити је могла бити из политичкијех и црквенијех разлога, које мало прије споменух.

Са свијем историски факат вјеран и разлози Руварчеви јасни и снажни тако, да о томе престаје даљи спор.

На пошљетку ја нећу спорити по што нијесам био у арбанашком Дабру, да се запис Милојевићев не находи у поменутом запустјелом манастиру између Охрида и Дибре. То остаје г. Милојевићу да доказује. А ја сада могу одлучно тврдити, ако се баш и находи, да је супротан историјским јаснијем фактима за оно вријеме, кад је св. Сава установљавао српске јепископије; и да би ваљало критички разабрати: кад је постао, и у каквијем приликама?

Међу тијем ћу напоменути овдје да ме је увјеравао г. И. Јастребов ове године, који с великом вољом и разумијевањем скупља српске старине по Старој Србији и Арбанији; да тога записа нема у запустјелом манастиру између Охрида и Дибре.

Мени дакле послије свега овога, није остало друго, него да се опет вратим на земљиште старе српске краљевине, и да тражим Дабар и у њему манастир св. Николе с владичанском катедром од Бродарева низ Лим, до његова утока у Дрину, а око ње до Добруна и Вишеграда.

По свијем приликама може се рећи, да се пријеђјел садашње вишеградске нахије са ширијем границама у средњем вијеку звао Дабар, као што је то напоменуо и г. Руварац. — А у њему је било више манастира: Добрун, Бања, Маржић и т. д.

За то и ваља нахвалице тражити Савину дабарску јепископију у томе пријеђјелу.

Г. Руварац покушао је у својој поменутој расправи (¹), да тражи Дабар у лимској долини, зауставивши се у доњем Полимљу на манастиру Бањи. Немајући ни он поузданијех доказа истакнуо је хипотезу, да је у бањском манастиру св. Николе подигнуо св. Сава столицу дабарске јепископије. Уједно је изнио врло интересан нӣз дата и биљежака о српскијем манастирима по Босни, и доказа, како се дабарска стара јепископија претопила у босанску митрополију на крају 16. и у почетку 17. в. (²).

У допуну тијех драгоцјенијех записа износим овдје један који је нађен у манастиру Ораховици у Славонији, на листу србуљскога минеја из 17. в., а дао ми га г. Витковић.

„**Сїа книга писа се ѡть бытїа въ лѣто ҂зрк** (= 7120 = 1612) **въ храме светаго арьхїереа и чюдотворьца Христова Николи въ монастири ʒовомь Лїпье при въсеосвештеньномь мїтрополїте дьбрьсцемь кѵрь Өеѡдору и при въсечастнемь їгумену ѡсовничькомь кѵрь Хрїстофору їеромонаху, и при въсечастномь старцу лїпьѭньскомь кѵрь Герасиму їеромонаху.... Писа се ноуждьно и прьскрьбно, рукою немоштьна и худа миха ѕѳєпоѳ**“ — (= Данила).

У „Шематизму“ митрополије дабробосанске за 1883. г. стр. 21 има кратак опис нове цркве у Осовници код Липја

(¹) Годишњица II. стр. 247—261.

(²) Ibid.

у бањалучкој нахији, која је прије неколике године сазидана на темељу старе. Опис почиње: „Имају два Липја и у обадвома црквене развалине, али се за сада још не може опредјелити, у коме је био манастир".

На карти ђенералнога штаба аустријскога види се манастир Липје на ријеци Бистрици; а до њега Осоје и Бијелоборје. Управо онај манастир, у којем је писан ораховички минеј 1612. г. за вријеме дабарскога митрополита Тодора.

У расправи „Српски поменици XV—XVIII. в." С. Новаковића међу ђеографскијем именима стоји „Липие". Кр. пом. И добро је опазио г. Новаковић, кад вели: „Уз имена калуђера; с тога се може држати да је манастир"(¹). А ја додајем да је то овај у Босни.

У чланку „Српски манастири у Босни" г. архимандрита Руварца има и ово: „У неким поменицима записани су калуђери из манастира Липие. А у опису Босне „Kurze geographisch-statistische Beschreibung des Koenigreichs Bosnien. Wien 1789. г. на 21 стр. каже се, да је у жупи бањалучкој „ist unter dem Berge Liplie ein desertes Kloster gleiches Namens (²). У Јукићеву земљопису и пов. Босне на 40 стр. спомиње се „Liplje" у тешањској нахији, говорећи, да је ту „nekad risjanski samostan bio".

Сада је, дакле, јасно, да је манастир Липје св. Николе у бањалучкој нахији.

Кад би се позитивнијем доказима нотврдило, да је тај манастир из прве половине 13. в., као што је по народном предању споменуто у истом шематизму стр. 21 и 22, то би било од велике вриједности за српску црквену историју. Тијем би се покренуле са свијем нове студије на томе пољу у Босни. Јер у српској црквеној историји није још на чисто расправ-

(¹) Гласник XLII. стр. 137.
²) Годишњица II. стр. 261.

љено о стању православне цркве поред босанске и богумилске у Босни.

Неће бити сувишно, да на пошљетку кажем разлоге, за што се нијесам зауставио на манастиру Бањи у доњем Полимљу, ни у њему тражио дабарску јепископију, пишући о њој мимогред 1875. г.

1. Што се држи, по народном предању, да је краљ Стефан Урош I. назван „храпави“ сазидао манастир Бању, храм св. Николе из благодарности за исцјелење некаквијех крастица по лицу у топлој води, која извире више манастира.

По казивању архимандрита бањскога Прокопија Буиншића находио се старински запис на мраморској плочи у фасади црквеној с именом ктитора и године, кад је манастир сазидан, све до његове скорашње обнове. А тада га је худи обновитељ уништио, урезавши на тој плочи своје име!

Шта глупост и таштина неће учинити!

Црква је живописана; живопис је старијега доба; такође по ријечима архимандритовијем, и ктитор манастира цјелокупан, држећи цркву на руци.

С. Обрадовић у опису ужичкога округа „Гласник“ X. стр. 311—312. спомиње мимогред да је манастир бањски сазидао краљ српски Драгутин за спомен, што се ту с војском излијечио од „шуге“ 1283. г.

Име ктитора и година које је манастир сазидан, вели Обрадовић, стоји у запису на мраморској плочи у зиду црквеном. Ова је његова прибиљешка из доба, кад манастир Бања није још био обновљен, ни стари запис збрисан; за то је драгоцјена.

У „Шематизму“ дабробосанске митрополије за 1883. г. стр. 15, находи се о манастиру Бањи ово:

Бања код Прибоја за Вишеградом, храм св. Николе, а задужбина Стефана Уроша III. („храпавогâ“) (?).

И ове врсте у „Шематизму“ иду у прилог мишљењу, да је манастир Бања сазидан после смрти Савине. Иначе имају у њима неколике нетачности. На пр. Бања није код Пријебоја, на Лиму, него је у углу између Лима и Увца. Није ни за Вишеградом, који је на Дрини и сјеверозападној, а Бања на југоисточној страни цио дан хода далеко од Вишеграда. Није се ни Урош III. звао „храпави“. Овај придјев има само Урош I., отац краљева: Дратутина и Милутина. А Урош је III. краљ дечански, отац цара Душана.

Стари запис на бањској цркви, који је срећом сачуван у прибиљешци Обрадовићевој, најбоље је сведочанство, ко је, и, кад сазидао манастир Бању. И према свему реченом св. Сава није могао у њему подигнути катедру јепископије дабарске; јер, као што се зна, умрьо је раније 1236. г.

Ну, по што је и овај манастир, Бања, више пута рушен и обнављан; с тога ваља да се и овај запис потврди, као истинит, како не би остало никакве сумње.

2. Што је манастир Бања на земљишту Старога Влаха, на којем је била и архиљевичка, или моравичка јепископија, коју је св. Сава основао. — А Стари Влах није толико простран, да би у њему биле од потребе двије јепископије. — Па још, кад се зна, да су се архијепископија жичка и јепископија рашка сучељавале са Старијем Влахом.

Моравичка је јепископија (позније и сада ужичка) и у старо доба досезала, као и сада, до Дрине и Босне на западној страни.

3 Што је била лимска јепископија у средњем Полимљу управо на једном дијелу онога земљишта, које је обиљежио г. Руварац за тражење дабарске, говорећи: „.... средње и доње Полимље — рекао бих ја — да се звало Дабар, и ту је била област јепископа дабарскога“([1]).

([1]) Годишњица II. стр. 252.

Лимска се први пут спомиње, колико се до сада зна, у једној хрисовуљи краља Милутина, која је у Хиландару ([1]). У њој су побројане све српске тадашње јепископије, име архијепископа, и свијех јепископа, међу којима је и лимски „Аньдоние“.

Ова је јепископија основана у вријеме краља Милутина. Столица јој је била у садашњем Бијелом Пољу у манастиру светијех апостола Петра и Павла. Готово на средокраћи између горњега и доњега Полимља; или између Будимља и Бање.

Ту се и позније за дуго находила, као што се види из записа на једном србуљском апостолу у народној библиотеци № 331.

„Съврши се ѿ боѕѣ сви праѯи. храмꙋ светїихь апостоль Петра и Павла. митрополїе лимскыє повеленїемь прѣѡсвещеннаго митрополита лимскаго кѵрь Филѡѳеа.

Въ многометежное врѣме въ лѣто ҂ѕцн (= 6950 = 1442)“ ([2]).

У једном другом познијем запису (који сам исписао из пентикостара, кад сам био у манастиру св. Тројице у Пљевљима 1857. г.) забиљежено је, како је писан у доба патријарха пећскога Паисија и митрополита петровскога и полухерцеговачкога Лонгина.

Из овога се записа дознаје, да је лимска јепископија (послије постанка српске патријаршије митрополија) замијењена именом „петровска и полухерцеговачка“.

За тијем је и ње нестало; а црква Петрова у Бијелом Пољу претворена у џамију.

([1]) Аврам. Света Гора стр. 46. Monum. Serb. стр. 57. Леон. архим. Опис Хилап. стр. 25. Москва 1868.

([2]) Овај је запис био до сада неповнат. Навео сам га и код животописа Исајива Гласник LVI.

4. Што је био у манастиру Милешеви митрополит Давид у другој половини 15. в. између Бродарева и манастира Бање, такође у доњем Полимљу; или на међи између горњега и доњега.

Откуд је, и за што овај митрополит Давид у Милешеви? је ли имао јепархију, и коју? све то још није објашњено у српској црквеној историји. Ни иначе.

Тамно је и то, што је овај митрополит Давид писао тестаменат херцега Стјепана у драчевичкој жупи у граду Новом код мора 1466. г. (1). Па за тијем ишао у Дубровник, да свједочи о истинитости тога тестамента (2). А још тамније, кад се зна, да су: Драчевица и Нови у области захумске митрополије. По овоме факту могло би се мислити, да тада није било ни захумскога ни дабарскога митрополита.

То је оно доба, у којем се најмање зна о захумској митрополији.

Ето и ту широка поља за писце српске црквене историје и српске првосвештенике, који би имали научне спреме и воље за књижеван рад своје цркве.

Истичући ове разлоге, није ми била намјера да тијем побијем хипотезу г. Руварца о дабарској јепископији у манастиру Бањи; него, да објасним, за што је нијесам у њему тражио. Толико прије што се назире из биљежака и записа штампанијех у „Годишњици" II. стр. 251—254, и другође, да је та катедра била у манастиру Бањи.

Ну, је ли у њему из доба св. Саве, као што г. Руварац претпоставља? то још није ни рашчишћено ни доказано. А, да је била у Бањи, види се из овога записа:

(1) Пуцић. Срп. спом. књ. 2 стр. 128—134.
(2) Ibid.

„Баньскым же прѣстоломь правещꙋ вьсесвѧтѣишемꙋ митрополитꙋ босанскомꙋ кѵрь Аѵѯентию“ (1).

По запису хоповском овај се Аксентије назива дабарскијем митрополитом 1592. г. А по горњем бешеновском — назива се те исте године босанскијем митрополитом, „управљајући бањскијем пријестолом“ (2).

Из овијех се записа докучује, да је дабарска владичанска столица била у манастиру Бањи у доњем Полимљу. Али од којега доба и године, то се тачно за сада још не зна.

Хипотеза, дакле, г. Руварца, да је св. Сава основао дабарску јепископију у манастиру Бањи у доњем Полимљу, да се одржи и постане аксиома, зависи једино од позитивнога доказа: да је тај манастир био и онда, кад је св. Сава оснивао јепископије по српској краљевини. Ако би се ово поуздано доказало, тијем би уједно било ријешено и питање о првобитном мјесту владичанске дабарске столице. У противном би случају остали у првом реду: Добрун; а у другом Бродарево; да се у њима тражи за најстарије доба.

Ја сам мимогред споменуо још 1875. г. да је владичанска столица, по свој прилици, била у Добруну (3), који је негда био на међи између Босне и Рашке. Прем да тада нијесам ни слутио за дабарску јепископију од св. Саве у доњем Полимљу.

Али послије дугога тражења, као што сам већ споменуо, зауставио сам се и сложио с г. Руварцем, да је у томе пријеђелу ваља тражити, с том разликом, што ја изузимам средње Полимље, које су г. Руварац (4), по том г. С. Новаковић (5) означили за то заједно с доњијем.

(1) Годишњица II. стр. 251.
(2) Годишњица II. стр. 251.
(3) Гласник XLII. стр. 183 и 184.
(4) Годишњица II. стр. 247—261.
(5) Срп. обл. X. и XII. в. стр. 75—77.

Томе се противе, како историски факат, потврђен хрисовуљом краља Милутина; тако и два наведена записа о лимској јепископији, барем до Бродарева.

У горњем је Полимљу, као што се зна, била будимљанска јепископија, коју је св. Сава основао; а у средњем је била, као што је доказано, од времена краља Милутина и архијепископа Јевстатија II., која је надживјела дабарску под тијем именом; јер се спомињу њезини митрополити и онда, по што се дабарска у 17. в. са свијем претопила у босанску.

Кад је ријеч о старој дабарској јепископији и дабробосанској митрополији, мислим да је овдје мјесто, да исправим једну или двије грјешке, које се находе у „Шематизму" дабробосанске митрополије за 1883. г. Тијем прије, што је та митрополија продужница старе дабарске.

Одмах с почетка у „Шематизму", гдје су побројани дабробосански јепископи и митрополити од најстаријега доба до данас, колико их је уредништво „Шематизма" могло прикупити: погрјешно су, по мојему схватању, унесени у тај број неколика јепископа тако назване „босанске цркве", и то: Владислав, Милован, Радин гост, и Данило. Они су јепископи „босанске цркве" били и преминули прије, него што је св. Сава установио и уредио српску цркву с хијерархијом.

Почем се појављује „босанска црква" још од 11. в., одвајајући се мало по мало с новачењем канонскијем и догматичнијем од грчке источне и римске западне цркве; то бих ја рекао, да њезине јепископе не би требало прибрајати: ни римској католичкој; ни српској источној цркви.

За то и рекох, да поменутијем јепископима (кад се канонско и догматичко новачење босанске цркве оштро узме у обзир) не би било мјеста међу српскијем православнијем јепископима и митрополитима дабробосанскијем. Иначе би ваљало

убројити и све остале јепископе босанске цркве до друге половине 15. в. и њезине метаморфозе да не рекнем пропасти.

На 21 стр. истога „Шематизма“ стоји — „16. Моштаница је у дубичкој нахији, а храм је Преображење Христово, на кључу црквеном тога манастира стоји назначена 1111. година“.

Находећи се тај кључ сада у народном музеју у Биограду, одмах сам похитао, да видим ту давну старину. Разгледавши је добро, нашао сам, да није на том кључу 1111. него 1711. година.

Међу тијем, по предању и некијем другијем приликама, држи се, да је манастир Моштаницу, у босанској Крајини, сазидао српски краљ Драгутин у пошљедној четвртини 13. вијека.

На крају ове расправе, нека ми буде слободно очитовати мишљење, које сам створио себи послије дугога истраживања, да су дабарски јепископи уједно били и босански не само од 16. и 17. в.; него још од онога доба, кад је св. Сава основао дабарску јепископију.

Они су становали у доњем Полимљу на граници босанској, разумије се на земљишту српске рашке краљевине; а вршили црквену јурисдикцију над: свештенством, манастирима, црквама, и онијем дијелом православнога народа у Босни, којега није могла занијети ни босанска црква с богомилском јереси; ни Рим с угарском војском.

Ово најјасније излази на видик за вријеме краља српскога Драгутина.

Друкчије се не може ни разумјети ни објаснити непрекидна егзистенција српскога православнога народа у Босни и мимо босанске цркве и богомилске јереси од онога доба, од када су Срби примили хришћанску вјеру, па до данас, гдје је најпретежнији.

Без тога се не би могао објаснити ни постанак и служење оноликога броја српскијех, чисто православнијех манастира и цркава по Босни за вријеме краља српскога Драгутина и његовијех синова, почињући од манастира Ломнице у бирачкој и Папраће у власаничкој нахији, до краја Усоре, и манастира Липља у бањалучкој нахији; па чак до Моштанице у босанској Крајини и т. д.

Ја овдје споменух само неколико манастира из доба Немањића (1). А било их је и старијих (2), нахвалице од времена словенскијех апостола: Ћирила и Методија и њихова знаменитога рада у Панонији, која је у оно доба граничила с Босном.

На супрот овоме мишљењу могла би се изнијети одвојеност Босне од српске рашке државе, као и босанска црква са својом јерархијом. Прем да се не може рећи да су ти разлози ништавни, и да уређење српске цркве са свијем по византијској, у првој четврти 13. в. у краљевини српској — није дошло у сукоб с босанском црквом и њезинијем канонскијем и догматичнијем новачењем.

Али опет, ко је и површно изучавао историју Босне, могао се увјерити, како су и они босански владаоци, који су вјерски припадали босанској и богомилској цркви; нагињали према политичкијем приликама барем од друге половине 12. в. некад српској источној; а некад и већином римској западној цркви; ма да је босанска доминирала. Осим тога видимо дивну слику и киту око краља српског Стефана Уроша III. 1305. г. у Котору: зетскога православнога јепископа Михаила, хумскога Јована, барскога римокатоличкога бискупа Марина, которскога Дојма и босанскога богомилскога дједа Мирослава. Ово је најјаснији доказ толеранције српскога

(1) Шемат. дабробос. митроп. за 1883 г. стр. 15—24.

(2) Fejer, cod. dipl. II, Farlati t. IV, Rainaldi t. XIII.

краља, око којега се поглавари разнијех цркава прикупљају, и његова утицаја у Босни. Позније видимо, како се босански најславнији владалац Стјепан Твртко крунише за краља у српском славном манастиру Милешеви од српскога митрополита; још позније видимо код херцега Стјепана, како напоредо и складно сједе: босанске цркве Радин гост и српски митрополит Давид.

Све ово поткрепљује моје мишљење, да су српски дабарски јепископи могли имати црквену јурисдикцију над онијем дијелом народа, који се држао тачно српске источне цркве.

За тијем, освојивши Турци са свијем Босну и Херцеговину у другој половини 15. в., нестало је босанске цркве и богомилске јереси. А српска се источна црква с православнијем народом не само одржала, него још и знатно оснажила с повратком великога дијела народа босанске цркве и богомила. Такође се присјединио један велики дио римској католичкој цркви. А племство се велико и мало већином истурчило. И тако је опет и до данас остао у Босни исти народ по поријеклу и језику један с три вјере! —

Појав босанске цркве, и ако је замрсио у тој покрајини историју српске цркве, свакојако је веома интересан по својијем тежњама, народном духу и карактеру. И поред изврснијех расправа о босанској цркви и богомилској јереси покојнога д-ра Б. Петрановића ([1]) и велеученога предсједника југословенске академије, пречаснога каноника д-ра Рачког ([2]), има још доста, да се на томе пољу ради.

([1]) Богомили. Црква босанска... Задар 1867. г.
([2]) Rad jugosl. akad. knj. VII. стр. 84—179; knj. VIII. стр. 121—185. Starine knj. XIV. стр. 1—29.

ИСТОРИЈСКЕ РАСПРАВЕ

ПАНТЕ СРЕЋКОВИЋА.

I.

АВГУСТИЈА ЈЕЛЕНА И ПРВА СРПСКА ЦАРИЦА.

Ко је била Августија Јелена, прва српска императорица или царица?

„Да се царско лице не разлази".
Нар. п. јес.

I.

Константин Николајевић је изрекао мњење, да је прва српска царица била кћер Воихнина, сестра Оливерова, Богданова и Александрова ([1]). То његово мњење усвојио је г. Руварац ([2]), и у најновије време, г. Флорински ([3]). Ово мњење је супротно, како оригиналним и безусловно верним историјским најстаријим документима, тако и народном предању т. ј. песмама.

Како ми је главно да пронађем истину а не и да пишем историју овога питања, то ћу бити што је могуће краћи.

Да би могао бити кратак у расправљању овога питања, морам најпре казати, да господари зетски не воде своје

([1]) В. Комнени Гл. XI. и т. д.

([2]) У Матици „Краљице и царице српске".

([3]) Вид. „Цара Душана".

порекло од некаквог Француза или француске породице Балсе, како хоће да докаже г. Ч. Мијатовић ([1]), јер то име долази од земљописног назива, где је те породице било главно седиште и приватно имање. У историјским изворима треба хтети видети оно и онако, како су и шта су творци тих извора о своме раду мислили и шта су хтели рећи. У дечанским повељама Дечанскога и Душана има на десетине личних имена или презимена Балса, а то су сељаци дати манастиру; има Бар у српском Приморју, има Бар у Италији; па као што у Србији има Балса, тако ће их се наћи и у Италији, или у јужној Француској; али тим се ништа не доказује.

II.

Урош цар II. (ондашње године 1361., а по нашем садашњем бројању 1360). 29. септембра прими дубровачке посланике „на Сенице“, Миху Држића и Јаке Манчетића. Они му рекоше, за многе ствари „о работахь градских и о законѣхь и о царинах, које су сада настале, а несу биле за владе његовог родитеља“ цара Душана, па су захтевали, да се те „новштине“ укину. Цар Урош реши: „оне царине којено су сада постале, а које несу биле за његовог родитеља, да не плаћају ништа“; него слободно да „греду или на Зету на Балшиће, или на државу кнеза Војислава и у земљу мога царства“ ([2]).

Није била читава Зета једна држава, него су биле две државе. Доња је Зета била држава Војиславова, а горњом је овда управљао Гюргь. У доњу се ишло на Бар, а у горњу на Балшиће. То се види из другога документа, где се спомињу земљописна места, Крушевица, Бијена и Баошле ([3]).

([1]) В. Гласник.
([2]) Mon. Serb. 168.
([3]) Mon. Serb. стр. 151. Треба јоште видети писмо Урошево на стр. 169 где их све измирио.

Балшић долази од места као на пр. Црнобарац ([1]) од Црне Баре и т. д. Да је заиста оснивач династије зетске Балшића био Србин Гюргь ([2]), имамо такав документ, који се не да ни чим оборити. 1395. године одговарајући на писмо мајке Костадинове, Дубровчани јој овако пишу:

— „**А Дѹбровникь ѥсть кѹкꙗ господина Костадина како то ѥ биль господина Гюргꙗ и многихь инѣхь господь и** (разуме се како је кућа) **данась ѥсть дѣтеть** (деце) **господина Гюргꙗ**". Па да је то тако веле Дубровчани: „**ево ви посилаамо записаниѥ (дететь господина Гюргꙗ) господина: Страцимира и господина Гюргꙗ и господина Бальшє да видите**" ([3]).

Овај акт не може се порећи. Овај Гюргь имао је три сина: Страцимира, Гюргя и Бальшу. Ово сведоче они сами 17. јан. 1368. године, када су завладали земљом после свога оца Гюргя говорећи: „**Ѡдь** ([4]) **Срацимира и ѡдь Гюргꙗ и ѡдь Балшє** и т. д.

Како њихов отац Гюргь, тако и они воде своје порекло од Немање т. ј. они су потомци Вуканови.

Ни Вукашин, ни његова деца „Краљевићи", ни Оливерићи, ни Лазаревићи, ни Бранковићи, нигде у својим повељама не тврде изриком, да су они пореклом од Немање. Једино то тврде Твртковићи, као што и јесу по женској линији од краља Драгутина. Једино и цигло Балшићи изриком

---

(1) Балшић је у Боки-Которској, у опсегу Херцег-Новога, у архонтији Травунској, сада се зове „Баошић".

(2) Његова је она повеља у Mon. Serb. на стр. 185, која се почиње овако: „Дае вѣру господинь Гюргь и т. д. Овај је Гюргь умро у почетку 1368. године, зато су његова три сина: Страцимир, Гюргь и Балша и потврдили пређашње уговоре дубровачке 17. јан. 1368. године. Вид. Mon. Serb. стр. 177.

(3) Споменици србски М. Пуцића. Београд 1858. год. стр. 1.
Вид. Mon. Serb. стр. 228 ондашње 1396. а наше 1395. год. Нов. 13: „**А господинь Костадинь** и т. д.

(4) Mon. Serb. стр. 177.

пишу и тврде, да су они потомци Немањини. То они тврде у званичним актима, у најсвечанијим уговорима и у својим повељама, које су израз религије њихове душе, па их у томе не може нико заподозрити.

По смрти Уроша цара II. називао се царем Синиша брат Душанов, али га „нови“ владаоци несу припознавали, зато Гюргь, и пише о немањићском доходку([1]). По смрти „цара Синише“ и пошто је био ослепљен његов син Михаило, а о Степану се није ништа знало, тада Гюргь и излази са својим правима на престо, и то 1386. г. јан. 27. говорећи: **„молитвами и молѥнниѥмь светихь моихь прѣродитель Симеона Неманѥ, прьваго мироточьца срьпьскаго и светителю Сави..... тѥмь же и азь вь Христа Бога благовѣрни и самодрьжавни господинь Гюргь .... како ми доћоше поклисари дубровачки .... и говориш℮ за работе и за свободу и за трьговце и за повелѥ, коѥ су имали с господомь српском и с господином и родителем моим Срацимиромь и с Гюргѥмь и с Балшомь..... И потврьдихь повелю господь срьпьсцѣхь и господина ми и родителю ми Срацимира и Гюргю и Балше**........ и да је онако, како је било у цара у Степана..... **тьмо како е било у цара у Степана**([2]).

Других доказа није ми потребно, него ћу само навести њихову генеалогију упоредо са старијом краљевском Првовенчанога, линиом — остављајући сва споредна спорна питања:

НЕМАЊА

Стефан краљ I. (1195-1227)	Вукан велики кнез (1195—1209)
Радослав, Владислав Урош (краљ IV.) (1227—1277)	Димитар, Степан (1280)

([1]) Mon. Serb. стр. 183 и 184.
([2]) Mon. Serb. стр. 203 и 204, година 1356-та.

НЕМАЊА

Драгутин, Милутин (1277—1322)	Вратислав или Вратко (1280—1351)
Дечански и његов син Душан, Синиша (1322—1356)	**Гюргь I, († 1368) Їωаннь, Єлєна, Теодора, Мара, Шанн (Михаило)**
Урош цар II. (1356—1367)	**Страцнмнрь, Гюргь II, Балша I.** (од 1368—1386)
=	**Гюрг III.** пише: (1386—1405) „прародитељи“ Немања и т. д.
=	Балша II. (1405—1422).

Је ли сада јасно ко је била прва српска царица кир Августија Јелена?

Да потврдимо званичним документима. Она се налазе у књизи другој: Споменици србски из дубровачке архиве М. Пуцића.

III.

1334. г. Душан нарећује да се исплати шест коња преко господина кнеза Гюргя (¹) (per dominum comitem. Gregorium de Vrach). Да је овај „господин кнез“ син Вратков види се из тога, што је Vratichus (Вратко) слао у Дубровник свога посланика Николу (²), а пре овога „comes Gregorium-a“ назива Вратковић. Да су Вратко и његов син Гюргь блиски рођаци Душанови види се из овога писма дубровачком већу (³):

(¹) Стр. 10 спомиње се на стр. 11 и 12: quos receperat dominus comes Gregorius de Vrach de consensu et voluntate dicti domini regis cum venerit de Raxia. Per dominus значи владалац. Спомиње се на стр. 13: речени господин кнез.

(²) Стр. 21: Vratichi comitis domini imperatoris Slavonie unam magnam centuram argenti etc.

(³) Стр. 20 и 21.

„Појас кнеза Вратка, који је заложио његов човек Никола, подајте ономе, ко вам донесе ово моје писмо. Немојте ништа двоумити, страховати....... Никола отишао у Млетке и тамо се разболео и не знам да ли је и жив. Ја сам јемац, вели цар. Са овим царевим писмом шаље такође писмо и „кнез“ Вратко, па овако вели: „Имам у Марина Бунића мој појас метут у залогу код Марина Бунића за 150 млетачких перпера, и слао сам вам (посланике) више пута с новцима да исплатим дуг а да добијем појас, но он ми га неда. Ако је онај мој човек појас заложио, он је умро. За то дуг нека узме а појас нека ми даде. „И о-то ви є господинь царь књигу писал“. Ово је писмо на латински језик преведено и у њему Вратко с Vratichus. И тако је „господин кнез Gregorius Vratichi“ син Вратков, а српски се пише Гюргь.

Да ли је појас био враћен или није, немамо доказа, али у сваком случају настаје питање: за што кнегиња Милица тражи овај исти појас? Она пише у име своје и свога сина Стефана већу дубровачком: „Ꙁа оньи поꙗсь, кои ю ү Марина ү ꙁалогү, Маринь ми говори ꙁань да га ѡдькүплю; да данте мү поꙗсь да га донесе на моюи вѣрѣ да мү га одкүплю ꙁа щю (1) ю ꙁаложень. Ако ли мү га не одкүплю а ꙗ да мү га освобоꙉꙋ“ (2).

У пшинском поменику (читуљи) овако се бележи породица Душанова:

Помѣни г҃и бл҃го ц҃ра — Стефана
ц҃рцꙋ — Єленоү
Сина єго цара — Үроша
Царева брата — Сємшү (Синишү)
Сєстрү царнүнү — Теодорү
Раба божїа — Михаила (Шаинь).

(1) Не зна цену залоге.
(2) Стр. 37 и 38.

У нашим споменицима називље се 1333. године „**Жупань Вратько**“(¹); у повељи цара Душана од 1351. год. зове се „**кнезь Вратько**“(²). У дубров. споменицима називље се „comes“ т. ј. кнез Вратко. Нема сумње, да је он пре овога времена т. ј. пре 1333. год. имао мањи чин, на име, био „челник“.

Душан је владао Зетом, тамо се оженио по повратку, после славне битке код Велбужда, — и нема сумње да се оженио противу воље свога оца, који је, вероватно тражио за сина девојку на страни, од владалачке куће, па је ова женидба и била поглавити повод, те се завадили отац и син. Овда је и био Вратко само челник. Зато је и записано, па се очувало и предање, да његова жена није од некакве царске породице, а народ пева, да је Душан узео за жену сестру. Дечански и дворска партија то су у народу и раструбили да га омразе у свету. Овај пак Вратко челник, имао је по пшинскоме поменику децу: Гюрю, Јована, Јелену, Теодору, Мару и Шаина.

Гюра или Гюргь је отац Страцимира, Гюргя и Балше. Јован је цар блгарски Александр, као што се у својим актима и потписује: „Іоаннь Александерь“; Јелена је српска прва царица; о судбини Теодоре овде нећемо да говоримо, а Мара је календарско име „царице“ Милице. И ето за што она тражи појас од „Марина“. Кнез Лазар и Душан, то су пашенози. Ето за што у народној пјесми вели Душан за Југа:

„Неће дати за слугу девојку“.

Вратко је потомак Немањине т. ј. свете и краљевске лозе, а Лазар није.

И тако млади краљ Душан (1331) препрапраунук Немањин, узео је за жену Немањину прапраунуку,

---

(¹) Mon. Serb. стр. 104.
(²) Ib. 152.

„Да се царско лице не разлази“,

— по Вукану, кћер Враткову, а сестру Гюргя родоначелника зетских господара и Јоанна (Александра) блгарскога цара, ког је Душан и попео на блгарски престо (1).

Царица Јелена имала је велики утицај на државне послове: она је наговорила војводе и Душана да ступе у „вечити сајуз“ с Кантакузеном, да обезбеди своме сину краљевину од Палеолога; она је бивала у ратним походима; она је имала своје најамнике и доклен је год могла продужила је сајуз с Кантакузеном. Она је била ратоборна и храбра женскиња, и по смрти мужа такође је држала своју војску. За тим је ступила у калуђерице. Она је подигла цркву „оу Чрьмные Горы, выше Жеглигова“ (2). Мавро Урбин вели, да је по смрти сина провела живот у очајном стању, као калуђерица у једноме селу, па је на **три године, после синовљеве смрти** преминула 1371. (3) године. У нашој староставној књизи вели се, да је сахрањена „вь Чєрнои Гори“ (4) у храму, који је она сама подигла.

Брак Душанов са Јеленом ћерком Вратковом, у деветом степену сродства, потпуно је дозвољен по канонима, али се у нашем народу то сродство тако јако поштовало и поштује, да се, по случају овога брака, овако почиње народна пјесма:

„Боже мили чуда великога
„Ев' остаде двоје сирочади,

(1) И Вероватно је сестра Михаила цара блгарскога била удата за Вратка.

(2) Лет. стр. 61. Како је Жеглигово данашња Кумановска нахија, а она озидала цркву у Чрмној Гори више Жеглигова; то је њена задужбина манастир „Матеичь“ ког је доиста могао саградити само цар или царица.

(3) Mavroor. pag. 227: Il quale redendo cosi oppresso da tante tribulationi e aversita, mori quasi disperata, facendo vita monastica in una villa, **tre** anni dopò la morte d'esso imperadore Urose suo figliuolo. Che fù nel 1371. —

(4) Гласн. XXI. стр. 250.

„Једно јесте српски цар Стефане
„А друго је сирота Роксанда,
„Па беседи српски цар Стефане
„Моја сестро сирота Роксандо
„Ходи мене узми господара и т. д.

У другој песми називље се царева сестра Кондосија, што је без сумње запамћено име цареве сестре удате за Дејана — **Ѥвдоѯїа.**

Он јој предлаже да је узме за љубу:

„Да се царско не разлази лице
„Да се царско не растура благо.

На то пристају представници цркве, као што су патријарси, митрополити и владике, али не пристаје народ („триста ђеце лудо“), већ овако говори:

„Ак’ узела мила брата свога
„Божја(1) од вас не остала трага
„До ван змије и камена станца.

Очевидно доцнији додатак по што се затрли Немање и завладали Турци.

---

(1) Нар. срп. пјес. Караџића књ. II. стр. 125—130 и даље о „битци триста друга с Балачком војводом“, а са 300 је друга Душан преотео краљевство.

II.

„ЦАРИЦА“ ЈЕВДОКИЈА И „ДЕСПОТ“ ДЕЈАН.

—

Царица Евдокија.

„Era percio gran confusione nel Regno d'Urosc. Onde ciaascuno de'nobili comincio attendere, e fi sforzò disalire à maggior grandezza, e tenere ogni modo di non sotto mettersia a suoi pari т. j. Настаде велика забуна у царству Уроша. И потоже сваки властелин стаде хитати и упињати се да се уздигне на више ступањ и употребљавати свакојака средства да се не подвргне себи равнима.
Mavroorb. Год. 1605. pag. 269.

„Годние 1379. ю благоуастива и христолюбнка господа царица Ѥвдокиꙗ и са преказлюблиенним и всесрдаунним сином цареьства ми Костаднном потьщасмо се, ѥлико по силѣ нашои дари и уьсти приноснти светим и божанственим црквама, у коима се образ господа Бога Саваота написуѥт по вьуловѣуенну. Па зато и ми распалиени божїом любавлю ... прииосимо ... Хиландару ..... црьквь нашꙋ баштину Богородицу у месту Архилиевица, са ском обителю и ризницом тези цркве и направаим свима, по имену са овим селима и заселцима; села: Архилиевица, Колицко, Ругинци, Извор, Подлиешане, Белаводица, Литиница, Гокьшинци, Гоиновци, Станунка, Злокућане, Денковци, Крупинци, Скрлинци, Тудорци, Другошевци; и сва ова села како су овде по именима написана са синорима и међама, како имаю од испокон века, па како ниве и са виноградима и са млиновима тези цркве са свим, ꙗкоже и до нинѣ прѣбываѥть вь сеои обители ѥѥ сохраньно и са свима синорима и међама, како записанием златопеуатним утврьжденно имать ѿть господина ми светопоуившаго цара Сте-

фана“ (¹). Оваким речма може да говори само крвна и најближа сродница „**господина ни**“. Њезин је син Костадин, а Костадин је син Дејанов. Дакле је Дејан муж ове „царице“ Јевдокије.

Године 1333. месеца јануара 20. дана потписао је краљ Душан једну повељу у „**Полозѣ**“, па су присутни били између осталих његових великаша „ставилац Милош“ и „воѥвода

(¹) Па даље вели: „такожде и сь црьквомь, коꙗ ѥсть у Велбужду рекошла Госпогино-Полѥ с Рѣкомь с мегꙗми и ѡдьтеси тези црьквє и с всѣми правинами, што та црква има од века. И село Козница кричановска с мегꙗми и ѡдьтеси и с правинами всѣми села оть тога, како си има оть искони; село Строиково са свима правинама. И у Архилевици другу нову цркву св. Николе у Норчи, са половином того села Норче, и са свима виногра-дима и с нивама и с млином и с ливадом у Прѣшеву*) тези цркве ..... и са свим што та црква има. Црквеним людма закон: да сваки у години даю три дана орани, а лети да тези прикупляю у житницу, како ѥ обичан и у осталим ме-тохима; винограде црквене да обраћую, а кои су по селима „примикирие“ (старешине црквене), да прате на коима игу-мана, како он хоће, а остали да принашаю понос (подвоз) црквени на Струму. Примикирие да одправляю црквене послове на коньма а црвки да даю сви: десетак овчии, трьмчаии и на зевгар да даю по „4 кьбле жита“, а ине работе и по-данка да немаю“..... И овай наш дар приносимо са истин-ском вером ..... и упокаѥмо ѥко да скорим ..... поможеши ни, и иним враги и супостате наше низложиши и покориши .... све принесене на дар „ослободисмо од свию работь и поданьвь господьскихь и да им нема ни градо-зиданиꙗ, ни градоблюдениꙗ, ни сокла, ни иломистра, ни трав-нине, ни ораньꙗ, ни жетве, ни вршидбе, ни сенакошениꙗ, ни винограда-работаниꙗ, ни носа (подвоз), ни пьсара, ни соколара, ни да тько облада ними ѡть владущихь тькьмо монастирь хи-лендарски. Mon. Serb. стр. 191 и 192. Писана повеља у граду Струмици.

*) Доказ да је Стеван Угљеша тек доцније био добио ову своју очевину·

Деѣнь(¹) **Маньѣкь**". Дејан дакле носи презиме М а њ а к, да ли од земљописног места или од презимена, то је друго питање. Главно је то, да овда 1333. г. он није био никакав сродник Душану и да је имао чин 4 степена т. ј. војвода. Године 1349. већ га Душан био ванцирао у чин севастократора, па каже, да је за одржане победе и за установљење царства на место краљевства, најпре благодарио Богу и дао дарове црквама, а „**потом же властелама и властеличићима, и инѣмь проуїимь ꙁаписовани хрисовуље и милости** . . . . па по томе обичају и овоме достоверном и многољубимом и свесрдачном и брату царства ми севастократору Деану, како ми напомену и говори о својој цркви, коју је сазидао у својој баштини, у земљи жеглиговској, на месту Архиљевица, храм Ваведенија, па иоиска брат царства ми севастократор Дејан, да истој цркви приложи села своје баштине, к о ј у ј е њ е м у д а л о ц а р с т в о м и, њ е м у и њ е г о в о ј д е ц и у б а ш т и н у, и за милост коју ми указа мајка божја, што ме подиже „**ѿть одра болѣꙁньнаго**", па пошто се договорих са превисоком госпођом Августијом благоверном царицом Јеленом и сином краљем Урошем, и са патријархом Саввом и са свима митрополитима, епископима и игуменима и са свима властелима великим и малим и са читавим збором српске и поморске земље т. ј. са збором држатим 1349. г. кад је издата прва половина Душанова законика и „запише(²) и дарује" т. ј. записује их цркви, па их ослобођава од свију данака, а остала Дејанова села дужна су плаћати дације и ићи на војску. Душан је утврдио цркви ова села: Архиљевицу, Рујизвор, Руђињаке, Мокру-Пољану, Арбанасе, Бојковце, Другошевце, Мајсторе, Мајсторије-Крупницу, Виљску, Врдун, Калујањевце. Денково, Враче, Седлар, Мекшу и Глажњу. Па су биле одмах у „м е ђ е у т е с а н е". У међама

(¹) Mon. Serb. 104.
(²) Mon. Serb. стр. 143 и 144.

спомињу се обе Остръвице (¹) и **„на Градинь дѣль оу гороу прѣко кыше Матеа оу Урьни Врьхъ“**. Већ давно није било у животу деспота Јована Оливерића, па се види, да је исту област сада Душан поклонио своме зету, по сестри Јевдокији севастократору Дејану. Јована Оливера деца још су била малена и живела на својој баштини у области Косовској, са својом мајком „царицом Маријом“. Између 1362. и 1365. године Дејан је био код цара Уроша велики логотет и Урош му је и дао највиши степен звања деспота. Јевдокија се дакле називље царицом по својој матери, по оцу и по брату цару, а Дејан само „деспот“. Тако се он називље у поменицима, па се „деспотицом“ назива и његова супруга Јевдокија кад се спомињу заједно, али кад она сама пише повеље, она се називље „царицом“ (²). Заједно с Дејаном спомињу се нека лица, која још ближе нас упознају са ондашњим приликама и односима.

Овако је написана Дејанова породица у пшињској читуљи:

Помѣни господи рабa божїа Дѣiана деспота.
„ „ рабоу божїю Євросимѹ. — Кантакѹзинѹ.
„ „ „ „ Ієвдоксию деспотицѹ.
рабa божїа... Влькосава.
„ „ Драгаша.
„ „ Констадина.

Тко је била Јевдокија, то већ знамо, али ко је била та „Јевросима“ и за што ли према њој стоји написано „Кантакузину“? Да ли је то била иста Јевросима, па се удала за некаквог Кантакузена или се ту разуме некаква са свим друга женска? Као год што има записано према групи једне куће, њихових удаљених сродника: тако исто мислимо, да овде Кантакузина означава сестру Јевросимину. Наравно, не има-

(¹) Вид. критику Кујунџићеву на књигу Милојевића, где доказује, да тамо нема Острвице.
(²) Ово је врло добро доказао г. Ј. Драгашевић у „Лепој Јелени“.

јући изворних података, не можемо позитивно ништа тврдити; али има ту неких знакова, који нас наводе на једну мисао, која налази своје потпоре у народним песмама. Прво, чудновато је то Дејаново презиме „**Маньѣкь**"; друго Вукашинов син Андрија имао сина Момчила. Треће, Дејан је врло брзо ванцирао. Четврто, чак је постао Душанов зет и после Ивана Оливера, он је био најближи сродник царев. У ратовима не видимо га, да се одликује јуначким врлинама и храброшћу као на пр. Бориловић, или Воихна, или Преалимб, или Богдан и т. д. Међу тим он брзо ванцира. Није могуће ово иначе објаснити разма тиме, да је он имао при двору Душанову велике пријатеље, браниоце и заштитнике. По сведоџби Кантакузеновој, најважнији су били људи у држави Душановој два брата Јован и Богдан Оливери, па онда Хреља, али је Хреља у брзо преминуо, а за њим је преминуо и Јован Оливер најдаље 1348. године. Остали су код двора као најважнији људи, по сведочби Халкокондила, Вукашин и његов брат Угљеша. Овој двојици највише се и мора приписати брзо ванцирање Дејаново.

Поред овога, наш народ осим Јелене, тешко да је упамтио какво друго грчко женско име, па је заиста чудновато, како да наш народ пева, да се мајка Краљевића Марка звала Јевросима. Овој мисли стоје на путу званични документи Вукашинови. 1370. год. Вукашин потврђујући Дубровчанима привилегије, где и не спомиње цара Уроша, већ само вели: „**И виде кралѣвство ми ҁаписаније господина цара Стефана и инихь прѣждьнихь господь**, како су записали и утврдили хрисовуље и законе граду Дубровнику, **по тому жде образу и кралѣвство ми не потвори ҁаписаниа ним, ну паче болше и крѣпчае утврди; да пребуде тврдо и непоколебимо, како су ҁаписала ина господа и Степань царь, тако и ю** (1) и т. д. па даље спомиње „**прѣваҁлюблѣну кралицу**

(1) Mon. Serb. 180.

„**Алѣноу**“ и најљубазније синове Марка и Андрију“(1). У натпису цркве св. Димитрија спомиње се краљица Јелена, краљ Марко и још три сина: Андрија, Ивањиш и Димитар(2).

Син Вукашинов Андрејаш вели о себи: **сина фтораго кралꙗ Влькашина и кралице Ѥлене и Єлисавета**(3). Андрејаш је био у дослуку с Турцима, а с њиме су били и многи други. Дејанов је син Константин, по турским изворима, лепо предусрео турску војску, која се кретала у Косово, па је у Ћустендилу нахранио и снабдео с храном турску војску и вероватно дао део војске као турски васал.

Ово јасно показује, да су синови Дејанови живели у дослуку са синовима Вукашиновим и били на страни Турака противу кнеза Лазара.

У народним песмама свагда се заједно „шетају“ бег Константин и Краљевић Марко. Њихова је једна иста политика. Заиста би било, у ондашњим несрећним приликама, и сувише тешко удесити такве срдачне односе између ове две куће, да ту није било некаквог крвног сродства и крвне везе и љубави. Према овоме могло би се рећи, да је пшинске читуље, Јевросима, она иста личност, која се пише у повељи Вукашиновој „Алѣна“. По овоме, Вукашин би био узео за жену много старију сестру Дејанову, па је тек много доцније постао Дејан зет Душанов. „Бег“ Костадин и „Краљевић“ Марко по овоме су браћа од сестре и брата.

---

(1) Кнез Лазар у писму вели: „**Єльма храните да не ухкаћена будеть грамотл ѿ Андреꙗша да те предадоуть кезиру Тракшком**“. Употребљени у множини глагол тврди, да их је било поред Андрејаша више с Турцима.

(2) Гласн. 46. стр. 220 и 221.

(3) Гласн. VIII. стр. 141 и 142. Ова Јелисавета неће бити нико други, него друга жена цара Уроша, а сестра кнеза Војислава, кога Урош називље: „братом царства“, а Мавроорбини вели, да је Урош отерао прву своју жену влахињу Anchom и узео сестру Војислављеву. Стр. 269.

III.

„ЦАРИЦА МАРИЈА“

ПОДРУЖИЈЕ

ДЕСПОТА ЈОВАНА ОЛИВЕРИЋА.

Деспот „Їѡань“ Ѳливер
и
Најблагочаствивија „царица Марија“.

Ко је овај деспот Јован?

Ко је то његова супруга, која се не називље „деспотица“, него „царица Марија“?

Како је то, да се муж називље „деспотом“ а жена „царицом“?

I.

Јован Оливер.

Ова два имена показују, да се разумевају два човека, на име: а) Јован и б) Оливер, по томе је Јован био Оливерић.

Да је овако, имамо доказа у староставним нашим књигама; али да би ова ствар била јасна, морамо напоменути ово:

Император Кантакузен дошао је у Србију и ту се бавио 1340. г. Овом приликом, он описује Јована Оливера као човека у зрелим годинама, као човека који има кћер за удају. Да је Јован оно исто што и Оливер, то тако не би могло бити, и ево зашто:

Краљ Милутин сазидао је манастир Грачаницу 1314. године и дао јој повељу. У тој својој повељи он каже ово: **„А се що ѡү градьчанѣни ѡдьпрѣни ѡдь Ѡливера“**(1), а не вели од Јована Оливера, него просто од Оливера. Ова реченица показује, да је овда (1314. г.) био човек Оли-

(1), Mon. Serb. Mikl. стр. 563.

вер у годинама, знатан и познат. Њему је морало бити најмање око четрдесет година. Да је овај Милутинов Оливер био доцнији Јован (Оливерић), њему би било у времену доласка Кантакузенова 66 година, а ово је са свим противно опису оне личности, коју Кантакузен описује. И тако је друго лице Јован Оливерић, а друго је лице само Оливер т. ј. Јован је син старог Оливера Милутинове повеље.

И тако краљ Милутин сведочи, да је Оливер био особита личност и то велики властелин или баштинар за време његове владе. Овај Оливер имао је сина Јована или Ивана, јер та оба имена значе једно исто. Па као год што смо дознали за Оливера из Милутинове повеље, тако исто ево шта вели о себи овај његов син Јован: **„Азь рабь х҃вь Иωань Оливер(ић) по м҃сти б҃жи и господина ми кралю Стефана бихь ѹ срьблемь велики науелникь, потомь велики слуга, потомь велікы воєвода, потомь велікы севастократорь . . . за вѣрноє ємѹ порaботанніє по милости божиіен всеѧ срьбьскыѥ земле и поморьскиѥ и ѹуєстникь грькомь“**(1).

Ове две речи: „**и ѹуєстникь грькомь**“ имају своју особиту важност, која се види из овога:

Кантакузен(2) називље овога Јована Оливера „најмоћнијим“ човеком у српској властели. Њих се двојица упознали у Петрићу, кад се био састао Душан и Андроник Млађи, те се помирили 1336. године. При доласку у Србију Кантакузена, већ императора, њега је Јован Оливер три дана заједно с његовом пратњом гостио и частио, у своме двору, као поглавар овчепољске и злетовске земље. Јован Оливер похита те задржи од путовања у Блгарију Душана и краљицу Јелену сестру цара Александра. Овом приликом, Јован је говорио краљу Душану, да сјајно и љубазно предусретне

---

(1) Извѣст. Им. Ак. н. Том. 7. стр. 389.
(2) Кн. III. Гл. 42.

Кантакузена, како би тиме обезбедио наследство своме сину Урошу и будућност српске краљевине. Оливер се заузимље за Уроша не само као поданик, него и као некакав сродник.

Овде је врло умесно питање: Од кога долази или од кога прети опасност наследству Урошеву? Шта је овим хтео и Јован Оливер, а и Кантакузен рећи?

Главни супарник и противник Кантакузенов био је Јован Палеолог. Синиша брат Душанов, доцније се такође називао „цар Палеолог“. То значи, да би по смрти Душановој загрозила опасност Урошу од Јована Палеолога и од Синише Палеолога, јер би Синиши помагао император Палеолог противу Уроша. Предусретне ли Душан лепо Кантакузена и удруже ли се њих двојица: онда се тиме одклања опасност од Уроша, која му прети од Палеолога, као што иста опасност од Палеолога грози и Јовану Кантакузену. Овај дакле политички правац, да се удружи Душан с Кантакузеном противу Палеолога доминирао је у Србији, јер је он сам собом отклањао опасност, која би загрозила од Палеолога Урошу, као што уклања с пута супарника Кантакузеновог. Душан је налазио за потребно да се удружи с Кантакузеном и тиме се отклања опасност од Уроша, а Кантакузен ратујући противу супарника Палеолога, тим је самим ратовао и противу непријатеља свога сајузника. Њима је обојици претила опасност од Палеолога и они се удруже: Кантакузен да добије царство и да буде вечити савезник Душанов и пријатељ Душановог сина; а Душан — да остави свога вечитог сајузника као заштитника своме сину како противу унутрашњих непријатеља: тако и противу Палеолога и могућих насртања Синишиних у свези с Палеолозима. Одавлен и долази оно Душаново ударање гласом на то, да буду „вечити сајузници“. Душана је на такву политику одредила брига о сину и синовљевом наследству. На ту тачку програма

будуће радње нарочито удара гласом и Јован Оливерић. На збору говорила је у корист савеза са Кантакузеном и краљица Јелена. У своме говору она вели, да ћемо у Кантакузену стећи „пријатељство и савез ... једно треба од њега тражити: да нас заклетвом увери, да ће до смрти остати „наш пријатељ и савезник“. „Све нас ухвати у ланце твога пријатељства“ рече Душан Кантакузену после свршетка световања на збору. Кантакузен вели за овога Јована Оливера, да је на збору, после говора краљице, он рекао Душану ово: „Да је твоја супруга рекла нешто непотпуно или што не би ишло у корист твоје краљевине, онда би се тек имало додавати, али је она тако разложно ствар представила и објаснила, да не би могао ни најзрелији и најпаметнији међу нама што год кориснијe посаветовати. За то се придружујем краљичином мњењу и теби саветујем, да се даље не ломимо, него сматрајући Кантакузенов долазак као прилику да се прославимо, велим: „свесрдно му помозимо“. Даље казује Кантакузен, да кад је српска војска већ била спремна за поход, војводе дођу краљу и рекну му: Да ли ти краљу мислиш о добру своме и нашем, кад си Кантакузену поверио своју најбољу снагу? А ако се нешто Кантакузен помири са царицом (мајком цара Јована Палеолога) Анном, па нам почне из потаје замке плести и мучки убијати, њему онда ништа друго не остаје, него да се поврати, па да наше жене и децу поороби и читаву твоју краљевину себи потчини. Због оваквог гледишта на ствар, војводе су биле мњења: да без таоца не треба Кантакузену помагати, јер ако му је наша помоћ потребна, он нека остави свога млађег сина у Србији као таоца, па ће онда војска радије ићи у бој не мислећи да ће је какво зло снаћи. „Оливер на само замоли краља, да настане код Кантакузена, да овај испроси за свога сина Мануила кћер Оливерову“. Пошто је Душан саопштио Кантакузену мњење својих војвода, на по се га замоли, да испрос

Оливерову кћер за свога сина, и да се толико не обзире на разлику властеоштва... Тим би браком — рече му — задобио Оливера. „Ово краљево наваљивање — вели Кантакузен, — није се могло приписати толико доброј вољи краљевој, колико Оливеровом богаству и великој моћи, коју је у толикој мери имао код Срба, да се сам краљ бојао да га увреди". Просидба је извршена и тек се тада кренула српска војска. Кантакузен употребљава само једну реч Оливер, као кад би казао Кантакузен, јер у Грка нема презимена, које би показивало родитеља, а сопствени натпис Оливеров јасно тврди, да је њему календарско име Јован. Његовом је брату било име Богдан, што тврди и сам Кантакузен, а Богданово је име календарско Константин, као што тврди натпис у зихнијској цркви: Константин Холивар([1]). У поменику пшинском стоји:

„ раба бжїа Ивана
„ „ Богдана.

Име Јован или Иван значи једно исто.

Јован Оливер ковао је новце. На њима је с једне стране Христос а с друге стране двоглави орао с натписом: Monita despoti Oli. Па су такви исти орлови намалани и на његовом огртачу ([2]). Грчки се пише његово име: *Δεσποτον Ιω τον λυβερι* = деспот Јован Оливерић. Ко је била његово „подроужие царица Мариа"?

II.

Наша историја знаде судбину свију наших краљица и царица, па било да су оне наджевеле своје мужеве, било да су протеране из Србије, било да су саме оставиле Србију, нарочито оне, које су биле пореклом Гркиње. Првовенчани

([1]) Вид. Опис. зихн. ман. св. Јов. Претече.
([2]) Намалан је у Кратовском манастиру.

је прогнао своју супругу Евдокију, па грчки писци о њој приповедају да се после прогонства још два пут удавала. Ирина је надживила Кало-Јована II. и вратила се у Солун својој браћи. Симонида отишла у Цариград по смрти краља Милутина и тамо још дуго и дуго игра важну улогу под именом „краљица Симонида“ и т. д. Од тога правила имамо један једини изузетак, а на име, грчки писци не знају ништа о Марији супрузи Стефана Дечанскога, матери Синише и Евдокије. Међу тим Душан је дао у Грчкој земљу своме брату. Дејану ([1]) је дао поврщје Струме и удао за њега своју сестру Евдокију, па га зато и назиље: „Дѣꙗнь брать царьства ми“. Зашто се и одкуда се Дејанова жена називље „царицом“? Дејан је деспот, а она „царица“, онако исто као што је Јован Оливерић „деспот“, а његова жена „царица Марија“. Кад решимо, ко је била Јованова „царица Марија“: онда се само собом решава, ко је била царица Евдокија. Напоменуо сам, да се не зна судбина Дечанскога жене „Марије Палеологине“.

Марија је кћер деспота солунскога Јована Палеолога, а њезина је мати кћер канцелара Андроника старијега, Метохите. Деспот Јован солунски Палеолог био устао противу цара Андроника и млађег и старијег, но буде надбијен, побегне у Србију, па је после на путу умр'о. Имао је само то дете Марију, удату за Дечанског. После његове смрти, кћер Метохитина, ташта Дечанскога, живела је у Србији доклен њезин отац Метохита није израдио дозволу, и послао посланство, те је повратио у Цариград. Кад је Андроник старији збачен, тада пострада и Метохита: његово богаство буде опљачкано, његова палата запаљена; он умре у највећој оскудици и сиромаштини. Па куд је имала да се поврати Дечанскога жена Марија по смрти свога мужа? Она није имала нигде никога рођенога, коме би се повратила; она је имала

([1]) Иначе Жарку.

„децу“ т. ј. Синишу и Евдокију, па кад није имала куда ићи, њој је било најпрече, да остане код своје деце. То јој је било најрођеније, на земљи од сродства што је имала, као што јој је био Душан пасторак. По смрти Дечанскога, њој је било 17 година, дакле је била у најлепшем цвету младости.

„Подружије“ Јована Оливера, Марија има титулу царице *Βασιλὶς* (1) или *Βασίλιςςα Μαρια*. Још се назива најблагочастивија царица Марија (2). У кратовском запису вели се: „**Богъ да простить подроужию (Оливерово) Анноу Мароу и чеда ихь**“. Реч „**госпогю**“ значи владарка, а грчки „царица Марија“. Њој је на глави круна, у десној руци скиптар; на њој царско одело, искићено скупоценим камењем. До ње је намалан леп дечко, у долами поткићеној бисером, има плаву косу, десном се руком подбочио а леву држи на грудима и покрај њега пише: *ὅ πανευγενεσтατος ὑιος αυτων Δαμιανος*. У Кратовској читуљи (поменику Изв. ак. наук. t. 6. стр. 391) овако је забележена породица Јована Оливера:

Раба божїа Оливера деспота.
Подроужию его рабоу бжїю — Марию.
И чеда ихь: Дьница
Кранко

(1) Гласн. XIII. стр. 299.

(2) Онај запис у триоду манастира Кратовског (Изв. ак. паук. 7. стр. 395), под годином ,sωн = 6850 (т. ј. 1342.) написан је „**кь дни прекисокаго .... кралю Стефана, ωбдржещоу ксею областїю овчепольскую келикомоу коеводѣ Оливеру** ..... храм архистратига Михаила, гди је гроб оца Гаврила... Храм је саздао из темеља велики војвода Оливер 1342 г. Ову књигу писао Станислав по заповести Оливера. Даље долази оно важно место:

Богь да простить келикаго
коеводу Оливера.
Богь да простить подоужию
его господгю Анноу Мару
и чеда ихь.

Дамıанъ
Евдосава
Дабижива
Оливера.

Грчко име *Δαμιανος*, то је овај Дамјан. У народним песмама, међу лицима, које позивље кнез Лазар у бој на Косово, налазе се војводе: Крајимир и Дамјан.

На послетку, Душан вели у повељи архангела призренског: „**приложи и родитель царьства ми деспоть Иванишь**(1) **село у Топлицѣ**“. Кад, дакле, узмемо у обзир све ово, на име: да се Дечанскога супруга Марија није имала куда вратити у Византију, да није имала сродника, да је у Србији имала двоје деце, — то је једно; а друго: да се Јованова жена називље „царицом“, да има у рукама скиптар и државу, а на глави круну, и да Јована (2) називље Душан „**родитель царьства ми**“, да је Јован Оливер могао имати 1340. године кћер Даницу већ од девет година, онда нема никакве сумње, да је Јован Оливерић узео за жену маћеху Душанову Марију 1331. године; да је код њега одрасла Евдокија и удата за Дејана; да је Синиша одрастао код очуха; да га је зато Душан брзо ванцирао; да је Јован Оливерић био најбогатији и најмоћнији у краљевини српској властелин; да се он интересира судбином Уроша, да га Душан поштује, да је Јован Оливерић толико моћан и толико популаран међу Србима „да се Душан бојао да га увреди“, јер је у земљи било доста људи, који су жалили Дечанскога, били оданији Дечанскога жени Марији и гледали на Синишу као на правог наследника, па је за то сајузом са Кантакузеном и требало обезбедити наследство Урошу. И тако сматрамо за историјски верно, да је Јован син Милутиновог Оливера,

---

(1) Гласн. XV. стр. 301.
(2) Поменика Ивана и Богдана.

узео за жену Душанову маћеху, Марију, која се по мужу и по Палеолозима и називље „царицом“, а њезина кћер Евдокија рођена од Дечанског опет се називље царицом: по царици Марији својој матери, по цару Душану своме брату, по своме оцу краљу Дечанском и по Палеолозима својим дедовима.

И тако, по смрти Дечанског његова супруга „краљица“ Марија удала се за Јована, Оливерова сина, па је зато и брзо прошао све степене чиновне бивши најпре велики начелник и велики слуга, али кад се оженио маћехом Душановом, постане велики војвода, севастократор и најпосле деспот. Као велики војвода удао је своју најстарију кћер Даницу за Мануила сина Кантакузеновог. Од тога брака и родио се Мануило Ливер, о коме се говори у повељама цркве Јована Крститеља ([1]).

По смрти Јована Оливера, његова су деца Крајимир и Дамјан били још малени, па при грабежу држава и земаља, они се придружили кнезу Лазару и били му верни. Михаило из Острвице ([2]). приповедајући о косовској битци вели, да су „господа одана кнезу Лазару поред њега се верно и заиста јуначки борили, а други су гледали кроз прсте. Због те невере, зависти и неслоге неваљалих и неверних људи буде изгубљена битка на Косову 15. јуна, у петак око подне“. Милош убио цара Мурата и истог су дана погинула два Муратова сина а Бајазит завлада. Туна је ухваћен кнез Лазар и с њиме Крајимир (Крајко) војвода. Краимир измолио у Бајазита да држи зделу, да кнежева глава не падне на земљу, говорећи: „Заклео сам се Господу Богу, да где буде глава кнеза Лазара, ту да буде и моја глава“. Кнежева глава падне на зделу, коју је Крајимир држао, тада и ње-

([1]) Изв. Ак. Наук. Т. 6. стр. 397, 398 и 399. Последњи пут спомиње се Оливер 1353. године.
([2]) Гласн. XVIII стр. 78.

гову главу одсеку, глава падне на зделу поред кнежеве главе, руке му клону и обе се главе скотрљају на земљу. У битци је косовској погинуо и Дамјан. Њихове се сестре разудале, те ове породице и нестаје у томе мутноме времену.

IV.

КАКО ЈЕ ПРИДРУЖЕН СРБИЈИ ЈАДАР И РАЂЕВИНА.

I. „Гласник срп. ученог друштва" књ. XXXVI, стр. 120—154, наштампана је „Грађа за историју народа округа подринског" Стојана Обрадовића, са оградом да се ово „штампа просто као грађа", о чему „до сад није скоро ништа писано. Остаје правој историји да то причање испита, па одбије или верификује".

„Уредник" (стр. 120).

II. „Кнежевина Србија" г. Милићевића. 1876. год. од стр. 534—539. унешено је казивање пок. Јов. Гавриловића како су Турци „из подринских крајева у Босну" претерани 1834. године. Гавриловић је био очевидац, па је и описао кратко оно, што је видео. Од стр. 539—553. стављене су личности „чим било заслужне", али г. Милићевић није споменуо ни једнога „чим било заслужног" човека од 1815. до 1834. г. или за то, што су већ споменути 1872. г. у Гласнику XXXVI. (стр. 120—154) или за то, што под грађом покојног Обрадовића стоји више наведена примедба уредникова. Било једно или друго, у сваком случају, било је људи „заслужних", па треба њихове заслуге и описати. То је и хтео да уради пок. Обрадовић, али му је посао испао тако не удесан, да управо, читав његов чланак у својој суштини нема

смисла, не види се ток ствари, има свачега, и опет нема ничега; није описано колико су, шта и како, који људи радили. За овим, његово је погрешно гледиште на радњу у Босни „Османлија“. Тако на стр. 143 он вели за Кара-Махмуда пашу, да је „прави Османлија“, па је „на потурице босанске и независне спахије и разуздане капетане босанске као на ђаволе мрзио“, међу тим су Османлије тек тада отпочели, да освајају и покоравају Босну на штету српске народности. На стр. 147 приповеда, како је у Зворник дошао на место Махмуда „неки Ибрахим-ага, прави Османлија и врло поштен човек“, а босанске су аге ђаволи?! Доста је навести неколико места, да се ово одмах увиди на пр. на стр. 130 он вели: „кнезови срески“ и то под годином 1819., а тада у Јадру и Рађевини и није било „срезова“; на истој 130 и 131 стр. кад се људи скупили да „разрезују порезе“, он их назива „саветницима“ и ту вели „изберу Чворића, да народу у сваком случају предњачи“; на стр. 132 вели: „већина позове Чворића да их предводи на устанак“ и т. д. а тада о Чворићу нико ништа није знао; на стр. 135 вели: „1824 г. пошаље Чворић по наредби господара Милоша жестоку тужбу везиру босанском“, о чему је Чворић толико знао, колико и Обрадовић. Чворић је изишао на глас, али не тада, и не у том смислу, у ком га Обрадовић описује. Обрадовић вели, да паше Видајићи несу смели долазити у Јадар и Рађевину од 1820. године, јер је Чворић прикупио у Јадру 2000 пушака, међу тим тешко да се и дандани може искупити у Јадру 2000 пушака, â онда се није могло искупити ни 1200 пушака, па и ово је много речено. Поред овога, не стоји ни оно тврђење Обрадовића, да Махмуд и Алија несу смели долазити у Јадар и Рађевину, јер су они долазили у Троншу 1826, 1827 1828 године. Народ им доносио много заире и од исте се тада прилично спомогла Троноша. За Алијом су тада носили

у лов ракију и свињске шунке, и он је, не пазећи на дни, и пио ракију и јео крметину. 1827. г. њему, у овоме, био на услузи г. Јован Мићић, бивши члан вел. суда, тада 1827. момче, а сада судија у пензији.

Обрадовић описујући страдање народа у Јадру и Рађевини није схватио нити разумео, у чему је тај зулум био и одкуд је био већи, него ли у другим местима и какве су то „прекомерне глобе“ (стр. 145 и т. д. Па на стр. 144) побија сам све оно, што је до тада о Чворићу рекао говорећи: „Чворић се остави ајдуковања“ (стр. 144), јер доклен год је био ајдук, он није смео ићи с молбама пашама и везирима.

На стр. 146 вели, да је кнѣаз Милош заповедио Јеврему Обреновићу, да пошље из Јадра Али-паши помоћ „али Чворић дотрчи и врати те људе натраг“. После оде у Крагујевац кнѣазу Милошу „молећи га, да му опрости што је Јадране уздржао преко његове воље, те несу у Босни прешли. Кнѣаз похвали Чворићево држање“ (стр. 146). Из овога излази да Чворић „предругојачава“ Милошеве заповести, а у самој ствари, кад се и како се тај случај десио и ко је војску и водио и вратио, то је са свим друга ствар и у томе Чворић нема никаква удела.

На стр. 135 напоменуо је тачно, како је „зворнички владика Јеротије Грк“ био дошао у Рађевину и узимао потписе од народа преко турских улизица, да је народ задовољан са својим агама и спахијама. Једино је то тек само напоменуо, и добро разумео, а за све остало може се рећи, да је прави хаос из кога се никако не може дознати стање Јадра и Рађевине, нити како су те две нахије потпале под ново-склопљену Србију 1834. г.

У Подрињу је одрастао г. Јован Мићић и био очевидац свију тих догађаја и као писмен вршио је званичне послове при заузимању Подриња. Он је лично познавао све важније људе и све раднике онога времена, па је и мени више пута

о њима казивао, а тако су ми исто казивали и други људи, кад сам био у округу подринском. Може бити, да ће још који знатан Србин остати не споменут, али ови, које ћу навести тако су познати, да их сви иоле старији људи знаду, а о многима из њих имају и званични документи. С тога сам се решио да проприčам, како је заузет Јадар и Рађевина, што ће бити у исто доба и најтачнија критика ове грађе покојног Обрадовића, ког је личност Чворићева толико помела, да му чак приписао толико важности, као да је он, божем, прекрајао наредбе кнеза Милоша. Давно су преминули сви ови радници и трудбеници српске државне идеје, па је време, да изнесемо свакога од њих онако и у оноликo, у колико је ко радио за српску идеју и шта је допринео на олтар опште отаџбине.

П. Обрадовић греши, што брка у своме спису пределе, јер устанком 1815. год. ослобођен је само ондашњи санџак београдски, у који су спадали и садањи срезови: азбуковачки и рачански и звало се „кадилук соколски“, и један је кадија судио на оба именована предела, а седио у Соколу.

Кад је књаз Милош устанком 1815. год. ослободио пашалук београдски од турскога јарма, он је заузео и кадилук сококски, и установио за њ суд у селу Рогачици.

Тек у доцније време, кад је књаз Милош заузео лозничку „нахију“, а то је: Јадар и Рађевину, (што није потпадало под београдски пашалук) он подели соколску нахију и даде срез рачански Ужицу, а срез азбуковачки — Лозници.

Ово је неколико речи напред речено за то, да се зна, како је онда било стање.

I.

Јадар и Рађевина потпадале су под „зворнички кадилук“, дакле под власт везира босанског.

Што Обрадовић рећа зулуме, који су чињени над свима Србима, онакве је исте зулуме теглио и подносио народ и у Јадру и Рађевини. У исто доба постоји једна разлика, коју Обрадовић није поњао, ни схватио; она је пак у овоме:

У племену Видајића било је наследно капетанство, и капетаном је бивао најстарији члан у фамилији. Њих се намножи више од 30 кућа, па како су с тога били сиромашни, они се учине јаничарима, па смисле начин како да се обогате. Ствар је текла овако:

Јадар и Рађевина били су под спахијама. У броју тих спахија био је и Алајбег-Сијерчић из Горажде.

Велика, сиромашна фамилија Видајића завидећи тим јадранским и рађевинским спахијама, а капетан Видајић био у исто доба старешина над Јадром и Рађевином, чијих је прихода било мало на сву фамилију, смисли, да заузме Јадар и Рађевину, наравно само тим путем, што су били подложни онда јаничарима како сва раја, тако и спахије. Тако Видајићи и предузму да се обогате: они затраже, да се сваки Србин у Јадру и Рађевини прода њима т. ј. Видајићима, и да им сваки плаћа девето, а спахији опет сваки да даје десето. Противни су били овоме и сељаци и спахије, али се од страха морали продати Видајићима, који су куповали кућу и људе почињући за од 5 до 20 гроша највише. Тако се сви људи продали и хоџе изпотписивале људе, и сваки купљеник морао је да удари прст.

Тако се под морање сви продали осим чивчија спахије Сијерчића, које капетан Видајић похвата и одведе те похапси у тавницу. Спахија пак Сијерчић оде у Травник везиру и своје чивчије одбрани и пусти из тавнице. Само је то он један учинио, а више нико. Одтален су и настале дупле спахије у Јадру и Рађевини: једне су спахије узимале десето, а друге — девето т. ј. Видајићи, и над њима је био Видајић капетан „мали бан“ или „господар“. На овај начин у

Босни су сви сељаци продати: „мораш се Влаху продати!“ и они се продали, па су бирали боље господаре. Шта је то значило бити чивчија овога или онога „господара“, навешћу овај случај.

Тако је ишао на коњу Илија Пиличанин из Забрђа([1]), а сретне га Турчин, па му рекне:

„Крсту један, зар не видиш да царски син иде, а ти јашиш на коњу? сјаши крсту“.

— „А зашто да сјашем кад ми га ти ниси купио?“ рекне му Илија.

— „А чији си ти синак?“ упита Турчин.

— „Ја сам Алајбега-Видајића“ одговори Илија.

Турчин онда, са свим друкчијим гласом: „Е, хајде синак, хајде“.

Последица ове продаје — дупле спахије, и јесте дакле, главни зулум од Турака, а нарочито од Видајића, чега у другим окрузима Шумадије није било. Људи су морали продати и себе и баштине за по 5 до 20 гроша. Ово се догодило после бјегства Карађорђа. Ово продавање трајало је до грчке буне 1821. године, а тада Турци устукну, а сеча јаничара још их више поплаши, јер су и Видајићи били јаничари.

Шта је дало повода да се ослободи Јадар и Рађевина?

II.

У Цариграду отпочну да секу јаничаре. Како је после Цариграда било у Сарајеву највише јаничара и био највећи јаничарлук, требало је и њих потаманити. У Сарајеву је био Крк-бињ-Кулага т. ј. ага над четрес хиљада ага!

Ови јаничари носили су се овако: једни одело плаво (униформу), други црвено, трећи зелено и т. д. Јавери се

([1]) О овоме селу има читава историја да се напише, што ћу првом приликом и учинити.

носили овако: голе ноге до колена у касјер (црвеним) јеменијама; шалваре од плаве чохе; извезен појас од црне свиле; златали фермен, а кошуља свилена, рукави претурени преко врата; за појасом пиштољи, о рамену дуга пушка; на глави златна поша од црне свиле. У колико је који ага био знатнији и већи, у оноликo је пред њиме више ишло пешке нефера ([1]).

Аге су носиле ћуркове, на главама чалме од беле материје. Плаћало се само дукат, да се лепо око главе завије чалма! Кулага се одевао као и остале аге, само је на врх главе, на чалми, имао као неку златну крушку.

Ко није виђао нефере њему су највише падали у очи дугачки рукави. Одтален она пословица:

Ера: Шта ће ти толики дуги рукави?

Турчин: Ово је ваш ....

Овако је било стање у Босни. Јаничари су страховали од Порте. У то 1826. год. Порта постави везиром босанским београдског пашу Абдурахмана; но овај не смедне одмах ићи у Босну, него најпре ступи у преговоре са Видајићима: Махмуд-капетаном и његовим братом од стрица Алибегом, обећавући им златна брда и пашалуке. Због овога се он задржи подуже у Србији и тек се крене у Босну зими. На св. Јована ноћио у Лозници, одклен оде у Зворник, запаши Махмуда, а Али-бега пошље у Сарајево, да му доведе 7 првих ага. Кад их Али-бег доведе ([2]), он их погуби поред Дрине, и ту су

([1]) Као у средњем веку, што су ишли „отроци“. Отроцима закон: кад полази економ краљу или кудгод на другу страну, а они с њим да иду на коњма. Mon. Serb. стр. 63.

([2]) Најзнатнији су били: ага Бакаровић златар и ага Пиња, сарач. Пиња је на годину пре говорио у Сарајеву: „Из костију наших праотаца проврела је крв и виче потомцима, да устајемо и да протјерамо из наше земље погане Османлије, те да нам земљу не погане“. То је говорио на збору у Текији. Пред њим су сви Турци устајали. Истина да је Пиња био прост сарач, али је био у броју првих ага, и ове су аге владале у Босни као у републици.

читав дан њихове лешине остале. Абдурахман седио у Зворнику до Ђурђевадне, и тек се тада кренуо из Зворника, кад је Али-бег Видајић у Сарајеву с његовом војском од 2000 делија-дудуклија (калпак) и са 10,000 друге војске, похватао све противнике Портине. Сад Абдурахман постави Али-бега за пашу. Мамуд је био млад, мудар и паметан човек, а Али-паша напротив старији, јуначина као лав и пијаница. Обојица су били паше 1827 год. Под Зворник је потпала нахија бељинска и сребрничка, а Махмуд је био наследни капетан. Везир је давао Али-паши други пашалук: од Саве до Вишеграда и све ђумруке, али ту није наследног капетанства, а он је баш то тражио да преда сину наследно господство, па је хтео бити зворничким пашом. Он је говорио: „Ја и Ага-паша затрсмо јаничаре; мном је Махмуд и због мојих заслуга постао паша. Па зар сада ја да нисам паша зворнички? И зар да не добијем нашљедно капетанство?“. Осим овога, Мамуд је још као и капетан послао своје чиновнике у Јадар и Рађевину, а Али-паша опет пошље своје чиновнике 1830. год. (кад је у Србији прочитан ферман) да интригирају и раде за његов рачун.

III.

Пре доласка Али-пашиних чиновника главни старешина, Турчин, у Јадру, био је Авди-буљубаша, а обор-кнез Србин опет Мића Шкаља из Бадање. У Рађевини је био обор-кнез Стјепан из Толисавца, а буљубаша опет био некакав Турчин.

Обор-кнез је имао власт судску и полицајну, а буљубаша му помагао. Сеоски су кнезови били оно, што данас кметови. Али-пашин буљубаша Сали-барјактар Башић са својом тевабијом успе од 1830—1831. год. у Јадру, код појединих људи, те оду везиру у Травник: поп Деспот([1]) из

([1]) Владика зворнички Гаврило 1831. год. дошао у Троношу и предусрели га. — Поп Деспот заденуо јатаган и пиштоље и около главе

Цикоте и Јеврем Ђурђевић из Великог села. Али-паша им нађе хоџу, па им овај хоџа напише тужбу, у којој они траже, да се уклоне чиновници и Махмудови и Алијни; да се збаце сви стари кнезови и да се постави нов кнез, који ће купити и давати царевини све што је у реду. Ово је ишло и паши у рачун. И они успеду. И везир заиста напише и пошље буруntију, којом испуни њихову молбу и постави обор-кнезом Ђурђа Јаковљевића из села Дворске. Ово је било у Јадру.

У Рађевини нису могли ништа успети Али-пашини људи. Сада је јадранима било боље, јер се курталисали свију чиновника и Махмудових и Алијних. То је било овако:

Кад поп Деспот и Јеврем донесу везирову буруntију Ђурђу, они и опет као људи, хоћеју да припитају кога, како ће у овој ствари да поступе, и нађу Станишу Јездимировића кнеза лозничкога, који је био чувен и паметан човек. Овај пак Станиша, како је био рођак с кнезом Симом Сломом из Шапца, вазда је био с њиме у дослуку и споразуму. Отуда је кнез лознички Станиша знао, да кнез Милош ради код Порте, да придружи Србији обе кнежине т. ј. Јадар и Рађевину (¹). Деспот и Јеврем изазову Станишу у село Клупце, да га питају, шта ће, а он им каже ово: „Добро, слушајте шта ћу вам казати, али језик за зубе, да нико то не зна осим вас троице. Кнез Милош ради у Цариграду да обе ове кнежине потпадну под Србију, и изглед је такав, да ће то и бити. За то неће ни једна пушка пући. Ви сада овако говорите с ким се год састанете: „што је царско — цару ћемо све давати; што је пашино — све ћемо паши да-

чалму (на њему су ти паласке, огњила и т. д.) па неће да метанише пред владиком, него онако приступи руци.

Владика: „Ћерата бре, папав, камо метаније?“.

Деспот: „Ја сам војник; видиш какав сам; доста ти је и то!“.

(¹) Сима Слома био је љубимац кнез Милоша и седио у суду, кад суди, не на столици, него на кревету.

вати; што је спахијско и то ћемо давати како је цар одредио; а не трпимо читлук-сајбије (деветчаре); ни субаше њихове, ни спахијске; ни чиновнике Махмудове, ни Али-пашине; сами ћемо све купити, и што је чије давати. Субаше пак помањих спахија и деветчара, које прутом, које штапом, које канџијом, чим ко може опалите, а субашама оних већих спахија потказите из под руке, нека бегају; добрима поткажите, нека умакну, а зле бојем најурите". На том договору били су оба посланика и нови кнез Ђурђе. Они и ураде онако, како им Станиша рекао. Нарочито су избили субаше читлук-сајбијске: у Шурици, у Слатини, у Беговој Љешници и т. д. Кроз недељу дана није било ни једнога Турчина у Јадру, па и трговци — Турци несу смели ићи по Јадру. Треба и ово напоменути, ккко нису хтели бити ни једнога Сијерчићевог субашу, него су они онако отишли, како им испод руке било доказано.

За кнезове пак Станиша им рекао овако: „Немојте на један пут да позбацујете све кнежеве, него оне омање терајте, и то овде онде, а највеће пашине љубимце, као кнеза Николу Дошлића из Липнице, Петра Арсеновића из Бадање и Андрију Терзића из Цикота немојте збацивати до муке: кад год будете уговарали с Турцима, ви њих шаљите; оборкнеза никако не дирајте".

Све то и тако ова тројица изврше од великога поста до Ђурђевадне 1831. год. Станиша им још и ово рекне: „Шаљите у Шабац Јефрему Обреновићу оне пашине љубимце, а ви немојте да идете". И заиста су они слали у Шабац Петра и Андрију, те омекшају. У то дође преко Станише наредба из Шабца, да сваки у Јадру купи себи оружје; и сваки је морао купити, иначе су га били и продавали што год му нађу код куће, те му куповали оружје. Све су Турке из Јадра били истерали, само је Махмуд-паша био сместио свога буљубашу Пљесковца и пандуре у своју трокатницу у

Руњанима и преко Станише им куповао хлеб и месо. А Рађевина?

IV.

У Рађевини Али-пашин буљубаша није могао ништа успети, нити наћи људи налик на попа Деспота и Јеврема; него се тежња Али-пашина оствари у Рађевини утицајем Јадрана, а највише радњом кнеза Ђурђа Јаковљевића. Он је позивао многе одличне људе и кнежеве из Рађевине, но се није смео нико примити да тера Турке. На близу је до Ђурђева села, село одклен је Чворић. Сам Чворић био је пандур код рађевскога војводе Крсте, а доцније опет пандур код Крстиног сина војводе Максима. Кад су Турци по бегству Карађорђа и опет заузели Србију, Чворић није смео изаћи пред Турке да им се преда, него се скитао којекуда, и Срби су га сматрали за хајдука. Почем из Рађевине није смео нико угазити у ту ствар т. ј. да тера Турке, Ђурђе позове Чворића, понуди га да на томе ради, и овај се прими, јер није имао шта изгубити, а био је на зло веома брз.

У Рађевини се могло много и удесније и лакше радити, јер ју заклања Борања планина; у онај пак простор земље испод и изнад Малог Зворника није смео ићи ни кнез Ђурђе, ни Чворић, него је оданде очистио и прогнао Турке Игњат буљубаша из Ковиљаче. Игњат је био мален, печен човечић, челичног карактера, јуначан, поштен и човечан. Њега су сви и свуда поштовали за његово јунаштво и врлине.

Илија Чворић, из села Баставе, скупи чету пандура и бескућника, па крене из села у село, како му казао Ђурађ, па некога Турчина избије, некога поплаши, и тако очисти Рађевину до Борање, но даље онамо није смео ићи. Ово је било 1831. године.

Просторија Горње и Доње Дрине дугачка је 12 сахати. Истерати Турке из тога простора и прими се мали Игњат

буљубаша: „вала мали чоек, али прави јунак“ говорили су о њему Турци у Зворнику, Лозници и т. д. и сви су га више знали, него ли и Ђурђа и Чворића, и више су га поштовали: „вала нигда вјеру погазио није“.

Како Ђурђу, тако и Чворићу, а тако и Игњату писао је кнез Милош, па је писао писма и чак Турчину Асану-Аталашу (1) из Љешнице, марвеном трговцу.

Ђурађ, Чворић и Игњат и протерали су Турке из Рађевине 1831. год. до краја месеца јуна.

У то Али-паша скупи своју партију, јер се били поделили Турци на двје партије, у кадилуцима: зворничком, бељинском и сребрничком, па су једни били за Махмуда, а други за Алију. Али-паша искупивши своју партју, продре у Зворник — у варош, и заузме је, а Махмуд се затвори у град зворнички, па су се борили: Махмуд је путао топовима из града, а Алија пуцао из шешана.

Кад је пак Али-паша пошао да удари на Зворник, он поручи Ђурђу и Чворићу, јер их сматрао за своје људе, чију је радњу поглавито он потпомагао, да му дођу с војском у помоћ. Ради тога пошље Ђурђу лађе и намести их на Дрини, код села Ковиљаче, да преко не преведе војску, а Чворић да дође код Малог Зворнака, где изда наредбу, да га с војском превезу на ону страну Дрине.

---

(1) Пошто се овај Асан-Аталаш 1834. год. иселио у Босну с осталим Турцима, дође 1835. г. у Србију да види своја добра у Љешници. На питање писара среског Јована Мићића: „Кад су и с оне, и с ове стране Дрине једни и исти обичаји, за што се нијеси настанио у Бијељини, ја ту гдје близу?“. Аталаш одговори: „Видиш ли ти ону моју Видојевицу: ни у Мисиру, ни у Турској царевини нигдје онога мјеста нејма: ту мед и млијеко тече; и био сам неки заман, ето ту у Јањи, па кад год пред кућу изађем, одма ми се очи отму на моју Видојевицу, од куда се сунце рађа, и чим је видим, одмах ми сузе ударе“. И „они час, кад рече, сузе му удариште на очи“ „Ето од жалости, рече, одселио сам се далеко, чак у Брчко“.

Они заиста и искупе војску. Ђурађ с јадранима дође под Ковиљачу, и први поп Деспот у неколико лађа пређе са својом четом на ону страну, у Босну. За овим лађе почну возити и осталу војску. Баш у највећој вожњи дође Станиша Јездимировић кнез лознички и Радован буљубаша из села Остружња округа ваљевског и донесу писмо од кнеза Јована Бобовца, љубимца кнез Милошевог. Како су дошли, отворе писмо и прочита им га писар Јован Мићић. У писму кнез Бобовац саветује Ђурђа и Јадране, да се не превозе, и ако се што превезло, да се врати натраг. Бобовац је пак био са сто коњаника у селу Тршићу. У писму им Бобовац још наручује, да се склоне од обале дринске мало даље амо, у шуму. Кад је то писмо било прочитано узврпољи се Ђурђе, како ће то да изврши, а Станиша му рекне: „нађи једнога разборитога човека, па нека шане попу Деспоту, да заметне кавгу и нека рекне (Деспот): Кад није дошао Паја Бркић из Доњег Добрића([1]); кад није дошао Правдић из Јаребица; кад није дошао Глишо Јоветић из Горњег Добрића (и т. д. неки други): онда да се вратимо док не дођу и ови“. Ђурђе поступи по савету Станишину, нађе једнога човјека, пошље га онамо попу Деспоту, који одмах и заметне кавгу и отпочне се вика, ларма, врева и одмах се затим почну да превозе натраг. На то Али-пашини људи почну викати: „Не'те људи, куда ћете људи; доћи ће, бива, доћи ће!“. Деспот се дере: „Нећемо док не дођу“ и тако се

([1]) У Павла Бркића био је овај обичај: коњ му вазда био оседлан и дању и ноћу; на седлу бисаге, а у бисагама чутурица ракије, комад хлеба и парче воштане свеће. Увек богавека под оружјем је и јео и пио, и само је вадио и метао под главу кад спава, пиштољ и јатаган, иначе вазда наоружан, и чим би пукла пушка на Дрини, он је био готов. Било му је онда око 50 година. Њега је његова жена вазда дворила, а и други укућани, па био он сам или с гостима. Није нигда бос спавао; и ноћу је ужинао, и називао то ноћно једење „ноћна ужина“.

сви поврате и ураде онако како им саветовао Бобовац у писму, и то још пре подне.

За све ово време чула се пуцњава топова на Зворнику. Пуцњава се чула и после подне и уз то се деси још ово: после подне између 3 и 4 сахата удари с војском покрај Дрине Хусеин капетан Градачац, и да се наши нису били повратили натраг, сви би изгинули.

Пошто је Градачева војска прошла, (пред вече) Ђурђе пошље Станишу и с њиме још двојицу тројицу Чворићу у Борању, да му јаве за наредбу Бобовчеву, те да се зна наћи. Посланици ноће на стражи Игњатовој, а топови на Зворнику непрестанце пуцају. Сутра ујутру престане пуцањ топова; посланици сусретну некаквог Турчина, који им проприча, да је дошао Градачевић и одвео у Градачац Али-пашу. Посланици испоруче Чворићу саветовање Бобовца и сутрадан се сва војска разиђе својим кућама.

V.

Војска се разишла, али ево муке из ненада: Махмуд паша пошље у Јадар и Рађевину и пита: ко то управља у његовом пашалуку, кад је он одређен царским ферманом да заповеда у зворничком акламу, и позива себи Ђурђа и Чворића. Они се поплаше и пошљу посланика у Шабац да питају Јеврема Обреновића, шта ће сад да раде? Њима дође глас да одмах иду у Шабац: Ђурђе, Јеврем и Деспот. Како су дошли у Шабац одма су били по заповести Јеврема Обреновића, поапшени. Неки луди Мијат у Шапцу видећи Ђурђа (у Шапцу), упита га: „Одклен си ти рођо!“.

— „Несрећник од нигде и ни одкуда“ одговори му Ђурђе.

Кад су ови били поапшени, Јеврем Обреновић преко Сломе заповеди јадранима и рађевинцима, да они, она три кнеза — турски љубимци, — узму по неколико овнова, ма-

сла и друге пешкеше и да оду Махмуду. Они и пошљу Перу, Мићу, Станишу и Цвеју (¹). Ониураде како им заповеђено и оду Махмуд-паши у Зворник, који, како пред њега изађу, обрати се станиши са овим речма:

— „Јеси ли ти Станиша комендат у Лозници?“.

Станиша се збуни, замуца, загрца, а пошто одгуши, рекне: „Ја нијесам, честити пашо, никакав комендат, него твој измећар, честити пашо“.

— „Како си ти мој измећар“, одговори му паша: „кад дигосте оружије на царски град, и на мене, — царевога већила?“.

Станиша му одговори: „Честити пашо, ми се нијесмо мијешали у маслат (политику), што се тиче тебе и Али-паше и што се тиче кнеза Ђурђа и Чворића и јадрана и рађеваца; ми смо лозничани трговци, везали ријеч са нашим коншијама — ерлијама Турцима, да они нас бране од њихних качкина, а ми, колико можемо опет, да чувамо њих и њихну децу од наших качкина. Ето их ту њих неколико, питај их, нека ти кажу“.

Махмуд-паша запита Турке, у коме броју био је и Усеин-ага-Голета (²). И Турци потврде казивање Станишино. Тиме

(¹) Овај Цвеја за првог устанка пређе преко Дрине у село Скочић, као голи син; пороби и попали село и доведе неколико девојака. После бегства Карађорђева и пропасти 1813. године, он се настани у Лозници. Ту је држао дућан; причали су Турци о његову јунаштву, а он опет причао, који су Турци били јунаци, и нико му ништа од Турака није пакостио.

(²) 1836. год. у Бељини Турци наплате арач по 12 гроша од два Србина Мутавџије: од Крсте и Тодора. Кад се врате натраг, они се потуже противу оваквог турског поступка Милошу Богићевићу. Богићевић јави кнезу Милошу и од њега добије заповест, да се ти новци наплате од Турчина кога првога ухвате. На несрећу ево ти овога пријатеља српског и Станишиног, Голете. Њега позове Богићевић и каже му да плати арач.

— „Па ди је још било, рекне Голета, да Турчин плати арач? Ко је то игда видио и чуо да Турчин плати арач?“.

се управо они одговоре и оправдају код паше. И у том кад се ови вратили у Лозницу, и оне у Шапцу пусте из апса, те се и они враће својим кућама.

Треба казати и ово, да је кнез Милош казнио и Бобовца, јер му он био заповедио, да иде у ваљевски Јадар, а не у Јадар босански. Оне су пак пуштили из Шапца за то, што су дознали, да се у Цариграду ствар на боље окренула. Али не гледећи на то „боље“ исте 1831. год. у божићне посте Махмуд-паша искупи све кнезове свију пет нахија да разрежу порез. На тај скуп оду из Јадра и Рађевине: Петар и Никола Дошлићи и Станиша и још два рађевчанина. Ово напомињем с тога, да се види разлика између стања људи с ове и с оне стране Дрине те године. Турци су захтевали да половину пореза плати Јадар и Рађевина, а половину остале три зворничке казе. Ту је Станиша мудро и много говорио и много пореза обалио, те се разреже на пет делова. Ови сви петорица из Јадра и Рађевине много су слободније зборили, а кнезови из остала три среза несу смели тако да говоре, него су на само овој петорици говорили: „говорите браћо кад можете, говорите бог вам помогао“. — Све ово скупа узето показује, да су сви знали, и Турци и Срби, да ће пре или после Јадар и Рађевина припасти Србији, и да није било далеко то време.

VI.

У пролеће 1832. год. искупе се према Лозници, на Шепку, код куће Селимбегове: Хусеин капетан Градашчевић, Али-паша и Махмуд-паша Видајићи, капетан Тузла, Рњо

Богићевић му разјасни и каже, да сада он треба да плати 24 гроша, те да се врати људма. Турчин плати преко Цвеје и заједно с њиме оде чак у Крагујевац, те се тужио кнезу Милошу. Из Крагујевца се вратио задовољан и хвалио се, да му књаз даривао 24 гр. и да му купио његово добро покрај Дрине. Од овога доба Турци несу наплаћивали од Срба арач.

Алајбег из Сарајева, Фазли-паша Шерифлија и многе друге поглавице из Босне. У Лозници се поплаше од тога скупа. Станиша нађе вреднога, паметног и вештога човека и пошље да дозна и извиди шта се ту и о чему већа и ради. Овај послани извиди ствар, и јави Станиши, да се ту ништа не ради противу Јадра и Рађевине, него поглавице босанске чине договор, да устану и да ударе на Османлије. Станиша одма напише писмо Сими Сломи и Шабац и јави му, да су босанске поглавице уговориле буну противу Порте.

И заиста они дигну буну противу Порте, и у пролеће 1832. год. ударе на везира босанскога, који утекне преко Далмације, а усташи на скупштини у Травнику прогласе Хусеин капетана Градачевића за везира босанског и крену се с војском на Косово противу султанове војске, где их надбије Садразам и они устукну у Босну. На Палима надбије их Кара-Махмуд-паша, они се разбегну из Босне, а Кара-Махмуд-паша. оде у Сарајево и постане босански везир. Наравно, да сада он почне да влада у Босни, као у освојеној земљи, испоставља своје чиновнике, па пошље за муселима у Зворник свога Дивитара-Ефендију. У исто доба дође у Зворник Гаваз-баша Кара-Махмудов, па одмах, исте 1832. год. из Зворника оде у Лозницу, коме на подворење дођу многи главни људи из Јадра и Рађевине, у броју којих је био Ђурађ Јаковљевић и Чворић Илија. Гаваз-баша их запита: „хоће ли давати царску вергију?“. На што они одговоре, да ће се свагда да покоравају цару, и да му дају, што је царско. Овом приликом њему покажу, да има 5 срезова у нахији зворничкој и како они плаћају све царске дације, па ће и од сада тако радити. Гаваз-баша је био тиме веома задовољан и у знак свога задовољства огрне Ђурђа и Чворића црвеним бињишима, за знак, да су царски чиновници. Одмах се за овим искупе у Зворник сви кнезови из свих пет срезова и разрежу порез и ђурђевски и митровски од 1832. год. јер несу били

покупили ђурђевски порез због сви наведених нереда. Ђурађ преда јадрански порез Дивитару а Чворић преда порез од Рађевине званичнику Турчину у Крупњу. У знак, да је сада у Јадру и Рађевини опет чиста царска раја, дође Дивитар-Ефендија у Лозницу са својом тевабијом, те се провесели три четири дана, а у Крупањ је слао свога опет Гаваз-башу Омера. Овом је приликом био у намери да постави над Јадром и Рађевином подмуселима, али у том настане 1833. година и разнесе се глас, да је дошао кнезу Милошу ферман, по коме се придружују Србији два зворничка среза Јадар и Рађевина и да се укидају у Србији спахилуци. И заиста у пролеће оду кнез Милошеви чиновници и заузму ђумруке, а кнез Милош постави за кнеза у Јадру Ђурђа Јаковљевића, а за кнеза у Рађевини — Чворића.

СВРШЕТАК.

Пропричано је како је придружен Србији Јадар и Рађевина, по најтачнијим и најпоузданијим датима, из којих се види, да оно казивање П. Обрадовића није тачно и управо нема разлога ни смисла, јер није схваћено стање Јадра и Рађевине; није описана борба Видајића, нити њихово отимање; није показано управо ништа, као што је било. У исто доба још ћу да пропричам судбину свију ових главних радепика.

VII.

Јадар и Рађевина већ су припали Србији и кнез Милош био поставио своје чиновнике. У то, исте 1833. год. прође преко Србије за у Босну некакав Тескереџибаша са својом свитом и тевабијом; њега су свуда дочекивали и испраћали, па му у Лозници спреми дочек Ђурађ Јаковљевић. Пред вече заваде се тескереџибашини момци и сејизи и потуку се; један удари другога зобницом, а овај други, потегне пиштољ и

њиме замахне да удари свога противника; по несрећи ту се у тој гунгули иза тога момка, који замахне пиштољем, деси Ђурађ, и пиштољ пукне и на месту убије Ђурђа. Тога су момка послали у Крагујевац кнезу Милошу, али он није био ништа крив, јер није ишао да убије Ђурђа.

Чворића кнез Милош збаци и отера за то, што се био посилио, чинио зла и између осталога, он је онако немилице мотком изтукао Ристу Туфекџију из Крупња. Због тога што је био истеран, постане велики непријатељ кнеза Милоша (¹).

Ђурађ Јаковљевић ретко је кад давао да кога пандури бију, него најволео да сâм људе бије. Није марио да обали човека и да бије, него је најволео бити људе на доват, у трку. Ради тога обично је носио канџију, па је бирао време кад је покишица или кад на близу има каква вода или бара, па онда онако заокупи човека, па ошини на доват. Човек бежи, вода пљешти, а он га јури и бије, који кад умакне преко баре или воде, Ђурђе се враћао, смејао и то му је било најмилије. Осим овога, тако је гадно ружно, псовао и грдио, да ни најгора циганчура није умела вештије грдити.

Станишина је судбина била друкчија. Због онога уговора Станишиног и лозничана са Турцима, да се узајмице бране од качкина, кроз све време у Лозници је било мирно, осим овога случаја 1832. год. Станиша је имао ортака, који је седио на дућану, а Станиша је кнезовао. Једнога дана легне Станишин ортак на ћепенку да спава, а Турчин на коњу, Сали-бег Мустајбеговић, велика пијаница, полети на коњу покрај Станишина дућана, и мислећи да Станиша спава, опали пиштољ да га убије. Куршум не погоди онога што је спавао, него преко њега удари неке шалове, а Сали-бег опали коња и одјури преко Дрине у Босну. Сви су Турци били скочили да га ухвате и убију, али је било доцкан, јер је он већ био

(¹) У шали је псовао: „шиљак“; а у љутини: у „кума“.

умакао преко Дрине. 1833. год. Станиша буде постављен за ђумругџију на Љубовији, где и умре; после њега помру му синови, а пензије онда није било. Станиша је пак све своје имање потрошио радећи народне послове и није по себи оставио готово ништа. У том наџиви његова жена Станојка, како њега, тако и своје синове, и од старости ослепи па се више од 15 година потуцала од куће до куће, просила те се хлебом хранила, док се није бог смиловао и узео са овога света.

Поп Деспот, тај највећи радник ослобођења Јадра и Рађевине, доцније обудови, а у кући је имао удовицу, снаху од синовца. Ова његова снаха затрудни и каже да је затруднила од попа Деспота, што овај није признавао. Због овога падне под суд, одведу га у Крагујевац, затворе у тавницу, у којој је тавновао више од године дана; буде му одузета парохија. Он је пак све потрошио што је имао док је радио народне послове, па је умро у најгорој сиротињи.

Деспотов другар Јеврем Ђурђевић, највећи беседник зворничког кадилука, необично вешт и смео Србин, он је тукао онога Турчина, који је нехотице убио кнеза Ђурђа. До смрти кнеза Ђурђа, он је био буљубаша, а после вршио је дужност кнеза јадранскога. Противу њега и попа Деспота устану завидљивци и рђави људи, те на обојицу налажу и опањкају их. С тога и буде постављен на место Ђурђа други кнез, а Јеврем Ђурђевић остане без места. Док је радио народне послове, упропастио је све своје имање, а због поноситости није био кадар ићи и правдати се. Због тога и умре још у горој и црњој сиромоштини, него ли и поп Деспот.

Диван пример разборитости и мудрости представља Мали Игњат, који је извршио оно, што није нико ни смео, ни могао. Он је био газда, одржао имање, и опет се вратио кући и радио земљу. Њега су звали Игњат буљубаша. Оставио је потомство у доброме стању, које се презива Буљубашићи.

VIII.

Ја сам пропричао готово све шта је ко и како радио и прошао, само још треба да кажем, ко је, одклен иселио и претерао Турке у Босну:

Турци нису хтели ићи у Босну, с тога 1834. год. у мају месецу дође Вучић с војском из крагујевачке нахије, те расели турска села око Сокола и претера у Босну, осим оних села уза сами град.

Из Рађевине (дуж Дрине), по наредби Вучића изтера и претера у Босну Турке Игњат Мали, и само остане Мали Зворник и Сахар.

Из Крупња је истерао Турке још раније Чворић.

На Јадар реку дође Вуле Глигоријевић с војском и исели Турке из Љешњице и Липнице.

Ђука Марковић (Лаимовић) осване с војском у Лагатору под Лозницом и исели Турке лозничане.

П. Срећковић.

ИСТОРИЈСКЕ РАСПРАВЕ

ИВАНА ПАВЛОВИЋА.

I.

ТРИ ПОТОМКА НЕМАЊИНА.

По смрти бугарског цара Михајила Асења (1) и његовог убице, Калимана (2), бугарски престо остане без редовног наследника (3). Претендената, царских рођака по женској линији, није, као што ћемо видети, не достајало ни овом приликом, као и при свакоm оваком наслеђу. И овде, као и свуда у подобним приликама, ко је могао своме праву додати највише силе: онога је право и преовладало.

Српски краљ, Стефан Урош I. Велики, по смрти свог зета, Михајила, крене се с војском у Бугарску. Калиман погине пре но што Урош дође у Трнов, — вели Акрополит, византиски великодостојник и кроничар, савременик тих догађаја (4). Дакле, Урош је ушао с војском у Трнов — после погибије Калимановe.

Није познато кад је Урош изашао из Бугарске; али да то свакојако није било пре но што се питање о наслеђу пре-

(1) Михајило Асењ 1246—1257.
(2) Калиман Стричевић Михајилов. (Види о њему Јиречка „Исторія Болгаръ." Одеса 1878. стр. 355 –357).
(3) Види Georgii Acropoilitæ Annales. Bonnæ 1836. p. 162.
(4) Acr. Annales. p. 162.

стола коначно решило: то је близу памети. То су захтевали и интереси Урошеве земље, а и његовог дома — као што ћемо видети даље.

Сабор бугарски, сазван да изабере цара, сагласи се и изабере Константина Тешића (1). Не зна се да ли је и Урош заседавао у сабору, што је врло лако могуће; али да је његова воља председавала: томе се није тешко досетити.

Над свима претендентима, дакле, преовлада на сабору право Константина Тешића, штићено српским краљем.

Ко је овај нови цар, каква су његова права на бугарски престо, и за што га је подржавао српски краљ Стефан Урош I. Велики, — биће један део овог нашег истраживања.

*

Акрополит, говорећи о избору новог цара, овако се изражава: *„ἐπεὶ δὲ ἔρημος ἐναπελείφθη κληρονόμου γνησίου ὖ τῶν Βουλγάρων ἀρχή, ξυνιόντες οἱ προύχοντες εἰς βουλὴν τὸν τοῦ Τοίχου υἱὸν Κωνσταντῖνον εἰς τὸ ἄρχειν αὐτῶν ἀναδξασυαι ἐβουλεύσαντο“* (2). — Cum vero herede legitimo Bulgarorum principatus destitueretur, proceres in consilium conveniunt, eliguntque Toechi filium Constantinum ut sibi ipsis imperet.

Даље, исти кроничар, говорећи како је цар Теодор Ласкар оставио по себи троје деце, једно мушко, Јована, и двоје женских, Теодору и Јевдокију, вели да је обе удао био још за живота свога, и то: *„τὴν μὲν πρώτην τὴν καὶ Εἰρήνην καλουμένην τῷ τοῦ Τοίχου υἱῷ, καθαπερ ἔφημεν* (3), *Κωνσταντινῳ* (4)....“. — Pri-

(1) Ibid.

(2) Acropolitæ Annales, p. 162, al. 7—10. Види и варијант на стр. 161, al. 9—10.

(3) Јер је о удадби Теодориној за Константина говорио и пре, на стр. 162.

(4) Acr. Annales, p. 164. У варијанту, с. 163, нема имена царева, но само *„τῷ τοῦ Τοὶχου υἱῷ“*.

tam, cui et Irene nomen erat, Constantino Tœchi filio, ut diximus....

С именом његовим и оним оца му, Акрополит спомиње новог цара још два пут (1). А само под његовим именом: такође два пут (2).

И Пакимер зна не само за право име царево, но и за друго по оцу. На једном месту, у свом делу, назива га „*Κωνσταντὶνος Τεὶχος*“ (3). Иначе, само под првим именом, спомиње га још двадесет и седам пута (4).

И Нићифор Григорае вели да је тај цар био „*Κωνσταντῖνος ὄνομα, Τοῖχος ἐπώνυμον*“ (5), — nonine Constantinus, cognomento Tœchus. Са оба та имена спомиње га још три пут (6). С првим само: такође три пут (7).

Дакле, из тих бележака византиских писаца види се да се отац Константинов звао Тех. Што Акрополит и Пакимер ништа опширније не бележе о пореклу новог цара, но све своде на две речи „син Техов“: види се да је онда Тех био личност тако општепозната у Византији, да уз његово име није требало никаквог коментара. Григорае, већ, могао је и не знати тако много о Константину, осим имена.

---

(1) Ibid. p. 162, al. 13—14, и al. 16.
(2) Ibid p. 187, al. 6. и al. 10.
(3) Pachymer. v. I. p. 36, al. 2. Погрешно стоји у чланку г. Ил. Руварца, који ћемо споменути даље, да то стоји на стр. 349 vol. I. Пакимеровог дела. Пакимер назива Константина именом по оцу свега једном и то на с. 36, al. 2., као што наведох.
(4) Ibid. p. 138 al. 4; — p. 210 al. 4; — p. 211 al. 3; — p. 231 al. 6; — p. 232 al. 3; — p. 233 al. 10; — p. 235 al. 19; — p. 239 al. 6 и al. 10; — p. 342 al. 16—17, — p. 343 al. 11 и al. 15—16; — p. 344 al. 3; — p. 348 al. 14; — p. 349 al. 13; — p. 350 al. 1 и al. 5; — p. 427 al. 2; — p. 430 al. 3; — p. 432 al. 8 и al. 20; — p. 433 al. 3 и al. 8, al. 16; — p. 434 al. 1, al. 4, al. 18.
(5) Nicephori Gregoræ Byzantina Historia. Bonnæ 1829. vol. I. p. 60 al. 13.
(6) Ibid. p. 61 al. 2, al. 15—16; — p. 63 al. 8.
(7) Ibid. p. 99 al. 21; — p. 100 al. 6, al. 9.

Пахимер, на једном месту, каже још и да Константин „ἐκ Σέρβων ἐξ ἡμισείας το γένος ἔχοντα“(1), — dimidium generis trahentem ex Serbis.

И то је све, с оном горе наведеном, што се у византиским кроникама налази о пореклу цара Константина Тешића.

Оно „ἐκ Σέρβων .....“ наравно ваља разумети владалачку породицу српску. Држим да је тако мало оних, који би то друкчије разумели, да није вредно приводити сличне примере у доказ. У осталом, о томе ћемо се брзо уверити и другим начином.

Сам Константин, у једној дипло−и својој, помиње своје српско порекло. На име, у даровници својој манастиру св. Ђурђа на Орави, вели да му је архимандрит тог манастира, између осталих хрисовуља владалачких, изнео и хрисовуље, „**свѧтаго Симеѡна Немана, дѣда царьства ми**“(2).

Има право, дакле, Пакимер што цара Константина Тешића доводи у сродство са Србима, а и ми што смо његове речи онако разумели.

Са овим податком из Константинове хрисовуље закључује се број до сад познатих података о пореклу тог цара. Ми ћемо помоћу њих, и поред осталих познатих нам прилика, старати се да што тачније одредимо порекло његово.

Сродство Константиново с Немањином кућом неколико је писаца дотицало узгред у својим списима, с намером да га ближе одреде, и то махом уз речи Пахимерове, и увек су га приписивали женској страни. Нарочиту расправицу о томе израдио је једини г. Ил. Руварац, и он се није одлучио, из узрока које ћемо одмах дознати, да женској страни склони сродство Константиново с Немањом; а не нашав међу позна-

(1) Pachimer vol. I. p. 349 al. 14.
(2) Види Шафарика Pámatky, одељење диплома.

том нам тројицом синова Немањиних никаквог Теха: решио се претпоставити неког четвртог сина Немањина, који би био отац Константинов ([1]).

Да разгледамо изближе посао г. Руварца.

Да Константин није унук Немањин од ћери, г. Руварац држи да има доказа у оним речима Пакимеровим о Константиновом полусрпству, овако паметујући о њима: „да је само мати Константинова била рода српског, и да је он по њој био род (унук) Стефану Немањи, а отац да му је био Бугарин, онда не знам за што би Пахимер изрично споменуо да је Константин био полу-Србин, кад за друге владаре, којима су матере биле гркиње или угринке, не каже да су били полу-Грци или полу-Угри([2]). С тога мислим да је Гебхарди ближе био истини додавши к речима Пакимеровим „daher vielleicht sein — Constantin's — Vater Tœichos zu dem neemanischen Geschlecht gehört haben mag“ (Gebhardi Bulgar. Geschichte pag. 159). Најновији пак и најбољи историк Бугара, К. Јиречек, не сумња ни најмање о том, да је Константин био родом Србин, да му је дед био Стефан Немања, да је краљу српскоме Владиславу био братучед (Geschichte der Bulgaren pag. 219. p. 384)([3]), слествено

([1]) „Прилошци к објашњењу извора српске историје, XIII—XIV“ в. у Гласнику срп. уч. друштва, књ. XLIX. стр. 13—17.

([2]) Подвучене речи кров цело навођење Руварчеве расправице — мноме су подвучене.

([3]) Држим да греши г. Руварац што се хвата за г. Јиречка у овом случају; јер он није на чисто с тим питањем. Говорећи о избору Константина за цара: он га назива Србином, и овако се изражава: „выборъ палъ на Серба Константина, сина Тиха и внука Стефана Немани“, — те би човек доиста морао помислити да он држи да је Константин унук Немањин од ћери; али г. Јиречек уз те исте речи ставља ноту, у којој наводи Константинове речи из оне хрисовуље, додаје још један цитат о сродству другог једног, севастократора Калијана, са Стефаном Првовенчаним, и закључује: „родство было несомнѣнно по женской линіи“. (Види Исторія Болгаръ. Одеса 1878.

претпоставља, да је отац Константинов, горепоменути *Τοῖχος* био син Стефана Немање. Но пошто он ово последње само претпоставља а изрично не каже, пошто је даље Константин Стефана Немању у хрисовуљи дедом својим назвати могао, ако му је мати била кћи Немањина, а и приведене речи Пакимерове не искључују могућност, да је Константин по матери назван полу-Србином, то нам се ваља обазрети за доказом којим би се потврдило, да је Константинов отац *Τοῖχος* доиста био син Симеона Немање. Немачки цар Фридрих Барбароса и његови крсташи сјајно су дочекани од великог жупана српског Стефана Немање и брата му Срацимира дне 27. јула 1189. у граду Нишу. Том приликом, пише Анеберт у историји експедиције цара Фридриха — довршени су већ прије започети преговори[1] о удаји кћери Бертолда херцега далматинскога за сина Немањиног, кога Анеберт зове „Tohu“, те је ту по савету кнезова и с одобрењем царевим углављено, да Бертолд има о Ђурђеву дану 1190. г. у Истрији предати кћер своју истоме „Tohu“ „eo pacto quod iden Tohu et sui ex filia ducis Bertholdi heredes mortuo patri in plenitudine potestatis pre omnibus mis fratribus succederent“.

Анебертов „Tohu“ подсећао је већ П. Ј. Шафарика на „Тѣшу“ и „Тихомиля“ далматинских хроника; а г. Матковић мисли „да би се из приповедања Анебертовог дало изводити, да је син Немањин Стјепан Првовенчани имао још једно име „Тихомил“ (крштен по старом обичају дјединим

---

p. 358. Ја наводим ово руско издање, јер је последње; но и у немачком је тако исто). Шта, дакле, управо мисли г. Јиречек о свему томе — не зна се на чисто. Ове последње речи могу се односити на Константина, а могу и на самог Калојана; само ја не знам што је то, у последњем случају, стрпано све заједно. Да и самом г. Руварцу ово место није јасно било, видећемо даље.

(1) Ја не видим из дотичног Анебертовог причања да су преговори о тој женидби почели пре но што је цар у Ниш дошао; но да је то све било за она „три и пô дана“, колико је цар ту остао. Ако г. Руварац само на то време мисли, онда има право; иначе не.

именом), те да је узео код крштења име „Стјепан". Матковићу се придружио и Иван Павловић у расправи: „Хронолошке белешке св. Саве о Стефану Немањи", пишући на стр. 26 нота 1. да је најстаријем сину Немањину било крштено име Тѣхомирь, и да је то онај Анебертов „Tohu", а не „Вукан" други син Немањин, као што је нагађао Љ. Ковачевић у расправи: „Које је године умрьо Стефан Немања?" (стр. 18 пр. 1). — Да нисам већ написао прву половину овог прилошка, може бити да бих се и сам придружио г. Матковићу и Павловићу, али овако nolens volens морам тврдити, да се под Анебертовим „Tohu" нема разумети ни Стефан ни Вукан, већ да је Tohu онај од Византинаца помињати *Τοῖχος*, име као што г. Љубић у „Огледалу" на стр. 289 пише: „Tohu" „отац Константина, цара бугарског, а син Стефана Немање, и по томе брат Стефану Првованчаноме, Вукану и Сави".

„Од женидбе са Бертолдовом кћери не би ништа — и „Tohu" морао је побећи из Србије и склонити се у Бугарску, где се и оженио Бугарком, која му је родила сина Константина, потоњег цара бугарскога. То је дабогме само пусто и сврх тога још такво нагађање: које се противи домаћим изворима онога доба, а на име животописима Стефана Немање од синова му, Стефана и Саве, који за поменутог сина Немањиног а свог брата ништа не знају. Дрскост је дакле велика тврдити, да је Стефан Немања имао сина једног, за којега браћа његова ништа не знају, или за кога може бити нису хтели ништа знати. Но знали или не знали, ја остајем при свом првом тврђењу"(¹). —

Као што се врло лепо из ове расправице види, г. Руварац овим је начином дошао до својих резултата: њега је, пре свега фрапирала сличност имена *Τοῖχος* и Tohu, и одатле је морао поћи. Зна се да је Tohu син Немањин, а *Τοῖ-*

(¹) Гласник XLIX. стр. 13–16.

χος-ов син некако унук Немањин, врло је вероватно, дакле, да је Tohu и *Τοῖχος* једна иста личност, те син *Τοῖχος*-ов унук Немањин од сина. То је учинило да г. Руварац натегне смисао Пакимерових речи, прихвати се случајних и немеродавних речи Гебхардових, и заклони се за Јиречека и његово нигде јасно неказано мнење, које у осталом и да је изреком речено не добија ништа без нужних доказа, — све што г. Руварац обично не чини у својим пословима. Дошав дотле: требало је одредити ко је сад тај Tohu!? О томе „Tohu“ постоје два мишљења, као што видесмо, да је Стефан или да је Вукан. Да г. Руварац није изједначио Tohu са *Τοῖχος* „може бити да бих се и сâм придружио г. Матковићу и Павловићу“, као што сâм вели, — т. ј. да је Tohu Стефан; али у Стефану он не налази Константиновог оца, а то ваља наћи! Дакле, „nolens volens“ — прихвата се Љубићевог мнења, које је у осталом — по свој прилици — потекло из заборава да Немања није имао више од три сина.

Резултати мојих истраживања по овом питању само се у једном слажу са резултатима г. Руварца: да је Константин унук Немањин од сина. Па и та једина тачка нашег слагања није основана на истом разлогу: мој је разлог са свим самосталан. Из оних речи Пакимерових, по мом разумевању, тако што не би се смело никад са збиљом тврдити, — што г. Руварац не би ни чинио, морам опет да речем у одбрану његовог критичарског духа, да га није она сличност имена намамила. Ми смо видели да он у течају расправе, чим је помислио да је полазна тачка с Јиречеком осигурана, готово и напушта Пакимера, с ким је управо пошао.

Да покажемо за што Пакимерове речи, саме за се, не могу бити озбиљан доказ да је Константин унук Немањин од сина, па да пређемо у даље моје истраживање.

Ствар је врло проста. Онакав израз није ни мало у обичају у средњевековним кроникама у опште: при рачунању

крви владаочеве. Крв се владаочева рачунала по оцу; а кад се дели на двоје: то је махом због матере. Па и то никад у онаком изразу, какав Пакимер употребљује. Пакимеров израз, дакле, није тако обичан да би се, без дубљег расматрања прилика оне личности које се тиче, могао разумети. Имајући у виду начин којим је Константин дошао на престо бугарски, и на ком месту Пакимер говори оне речи, ево како се оне једино, узете саме за се, могу тумачити: или да је Пакимер хтео да прави алузију на, рецимо, познати факт да је мати Константинова блиска рођака угашене династије, те да га је то престолу приближило, а о оцу Србину тек да се узгред говори да би му се порекло означило; или, да је хтео правити алузију на, рецимо, познати факт да је Константину при зацарењу његовом много ваљало сродство са српском владалачком кућом — било то да је било по мушкој или женској страни, и ако је другом страном и без тога неког права имао. То је све, а опет нејасно и недовољно, што из Пакимерових речи може излазити.

Без других осветљења са стране, дакле, Пакимеров израз не може послужити никаквој солидној поставци о пореклу цара Константина.

Доказа, да је Константин Немањин унук од сина, ја налазим у самим речима Константиновим. Он вели за Немању: „дѣдь царьстка ми“. Та сама реч значи да је Константинов отац син Немањин; јер, у свима могућим случајевима у нашим средњевечним споменицима, у којима се та реч употребљује, да се порекло и сродство означи, та реч долази једино у том смислу: отац очев. За тако што порекло се од матере и не спомиње. То је и са свим наравно — према старом уређењу српске породице, које, у осталом, није ни мало нарочито: кроз такав облик породице прошли су толики народи.

Ово је тако јасна и несумњива ствар: да ми немамо потребе више се задржавати при овом питању. Константинов је отац син Немањин. Питање је само: који је тај Тех од оне познате нам тројице, — или је то какав непознати четврти?

Најпре да расправимо са тим четвртим.

Видели смо отоич каквим је околностима притеран био г. Руварац да претпостави тог четвртог Немањића, „за кога браћа ништа нису знала, или нису хтела знати“. По моме мнењу, нема се потребе прибегавати тако дрским објашњењима те претпоставке. Немања је могао имати још синова, па да их ипак Сава и Стефан не помену у житију његовом; — али, само ако су помрли пре 1196 г., кад је Немања престо и мирски живот оставио. Никако, пак, из узрока што за њих ништа нису знали, или не хтели знати, или што је ко од њих морао бежати у Бугарску, или тако што. У нашим споменицима помињу се деца владалачка, мушка, само она која су по оцу остала, — то велим да је тако при побрајању деце владалачке, у каквом случају и Стефан и Сава говоре о Немањиној деци. Но ми немамо никаквог податка да дознамо је ли Немањин који син умро пре његовог напуштања мирског живота. Врло лако може бити да баш човек није никад ни једно дете своје у гроб отпратио!

Ако је, да речемо, још ког сина имао: тај мора да је умро пре 1196 г., као што рекосмо; јер иначе би га св. Сава, Стефан, и остали животописци Немањини поменули. Речемо ли да је умро само на неку годину пре закалуђерења Немањина; даље, да је тада Константину, сину његовом — по мнењу г. Руварца, било тек неколико година; — изашло би да је Константин, при ступању на престо, био у врло дубокој старости, што никако не би рекли судећи по свима познатим нам приликама. Даље, Акрополит и Пахимер,

уз име оца Константиновог не стављају ни најмањег коментара, но говоре о њему као о личности општепознатој у Византији. Мучно да је имао кад и прилике, неки од пре 1196 г. помрлих синова Немањиних, тако име оставити, да му и у Византији после близу — сто година не треба никаквог коментара!

Надати је се да ће г. Руварац и сам тргнути натраг своју претпоставку. Ми се на томе не ћемо више устављати.

Остаје да је отац Константинов један од оне познате нам тројице Немањиних синова.

О трећем од њих, Растку, није нужно ни говорити у овој прилици; почем знамо да је нежењен отишао у калуђере.

Да то није ни Вукан, види се и по самом имену, а и што су нам позната имена, а готово и судбина, свију његових синова, међу којима је узалуд тражити цара Константина.

Остаје, дакле, да је Стефан онај Тех, отац Константинов.

Но и овде, може ко рећи, смета име Стефаново, а и познати број, имена и судбина синова његових. Не. Ту није исти случај. Нити је, онима који би то рекли, познато крштено име Стефаново, које је он носио до закалуђерења Немањина, нити прави број, имена и судбина свију синова његових. О том ће се тек сад прави рачун знати.

Сви наши владаоци Немањине куће, а и многи после њих, узимали су и предмећали своме правом имену — име Стефан. Та реч, Стефан, није ни била код њих име, но једна врста титуле. Не кажем тиме да јој је и почетак такав. Не. То је морало бити некад име неком њиховом претку, чији је спомен освештао ту реч. Од њих, колико знамо, први се Немања звао Стефан, и са свим је природно да његово име, као родоначелника и првог свеца из породице, остане као освештано за све његове потомке — наследнике. У осталом, знамо да ни њему самом није само тако име било: он се

дуго и дуго звао Деса(¹). Од куд му после име Стефан не може се тачно погодити. Или је и њему то спомен на ког ранијег предка; или му је то оно друго име што је добио на православном прекрштавању; не зна се. Како му драго, тек он је то име оставио својим наследницама као освештан спомен, те једну врсту титуле.

Нису, дакле, да речемо, остали владаоци наши узели то име од Стефана Првовенчаног; но су, као и он сâм, изводили то од Немање. Имамо, по томе, места да сматрамо краљевско име и овог Немањиног сина као надимак, и да се упитамо како му је право име било.

Ја сам то питање и раније полагао, другом једном приликом, и нашао сам да је Стефану Првовенчаном кршћено име било **Тѣхомилъ**. То сам извео био из Мавро-Орбинијевог причања о наследницима Немањиним. Он је, истина, страшну збрку начинио од првих краљева наших и наследника Немањиних; али тек изреком вели: да је непосредни наследник Немањин био најстарији му син **Tihomil** (в. Mavro Orbini, Historia degli Slavi, Pesaro 1601. p. 249).

У имену Стефана Првовенчаног, дакле, имамо Теха — Тиха — *Τεεχος* — *Τοιχος*. И по томе, очевидна је ствар да је он отац бугарског цара Константина.

Но како да животописци Стефанови не знају за овог сина његовог; но нам причају да је Стефан имао четири сина: Радослава, Владислава, Уроша и Предислава, од којих прва тројица били су краљеви српски, а четврти архијепископ!?

То је погрешно акредитирано мнење да животописци Стефанови, — Доментијан, Теодосије и у неколико Данило, — кажу да је Стефан имао четири сина и то та. Истина, у

(¹) Г. Васиљевски, у својој расправици: „О первыхъ Неманичахъ" (Славянскій Сборникъ II. с. 277—288), врло је лепо доказао да је Деса и Немања једна иста личност.

житијама се само о та четири сина Стефанова говори; **али се нигде не каже да је он само та четири имао.** У поменутим делима, синова се Стефана Првовенчаног нигде не побрајају.

Тек неки доцнији летописци, пабирчећи по житијама и не нашав више од те четворице, сумирају и пишу да је Стефан имао четири сина, и то та поменута.

Од њих је тај број отишао и оним летописцима који су, међу тим, знали с друге стране и за још једног сина Стефановог, кога именују Стефан-ом. Отуда она збрка и крпарење са Урошем: да он, као, и није Стефанов син, но унук, те „анеђен“ Радослављев и т. д. — што је познато свима који су наше летописе изучавали ([1]).

Кад се са свију страна, из житија и летописа, покупе помени синова Стефанових, онда их излази на број пет: Радослав, Владислав, Стефан, Предислав и Урош ([2]).

Овај **Стефан** и јест бугарски цар Константин.

Да је баш то он, а не неки, на пример, шести син Првовенчаног краља, показује нам његово име Стефан, што значи да је владалац био ([3]). Ја се надам, да ће се, ако се у опште нађе још каквих диплома од тог цара, или записа из његовог времена, особито из првих година његове владе

([1]) Види о свему томе по нашим летописима, у Шаф. Pamatky, Гласницима, Starinama, и т. д.

([2]) Које место заузимају Стефан и Предислав у старешинству — не умем казати. За Радослава и Владислава зна се да су први; а за Уроша Доментијан изреком каже да је био младѣишыи вь вьсеи братии (Дом. 116 и 344). Доментијану је веровати, почем је био савременик Урошев, те морао знати те ствари.

([3]) Ни један владалачки син није се звао крштеним именом „Стефан“, ни доцније. Изгледа да је изузетак са Стефаном Дечанским, ког и сам Милутин назива Стефаном. Но ја не верујем. Мора да је њему Милутин дозволио звати се тако, и сам га звао, хтевши да покаже што јаче да га сматра за свог наследника.

наћи и да се он назива „**Стѣфанъ Коньстаньтинъ Асѣнъ**“.

Имамо још један врло леп доказ да је цар Константин син Стефана Првовенчаног; али је то и из већ наведених разлога тако јасно, да би се са свим и без њега могло бити. Но, ипак, ми га ни пошто не ћемо изостављати; јер ћемо њима још једног потомка Немањина означити, око кога је, у најмању руку, иста оналика збрка начињена као око Константина.

На цркви Бојанској, код Софије, има овакав запис ([1]): „† **Въздвиже сѧ ѿ ꙁемлѧ и сьꙁда сѧ прѣчисты храмь с҃таго иерарха х҃ва Николы и с҃таго и великославнаго мѫченика х҃ва Пантелеимона течениемь и троудомь и любовиѭ многоиѫ Калоѣнѣ севастократора, братѹчеда царева, виѹкь с҃таго Стефана, кралѣ срьбьскаго; написаже сѧ при царьство бльгарское, при благовѣрнѣмь и благочьстивѣмь и христолюбивѣмь цари Костаньдинѣ Асѣни, еднкто .ꙁ. в лѣто ҂ѕѱꙁꙁ**“.

У главноме у овоме се запису каже, да је поменута црква пописана при цару бугарском Константину Асењу, и да је задужбина Калојана севастократора, братучеда царева, а унука Стефана Првовенчаног.

Реч „**вьноукь**“, у свима могућим случајевима, у којима долази у нашим средњевечним споменицима, а и у бугарским, значи: **синовље дете.** Калојан је, дакле, син неког сина Стефанова, Првовенчанога краља. Почем му је, пак,

([1]) Имам да захвалим нарочитој доброти г. архим. Н. Дучића, библиотекара Нар. Библиотеке у Београду, на лепом факсимилу слике овог записа, што је г. С. Грујић, бивши српски посланик у Бугарској, дао на самом месту начинити. Слика се налази у беогр. Нар. Библиотеци. Наравно, да сам ја волео тај препис употребити, но онај у Гласнику VII. У осталом, они се, на местима која се нас овде тичу, ни чим не разликују.

Константин стриц: то Константин мора да је син Стефанов.

Ето то је онај још један и леп доказ нашем ранијем тврђењу о пореклу цара Константина.

Овај запис друкчије је разумео и г. Јиречек и г. Руварац. Погрешка обојице у једном је истом: у неправилном разумевању речи „кънюукъ". Г. Јиречек, помињући, уз цитат из Константинове диплome о сродству царевом с Немањом, натпис с Бојанске цркве, вели([1]) „Gewiss war seine Verwandschaft von mütterlicher Seite". А г. Руварац, поплашивши се да те речи не побију његово тврђење: да Јиречек мисли да је Константин унук Немањин од сина, овако пише о томе: „ја не знам шта је писац с тим последњим речима рећи хтео. Из натписа на Бојанској цркви мора се извести, да је отац Калојана севастократора, Александар севастократор, рођени брат Јована Асења II, — имао за жену једну кћер нашег Стефана Првовенчаног краља, и да се с тога у натпису каже за Калојана: да је унук српског краља Стефана а братучед Михаила Асења, цара бугарског у време када је грађена Бојанска црква. Ако се, дакле, оне речи Јиречекове односе само на сродство између Калојана севастократора и Стефана Првовенчаног, онда Јиречек има право; ако ли је пак и на друге у њој поменуте сродствене одношаје мислио, онда примедба његова не стоји" ([2]).

Овим г. Руварац нити је спасао Јиречка ни себе; само је он дубље зашао у погрешку но овај, измислив и оца и матер Калојану севастократору, и са свим незгодно натегнувши речи „братучеда царева": као да се односе на Михаила Асења. У натпису лепо стоји, да је црква пописана при благоверном и благочастивом и христољубивом цару Константину Асењу; па кад се, у истом запису, каже да је Калојан бра-

([1]) Geschihte der Bulgaren. S.

([2]) Прилошци, и т. д. с. 16—17.

тучед царев: то се на другог цара не може односити док се год то изреком не каже.

Као што видесмо, Калојан је унук Стефанов, од сина. Да видимо од ког.

Радослав није имао деце. Урош је имао свега два сина, оба нам позната краља. Предислав се није ни женио. Остаје да је Калојан син Владислављев.

И по самом томе што је напустио Србију и отишао у Бугарску, где је уз стрица био севастократор, могло је се одмах закључити да је био син Владислављев, од жене му Белославе, ћери цара Јована Асења II.

* *

Одредили смо, ето, ко је био бугарски цар Константин Тешић, — чиј је био син. Из тог сâм по себи излази одговор на питање: што га је подржавао, при избору, српски краљ Стефан Урош I. Велики. Но, још не видесмо каквог је права имао Константин на бугарски престо.

Да је неког права имао, о томе сумње бити не може; и оно је морало бити прече од права Калојана Владислављевића; јер би иначе Урошу било тешко подржавати његову кандидацију код живе деце Владислављеве, нити би у томе имао каквог интереса, — на против, лично — Урошу више би у рачун ишло да прибави деци Владислављевој престо на страни, да би им одвратио жеље од свог престола, који је он силом од њиховог оца узео. У осталом, он је постигао све: зацарио Константина и засевастократорио Калојана; спасао и интересе своје земље и својих рођака и своје личне. Но, свакојако, да Константин није имао пречег права но Калојан: без сумње би он био севастократор, а Калојан цар.

По мом мњењу, Константин је син Стефанов од какве бугарске кнегиње, и то ћери Асења I, или Петрове; те је он имао исто право на бугарски престо као и Калојан Вла-

дислављевић, с том разликом: што се његово право датира од пре, и што је старији члан породице од Калојана.

Овом мом домишљању ја немам непосредних доказа; али држим да је тако, почем, у оном времену, иначе не би могло бити оно што је било.

Да потражимо кад је се то отац Константинов могао оженити бугарском кнегињом.

Не зна се до за две жене Стефанове: Јевдокију, ћер Алексија III. Анђела — Комнена, цара византиског, — и Ану, унуку Канриха Дандола, дужда млетачкога. Јевдокијом се Стефан оженио пре свог ступања на престо, кад је још познат био под својим правим именом; и отуд оно што су га Византици, под тим именом знали. Женидба с Јевдокијом морала је бити после изгубљене битке на Морави, 1190. године, и тим је запечаћен мир и пријатељство са византиским царем. Пре Јевдокије, Стефан мора да се бар једном женио; јер није могуће претпоставити: да се најстарији син у оца први пут жени тек кад је оцу му било седамдесет и осам година! Онда се свет, у опште, врло рано женио, а особито владалачка деца. — Не верујем да је која од тих ранијих жена Стефанових била Асењева рода; као што би се могло помислити знајући да су Асењ и Петар били Немањини „пријатељи и савезници“; јер су Асењи тек 1185-86. г. на јавност избили, а Стефан се већ 1190. жени византинком; те, ако је, у сред влашко-бугарске револуције, Стефан постао случајно удовац и могао се оженити влахињом: тешко је претпоставити да је и при поразу на Морави, четири-пет година доцније, опет се случајно нашао удовац, па да се ожени византинком, — те да све изађе као поручено! Да речемо, пак, да је 1190. г. отерао влахињу, због пријатељства с Византијом, не може се због тога, — да и не спомињемо морал Немањин, — што Асењи нису онда били Византијом побеђени, на против, па да се може слабо обзирати хоће ли се они

увредити; а и знамо да су и одонда обе стране остали потпуни пријатељи. Претходница, или која од претходница Јевдочиних, дакле, мучно да је била влахиња рода Асењева.

Јевдокију је Стефан отерао некако одмах по смрти очевој; јер по причању Никитином, по том је на њ устао брат му Вукан и отерао га с престола; ми, пак, знамо да је то било одмах по смрти Немањиној. То двоје кад се узме на ум: може се рећи да је Јевдокија отерана негде 1200—1201. године (¹).

Оном, мљечанком, Стефан се оженио 1217. године. Дакле, после Јевдокије на пуних шеснаест година. Је ли могуће веровати да се за то време није никако женио!?

Ако је се и како, за тих шеснаест година, женио, што је више но могуће, мора да је се оженио бугарском кнегињом: јер му је и невоља била! Знамо да га је Вукан протерао и с престола и из земље. Стефан је морао негде склонити се. У Маџарску и у Босну није могао. У Византију ни толико. Остала му је била Бугарска. Тамо је тада владао брат Асења I. и Петра, — Калијанчо. Цар бугарски имао је интереса заштитити Стефана; јер је Вукану пријатељ и савезник био угарски краљ, крвни непријатељ Калијанчев. И доиста, дознајемо из папских писама, да је Калијанчо напао на Србију — Вуканову (²).

Стефан овако прича свршетак своје размирице с браћом: „нь аште и оумножьшимь сє сь инымь иноплєменьнымь пльком, силы божиє никакоже нє высть сь ними, по заветоу и по молитвѣ оного светаго (Немање); нь, якоже пророкь реуе, тии сьпетни быше и падоше. Мы же вьстахомь и прости быхомь. Нє надеясьмо се на ороужиє наше,

(¹) Стефаново поступање с Јевдокијом произвело је, наравно, јак утисак у Византији, и то је и учинило да је његово име онако познато било: да му, ни после толико година, не треба коментара.

(²) Theiner, Mon. Har. merid. t. I. p. 22—36.

нь на силоу господа и бога и сьпаса нашего Исоуса Христа, и на правоѥ благословениѥ и молитвоу господина ми светааго Симеона, тѣмь же и надежде наше не погрѣши смы: побѣдивъ бо ихь силою своѥю, вьзврати ме паки вь отьчьствиѥ своѥ(¹).

Стефан је, дакле, победио брата и његове савезнике, те силом сео наново на свој престо. Сумње бити не може, по свему овоме, да је то било помоћу Калијанчевом.

Том приликом и оженио се је Стефан бугарском кнегињом; те искупио и утврдио савез и пријатељство са царем Калијанчем, и из тог му је брака син Константин.

Та жена Стефанова не верујем да је била ћер Калијанчева, но је или Асења I, или Петрова; синовица дакле царева; не с тога што, по свој прилици, Калијанчо није имао у оно време одрасле девојке, — јер се могло женити и „на почек“, — но што не верујем да би се Стефан онако изражавао о смрти Калијанчевој, као што чини у гл. XVII. свог списа, да му је овај баш управо таст био. Оно, истина, требало је дати за право св. Димитрију, па ма се то тицало и свога старог пријатеља и заштитника, — кад је већ ствар свршена; али, да му је Калијанчо још и „**родитель**“ био: јамачно би се преко тога ћутањем прешло; тим пре, што је Стефан из искуства знао чијом руком пробадају свеци.

Константин се по матери својој и звао Асењ, а није „**для сохраненїя права на наслѣдство онъ женился на дочери императора Θеодора Ласкариса, внукѣ**

(¹) Шаф. Рат. — У Доментијана, стр. 97, одговарајуће место гласи: „**нь самь господь сътвори милость сь рабомь своимь и своѥю помоштию и светыними аньгелы своими покоѥка сь нами, и безьмѣрьною силою своѥю побѣди врагы наше, и мене раба своѥго паки вьзврати вь отьчьствиѥ своѥ и бысть по вечению пророчьскоу: ти сьпети быше и падоше, мы же вьстахомь и прости быхомь**“.

Асѣнѥ II, и принѥлъ имѧ К. Асѣнѥ", — као што мисли г. Јиречек, узимајући потпуно на себе Акрополитове претенцијозне, или из незнања потекле, речи (¹).

После свега овога, напред реченога, многе загонетне стране односаја српско-бугарских, у XIII. веку, постају јасне.

Ми ћемо овде у две-три речи скицирати целу ситуацију, у којој су гореистакнути мотиви били ангажовани.

По смрти Калијанчевој, престола се домакне нећак његов, Борил; који је, јамачно, и са св. Димитријем солунским у присном односају био. Борил, одмах, почне истребљавати чланове своје породице, који би веће, или бар једнако, право на престо имали. Његов мач спуштао се и до колевке: „**прѣспѣ во Иродово беꙁаконоѥ поистинѣ**"(²). Стефан Техомиљ, велики жупан српски, није признао тог „**ꙁаконопрѣстоупьнаго цара блъгарьскааго**"(³), — као што га сâм тако назива. Брат „**сего ꙁлааго ꙁаконопрѣстоупьника**"(⁴), Добромир Стрез, утекне и поклони се Стефану. С њим је, јамачно, било још одабраних незадовољника. Стефан га прими, „**не ꙗко прѣбѣга, нь ꙗко сына вьꙁлюблѥна**"(⁵); и, с њим у друштву, отпочне жестоке ратове с Борилом. Резултат тих ратова био је да, као што прича сâм Стефан, „**отьѥхь поль царьствиꙗ блъгарьскааго**"(⁶). У новодобивеним земљама Стефан намести Стреза.

Јесу ли ови ратови с Борилом били управо Стреза ради, да му се помогне зацарити се место Борила? Је ли се Стефан сматрао простим савезником и помоћником Стрезовим; те оно

(¹) Акрополит је рахат могао не знати права Константинова на бугарски престо, т. ј. порекло његово по матери; тим пре што је мати Константинова била ћер неког од првих, давно већ помрлих, Асења. То право његово било је тако већ изодавна положено и знано, као што ћемо даље видети, да о томе није ни дискутирано у времену кад је Акрополит своје податке сазнавао; те је могао о том ништа и не чути.

(²) (³) (⁴) (⁵) (⁶) Види дело Стефаново у Шаф. Pamatky etc.

„поль царьствию бльгарьскаго“ је ли апсолутно Стрезу припало; или је Стефан у целој тој ствари био друкчије интересован?

Кратак и јасан одговор на ово питање имамо у речима самог Стефана: **„отьехь и прѣдахь юмоу поль царьствию бльгарьскаго, и оутврьдихь и вь градѣ глаголюмѣмь Просѣкь, подьдрьжештоумоу ми власть юго“**(¹).

Стрез је доцније покушавао да одрече што је напред признао Стефану, и одметне се; али га је то главе стало, и већина његове властеле поклони се Стефану.

Ја овим хоћу да речем да, из свега овде поменутог, закључујем: да Стефан није признао Борила за законог цара бугарског; да је покушавао, крвавим ратовима, да га сметне с престола; али не истичући Стреза за законог наследника, — но себе, или свог сина од бугарске кнегиње, ако га је онда већ имао.

Према праву, а нарочито успесима (²), Јована Асења II., Стефан се, јамачно, понашао смотрено. Асењеви, пак, домаћи послови и ратови, по Тракији и Маћедонији, прилично су забавили Асења да покуша повратити оно **„поль царьствию бльгарьскаго“**. Но, под Радославом, и то дође на ред; и већ 1230. г. Асењ је се могао похвалити, у запису на Трновској цркви Четрдесет Мученика, да је освојио и српске пределе.

(¹) Види дело Стефаново у Шаф. Pamatky etc.

(²) Ја навалице велим „а нарочито успесима“; јер врло лако може бити да тај Јован Асењ II. није апсолутно ништа Асењу старом, а камо ли син; прост авантурист, дакле; — исто као и Асењ I. према пређашњим царевима бугарским. Што је он успео да му поверује земља: може се врло лако објаснити ондашњим стањем државе. — У осталом, ја овим ништа не тврдим, само велим да је стање ствари у Бугарској онда тако било: да је овај Јован могао успети баш и да је измислио своју генеалогију. А пало ми је у очи и његово парадирање са „син старог Асења цара“.

Недаће Радослављеве сврше се домаћом револуцијом: на престо седне млађи му брат, Владислав (1). Да би био учињен што трајнији мир с Бугарима, св. Сава поради те се Владислав ожени ћерју Асењевом.

Ова женидба донела је у српску владалачку кућу једно право више, ако случај наступи, на бугарски престо.

Нема се података о односајима између ове две државе одмах по смрти Асења II. († Јуни 1241. г.). Но, из уговора, од 15. Јуна 1235. г., између Дубровчана и цара бугарског Михаила Асења и зета му, севастократора Петра (2), видимо да је тада краљ српски Урош I., а и брат му Владислав, „врагь" цара бугарског; и да се прави савез, између Бугара и Дубровчана, против њих. Цар бугарски, у том послу, није прост помоћник Дубровчана, као што мисли г. Јиречек (Ист. Болг. 352.), но главна ратујућа страна, а Дубровчани су прости помоћници. То се види врло јасно из самог уговора. Ствар је ишла, на ништа мање, но да Михаило и Петар са свим изагнају из српских земаља Уроша и брата му Владислава. По овоме се види и на што су Урош и Владислав, с њихове стране, ишли. Изречно спомињање Владислава, у овом уговору, као „врага" бугарског цара, утврђује моје мнење да је и овом приликом ишло питање о праву српском на бугарски престо.

Но, како да се ово питање истакне у сред владе Михаилове, који је редовним путем, и по праву, на престо дошао?

---

(1) Ја нећу с тим да речем да је то и узрок Радослављевом паду. Свакојако, то му је одмогло при сукобу са Владислављевим амбицијама; а за главни узрок пада његовог: он сâм као да наводи веру: „излѣꙁохь прѣдь братомь ми Владиславомь ꙁа правовѣрию моѥго и ѥгова ради великааго прѣклетьвьства". (Mon. Serb.).

(2) Monum. Serbica, Миклошића.

Ја држим, да је, некако у оно време кад ће непријатељства почети, Михаило, немајући мушке деце(1) а бивши болестан, огласио наследником својим зета свог Петра. Том га је, можда, приликом и учинио севастократором. На то српски краљеви нису могли пристати: видећи у том забацивање права њихове куће. — То ја изводим из тога: што се у уговору оном, уз цара Михаила нераздвојно и увек спомиње зет му Петар, и у таким случајевима који показују да је Петар у свој сили вршио своје звање севастократора и признатог наследника.

То је био повод непријатељства с Бугарима.

Та се размирица сврши женидбом Михаиловом са Урошевом ћерју. Ја у том не видим недовољност обе ратујуће стране. Не. Победа је морала остати на српској страни, и Срби су правили уговор као победиоци. Женидбом Михаиловом са ћерју Урошевом, сумње нема, одузето је Петру назначено наследство: јер је Михаило могао имати синова из тог новог брака; и само под тим условом Урош је могао дати своју ћер. Можда је уговор ишао и даље, и признао право српским кнежевима на бугарски престо: у случају ако Михаило умре без синова; а можда није ништа ни предвиђао за тај случај, — што јако сумњам.

По смрти Михаиловој, убица Калиман, с једне стране, а онај зет Михаилов Петар — Мицо, с друге стране, огласе се царевима. Урош груне с војском у Бугарску. Калиман у брзо пострада и не сачекав Уроша. Петар — Мицо држао се у једном делу државе, имајући за се неке властеле. Урош уђе у Трнов. Сабор, сабран у Трнову, призна права српским

(1) Ја не знам по чему г. Јиречек (с. 352 Ист. Болг.) изводи да је Михаило, при ступању на престо, 1246. г., био „несокершеннолѣтнь“, и да је место њега, мати му владала; те и да је то она царица Ирина, што се спомиње на новцу Михаиловом (Љубић. Opis. tab. II. № 17).

кнежевима, од бугарских кнегиња, те Константина Тешића за цара. Калојан Владислављевић постане уз стрица севастократор. Урош, оставивши, јамачно, добар део војске своме брату и синовцу, ради гоњења Петра, — врати се у Србију.

Константин је многе ратове имао с Петром, док, на послетку, успе да га са свим истисне из Бугарске и нагна Грцима.

Ето тако ја разумем историју одношаја међу Србијом и Бугарском од 1200. до 1257. г., по оно мало података што о том имамо.

Једну реч о Петру — Мицу.

Пахимер говори о Мицу и његовој улози по смрти цара Михаила, — (кога, у осталом, он меша с Асењем II, али му је погрешку лако увидети). Ја држим, као што се горе види, да је то онај Петар, зет Михаилов, који се још звао и тако. О томе тако мисли и г. Руварац(1). То је, пак, са свим напротив разумевању г. Јиречека(2); те нам ваља о томе рећи што.

Пихимер, у главноме, ово говори о Мицу: да је зет Асењев; да је шурак Теодора Ласкара; да је се, по смрти свог таста, прогласио царем; да је многе ратове имао са царем Константином, изабраником саборским; и да је, на послетку, нагнан Константином, побегао Грцима.

Под Асењем Пахимер разуме претходника Константинова, а то је, знамо, Михаило. Дакле, овај Мицо зет је Михаилов. Што даље вели да је Мицо шурак Т. Ласкара: ту се преварио сличношћу имена његовог с Михаиловим. Сумње нема, дакле да је то Петар.

Г. Јиречек, не нашав места Мицу, вели да је Мицо и Михаило једно исто. Полазна му је тачка, да како, име; а

(1) Прилошци и т. д. Гласник XLIX.
(2) Исторія Болгаръ. Одеса 1868.

за тим то што Пахимер вели да је Мицо шурак Ласкарев. Добро; али Михаило није зет Асењев, — баш ето и да узмемо да је Пахимер помишљао на самог Асења II.; даље, Михаило није се борио с Константином око престола, из врло простог узрока: што је давно већ у гробу лежао; нити је бежао у Византију и т. д. Да упрости ствар, г. Јиречек оглашавао је то све неистином; јер се, вели, не судара са причањем Акрополитовим о Михаилу.

Очевидна је ствар, по свему што Пахимер о раду Мицовом прича, да је гово̓р о човеку који се појављује после и у след смрти Михаилове. Било би, дакле, несмотрено тврдити да је реч о Михаилу. Кад већ није реч о Михаилу, онда не може се говорити ни о каквој несугласности причања овог са оним што Акрополит о Михаилу зна. Па и иначе нема никакве несугласности између Акрополита и Пахимера у целој овој историји. Акрополит прича да су многи побочни чланови царске Асењске породице, по смрти Михаиловој, побегли у Византију. Пахимер причом својом о Мицу, говори управо о том истом догађају, само шире, дајући нам један пример. Па баш да апсолутно ништа о свему томе Акрополит не прича: то још није никакав доказ да је неистина све што други о том прича, — као ни што то не би значило да Акрополит ништа о том није знао. Г. Јиречек нас опомиње да је Акрополит савременик свију тих догађаја, и да је долазио тада на двор бугарски; а Пахимер да је „болѣе поздній", — „гораздо позднѣйшій" — од њега. Ово о Пахимеру никако не стоји. Он је познији од Акрополита само на неколико година. И он је савременик свију тих догађаја!

Понашање Петрово, по смрти Михаиловој, подупире много моје мнење: да га је некад Михаило Асењ мислио наследником учинити.

* * *

Ми смо, насловом наше расправе, обећали говорити о трима потомцима Немањиним. О двојици смо рекли што смо знали. Сад ћемо се трећим забавити.

То је онај „Tohu“, син Немањин, што га отоич, уз расправу г. Руварца, помињасмо.

Некад сам ја мислио да је то Стефан Техомиљ, најстарији син Немањин. Г. Руварац, видесмо, мисли да је то Тех, отац Константинов. Ми сад утврдисмо да је Тех управо Стефан; те тако би г. Руварац, и нехотице, потврдио и попунио моје пређашње мнење.

Оно Анебертово причање, о уговору женидбе Техове, гласи овако([1]): „Aliud vero negotium aperiebant domino imperatori primitus etiam agitatu agentes precibus, ut in sui presentia imperiali auctoritate terminaretur, scilicet ut filia illustris ducis Dalmatie in matrimonio filio suo daretur. Que peticio ad beneplacitum imperatoris et consilio principum dignum sortita est effectum, quoniam prenotatus dux Bertholdus ipsam suam filiam in proximo sancti Georgii festo (24 апр. 1190) in partibus Ustrie memorato juveni Tohu dicto se assignaturum eo pacto, quod idem Tohu et sui ex filia ducis Bertholdi heredes mortuo patri in plenitudine potestatis pre omnibus suis fratribus succederent, qnod etiam pactum ipsi comites datis dextris firmaverunt“.

Не држим сад, никако, да се те речи тичу Стефана Техомиља; те одустајем од пређашњег свог мнења. Ево за што: Стефан није, у оно време, био тако млад, да се то чак помиње у причању. Даље, не би имало места нарочито уговарати за њега: да наследи оца „pre omnibus suis fratribus“, кад то њему и онако припада, по праву прворођења.

„Τεῖχος“ и „Tohu“ није једна иста особа, дакле.

([1]) Fontes rerum Austriacarum. I. Abth. Scriptores. Bd. V. 24.

Оне се речи не могу ни Вукана тицати; јер, осим што ни он није био онда тако млад, — не би се за њ рекло да ће наследити „pre omnibus suis fratribus“; почем старији од њега, те имајући прече право на престо, има свега један брат, а не више њих.

Остаје да се оне речи Анебертове тичу Растка, најмлађег сина Немањина.

Та је ствар са свим јасна. Уговор је учињен да се поремети обични ред наслеђа, било за љубав те свезе и пријатељства с Немцима, било да се уговором с тако силном страном олакша извршење жеље Немањине. — да, по смрти Немањиној, дође на престо син му „Tohu“ pre omnibus suis fratribus: имао их је, дакле, више од једнога, који би, без онаког уговора, имали прече право на престо но он. То се, по том, једино може Растка тицати.

Осим што је ово наведено довољно да се основаност мога садањег мнења утврди, ја ћу још да наведем неке познате нам ствари о Растку, па нек се то упореди с оним што је Немања за свог сина „Tohu“ уговарао.

Знамо да је Растко побегао у Св. Гору, седамнаестогодишњим младићем(1), и то у сљед тога што „родитела юго пооуҷаста се бракоу ҁаконьнюмоу прнуетатн сє“(2). Даље, знамо да су га родитељи волели више но остале синове своје, и да „вельможє нхь сь ннмн глаголаахоу: ꙗко сь хоштеть бытн нҁештьнѣншн вь братнн своюн“(3). То све није ли приличан знак да је Немања намишљао оставити престо Растку, и да је за ту мисао имао и неке велможе своје?

Тако мисли и Троношки летописац, који каже за Растка да „велмн любнмь бѣшє оцемь н матерню ꙗко намє-

(1) Житија краљ. српских Гл. од. II. к. VII., с. 16.
(2) Ibid. p. 15.
(3) Ibid. p. 15.

рєнїи своє нымѣахоу Радка 3-го сына по себѣ наслѣдника оставити“([1]).

По својој прилици, дакле, оно је Немања уговарао женидбу Расткову и назначење његово за престолонаследника. Је ли Бертолдова ћер и доведена била, не зна се. По народној песми о бегству Расткову у Св. Гору, која датира из времена самог догађаја([2]), девојка је доведена била, па Растко побегао: Вук Ст. Караџић прича, да је слушао „пјесму о женидби светога Саве, како га је отац ћео на силу да ожени, и био му довео ђевојку, а он није ћео, већ побјегао у калуђере“([3]).

Савини животописци преставлају Растка више као неког меланколичног младића, окукала у посту и молитвама. Ми разумемо тај тон. О њему су писали калуђери, и то по што се он посветио. Његову тежњу Богу и молитви требало је датирати што из даље. Међу тим, ни по карактеру његовог оца, околине, времена, Растко није могао бити такав. Он је био ваљан ритер, као што се може и очекивати од једног владалачког сина из XII. века, особито српског. Он је од петнаесте године своје управљао једним делом очевине своје, држао двор, бавио се ловом и војничким вежбањем. По својој прилици, учествовао је и у ратовима Немањиним с Грцима.

([1]) Гласник V. стр. 35.

([2]) О народним песмама о бегству Расткову има изречног спомена код Доментијана, с. 27: „**и прочи улокѣщи, светынимь доухомь наоучени, пѣсны сьмысликьше и сътоуюште помахоу о ошьствии богомоудраго юноше**“. Ја сам први обратио ученом свету пажњу на тај најлепши помен народне поезије из средњега века, подвукавши те речи Доментијанове у мом своду житија краљева српских, с. 29. После је о том писао г. Ст. Новаковић, у Јагићевом Archiv für sl. Philologie, B. IV.

([3]) Пјесма I. Липиска 1824. с. XXXVII. И ја сам чуо, још дететом, такву песму од једног Херцеговца; али сам много поборавио. Сећам се, н. пр., да је Растко волео неку другу девојку, па кад је побегао у Св. Гору: онда та девојка оде у гору у манастир ли — не сећам се добро, тек и она се посвети, и то је, вели песма, св. Недеља!

Немања је чинио све да га што боље спреми за достојног свог наследника. Нису ли његове велможе и говориле: „ꙗко сь хоштеть быти изештьнѣиши вь братии своѥи“!? У њиховим очима, пак, заиста није могао бити добар младић, изломљен постом и молитвом! Сви су говорили, вели животописац(¹), „ноко нѣкоѥ изумениѥ отроче се боудеть“. Народна песма и опева га као ванредно јаког младића, који под оружјем, падбаца каменом с рамена толиким делијама; који их скоком одскаче; једним покретом тела искаче из јендека укопан до појаса, и т. д. Управо онаког, дакле, помиње га народ српски, какав је морао и бити син једног Немање, и још „изештьнѣиши вь братии своѥи“.

Да се Немања и његове велможе нису преварили у способностима Растковим: цела доцнија историја његова сјајно је доказала. Ми врло добро разумемо онолику журбу Немањину да ухвати и задржи Растка, и онолики јад и тугу што му се та узданица измаче.

Како да Растко, као такав, побегне у калуђере; како да не нађе други начин да се опрости немиле девојке? Мучно да ће то питање положити они који знају старо уређење породице. Њега је само црква и монашка раса могла спасти те женидбе. Ко зна би ли и то довољно било: да је Растко био толико несмотрен да се затвори у који манастир Немањине државе!

Ми остављамо вештијем перу да опише борбу тог жаркога и великог срца; да га прати испред замка ојађене драге до пред брачну постељу немиле девојке; да га гледају грозничаве фурије летећа кроз шуме и дубраве, док се не прибије уз хладне стене манастирске, не покрије густим пепелом ризе монашке, натапа сузама искушеничким; — док у гласу песме

(¹) Живот св. Саве, од Доментијана (Теодосије), изд. Ђ. Даничића. Београд 1860. с. 5.

побожне не издаје писке рањеничке. Живот св. Саве студија је велика, дубока. Ко је изучи целу, а остане срца несломљена, јунак је Сави раван. — Ми да се вратимо у нашу област.

Остаје још да се запитамо што Растка зову „Tohu“ у оном спису, и какво је то име.

То је, по свој прилици, исварени траг крштеног имена Савиног. „Растко“ му није име крштено, по свој прилици. Бар, ја га не налазим више од тог једног примера; те с тога, и држим да није право име, но име од мила, име кућевно. И само му значење на то упућује.

Како је Растку крштено име ја за сад не знам, нити могу, по оном исквареном остатку, да се домислим. Свакоме, који се иоле из ближе занимао средњевечним кроникама латинским, познато је каква је ужасна збрка чињена са страним именима, било због тежње за полатињавањем, било због крајње недоследности у правопису. Ја сам, и врло често, на такве примере наилазио да, после тога, не би се зачудио кад се ни један од ова четири гласа, у речи „Tohu“, и не би доиста налазио у оном имену на које је Анеберт циљао!

Ако се пристане да је Анебертов „Tohu“ — Растко, онда ћемо моћи знати и годину његовог закалуђерења. Женидба са Бертолдовом ћерју требала је да буде о Ђурђевудне 1190. г., а он је побегао пред саму женидбу, дакле исте године. (Белешци наших летописаца, о том догађају, није ни мало веровати и осим овога; јер они и Немањину смрт затурују за некаквих шеснаест година!).

Растку је било пуних седамнаест година кад је, 1190. г., у Св. Гору побегао. По томе излази да је рођен негде 1173. г.

Умро је, као што знамо, 12. Јануара 1236. г. — дакле у шесет трећој години својој.

Париз 1882. г.

Ив. Павловић.

II.

ПОРЕКЛО КНЕЗА ЛАЗАРА.

Чиј је син био кнез Лазар, цар српски, расправљао је г. Ил. Руварац у Гласнику Српског Ученог Друштва, књ. XLVII. с. 199—202. Управо, он је ту више се бавио презименом Лазаревим, које му даје Орбини и други по њему, а и не сумња „да је отац кнеза Лазара био властелин Прибац. Кад тако веле летописи, житија и цароставници наши сагласно с Орбином, то и критика здрава не може ништа против тога имати“ (1), — вели г. Руварац.

А г. А. Мајков мислио је да је Лазар ванбрачни син Душанов (2).

Ја држим, поздраво, да ни једно од овога двога није истинито. Ево за што.

У Дечанском манастиру, с леве стране паперте, има два гроба, и на једном има овакав запис:

„**Сїи гробь Ванишев Алтомановика, а внꙋкъ Деспота Каниша, анепсен кнеѕү Лаѕарү. Вѣчна мꙋ паметь**“ (3).

Овај запис одкрива нам ово генеалошко дрво:

ДЕСПОТ ИВАНИШ

АЛТОМАН — КНЕЗ ЛАЗАР

ИВАНИШ АЛТОМАНОВИЋ

Кнез Лазар је, дакле, син деспота Иваниша.

После овога отпада, да богме, и оно мнење о презимену Лазаревом — „Хребељановић“. Он мора да се звао Лазар Иванишевић.

(1) Гласник XLVII. с. 200.
(2) Историја српског народа, превод Ђ. Даничића. Београд 1876. с. 86.
(3) Дечански првенац. Нови Сад 1852. с. 21. — Monumenta Serbica p. 250.

Узалуд је примећавати да сам ја, можда, сувише у једном искључивом правцу разумео извесне речи овог записа, на пример „кьноукь“. Ја знам да су се многи досадањи писци наши, кад је коме у део пало да се таким питањима баве, заплетали око оваких речи. Међу тим, требало је само добро знати, или наше старине и језик њихов, или старо уређење српске породице, па би се сваки заплет избегао, и разумело би се да реч „кьноукь“, у свима могућим случајевима у којима долази у српским старинама, значи: синовље дете; као што и реч „дѣдь“ значи само очев отац.

Да реч „anepsen“ значи: синовац, братово дете, — није ваља да, нужно ни говорити.

Париз 1883. г.

Ив. Павловић.

ПРИЛОГ АЛГЕБАРСКИМ ВЛАЦИМА ВИШЕГА СТУПЊА.

ОД

ПЕТРА Ј. ЖИВКОВИЋА

ПРОФЕСОРА.

ПРВИ ЧЛАНАК.

Тражећи једначину влака на коме би лежале крајње тачке резултаната од оних сила у једној равнини, које су једнаке по величини и које би тангенцијално у истом смислу дејствовале на неком кругу, дошли смо, али чисто по геометријском путу, до особите врсте алгебарских влакова вишег степена, који нам се представљају као врло интересантни и које смо намерни приказати у овој расправи. Међу тим напомињемо, да не држимо, да је у овој расправи казато о њима све, што се може и има казати; на против нама се на сигурно чини, да се још доста поучног и интересантног може о њима казати.

Постајање ових влакова има, на сваки начин, нечега сличног са постајањем кружне еволвенте; па и ако су они алгебарски влаци а кружна еволвента трансцендентан влак.

Кружну еволвенту описује једна тачка оне праве линије, која се покреће по обиму неког круга без клизења тако, да је непрестано у додиру са кругом и да је комад покретне праве између додирне тачке круга и тачке еволвенте раван луку круга између исте додирне тачке и почетка еволвенте.

И ове наше влаке описује једна тачка праве линије, која се по обиму неког круга покреће тако, да је непрестано у додиру са кругом, али је кретање ове праве и таково, да

постоји извесна зависност између углова, који заклапају полупречник додирне тачке круга и радијус вектор одговарајуће тачке влака са правцем центар — почетак кретања.

Кад означимо угао полупречника на додирној тачци покретне праве линије, коју назовимо производница, са ψ; угао праве, која саставља центар круга, који назовимо основан круг, са тачком влака, дакле угао радијуса вектора, са φ; и кад координате неке тачке влака у правоуглом координатном систему означимо са x и y; узимајући центар основног круга за почетак координата а правац центар — почетак кретања и одвесан на њега, кроз почетак координата, за координатне осовине, онда је

$$\left.\begin{aligned} x &= F_1(\varphi,\ \psi) \\ y &= F_2(\varphi,\ \psi) \end{aligned}\right\} \ldots\ldots (1).$$

А у поларном координатном систему означавајући радијуса вектора са ϱ и узимајући правац центар — почетак кретања за поларну осовину а центар основног круга за пол, онда је

$$\varrho = F(\varphi,\ \psi) \ldots\ldots (2).$$

Но како је у исто време

$$\psi = f(\varphi) \ldots\ldots (3)$$

то отуда изводимо, да, како једначине (1) у правоуглом, тако и једначина (2) у поларном координатном систему у свези са једначином (3) не представљају само један влак ове врсте, него један читав систем таквих влакова, који сви зависе од једначине (3).

Дакле, ови влаци постају на тај начин: да се производница покреће по кругу тако, да је у сваком моменту кретања радијуса вектора увек $\psi = f(\varphi)$.

Да би вредности функција у једначинама (1) и (2) добили, означићемо основан круг са ABK (Слика 1.), додирну тачку производнице и круга са K, одговарајућу тачку влака са L, комад KL производнице са t, полупречник OK основног круга са r, радијус вектор тачке L влака са ϱ, угао KOA полупречника основног круга са ψ и угао LOA радијуса вектора тачке L са φ. Напоследку за правоугли коорди-

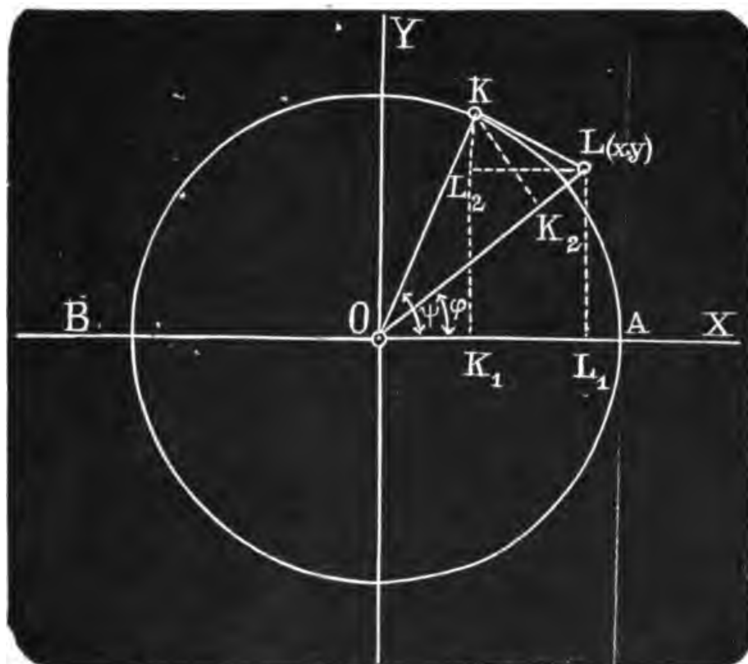

Слика 1.

натни систем означићемо координатне осовине са OX и OY; а за поларни координатни систем поларну осовину са OX.

После оваквог означавања, кад још задржимо означавање координата тачке L влака x и y у односу на правоугли систем, налазимо

$$x = OL_1 = OK_1 + KL_1 = OK_1 + LL_2$$

$$y = LL_1 = KK_1 - KL_2.$$

Али почем је

$$OK_1 = r\ cos\ \psi,\ KK_1 = r\ sin\ \psi,$$
$$LL_2 = t\ sin\ \psi,\ KL_2 = t\ cos\ \psi,$$

јер је угао $LKL_2 = \psi$, то је заменом

$$\left.\begin{aligned} x &= r\ cos\ \psi + t\ sin\ \psi \\ y &= r\ sin\ \psi - t\ cos\ \psi \end{aligned}\right\} \ldots\ldots (4)$$

општи систем једначина влака у правоуглом координатном систему.

За поларни координатни систем, кад спустимо из K одвесну KK_2 на ϱ, налазимо

$$\varrho = OK_2 + K_2L.$$

Но, како је

$$OK_2 = r\ cos\,(\psi - \varphi)\ \text{и}\ K_2L = t\ sin\,(\psi - \varphi),$$

јер је $\sphericalangle LOK = \sphericalangle K_2KL = (\psi - \varphi)$, то је заменом

$$\varrho = r\ cos\,(\psi - \varphi) + t\ sin\,(\psi - \varphi) \ldots\ldots (5)$$

општа једначина влака у поларном координатном систему.

Али једначине (4) и (5) можемо простије представити; јер, као год што је

$$\varrho = F(\varphi,\ \psi),$$

тако је исто и

$$t = f_1\,(\varphi,\ \psi) \ldots\ldots (6).$$

А да би вредност ове функције добили, мораћемо опет да бацимо наш поглед — на слику 1. Тада ћемо наћи, да је из правоуглог троугла OKL

$$t = rtg\,(\psi - \varphi) \ldots\ldots (7)$$

коју вредност кад заменимо у једначинама (4), налазимо да

$$\left.\begin{aligned} x &= \frac{r\cos\varphi}{\cos(\psi-\varphi)} \\ y &= \frac{r\sin\varphi}{\cos(\psi-\varphi)} \end{aligned}\right\}^{(1)} \ldots\ldots \quad (8)$$

је општи систем једначина влака у правоуглом координатном систему.

А заменом вредности једначине (7) у (5) налазимо, да је

$$\varrho = \frac{r}{\cos(\psi-\varphi)} {}^{(2)} \ldots\ldots \quad (9)$$

општа једначина влака у поларном координатном систему.

Посматрајући једначине (8) и (9) налазимо, да су оне доиста таквог својства, да зависе од углова ψ и φ, које је у почетку напоменуто. Али, како је $\psi = f(\varphi)$, које је такође напоменуто, онда једначине (8) и (9) зависе само од φ, и са мењањем вредности φ мења се и вредност x и y у једначини (8) т. је. налазе се све нове тачке влака; или вредност ϱ у једначини (9). Но ипак ово мењање вредности φ и ако је за исту зависност $\psi = f(\varphi)$ са свим произвољно, није баш тиме са свим у опште. Отуда и долази опште значење једначина (8) и (9), јер нам оне за исту зависност $\psi = f(\varphi)$, дају само један влак; но како је ова зависност

(1) Да су овим једначинама доиста преставлене координате неке тачке влака, можемо се уверити и тиме, што из њих а помоћу једначине (9) налазимо

$$x^2 + y^2 = \varrho^2 \ldots\ldots (8')$$

која се једначина може добити и непосредно из правоуглог троугла OLL_1 (Слика 1).

(2) Ову једначину можемо непосредно добити из правоуглог троугла OKL (Слика 1).

произвољна, то ће оне тиме представљати и безбројно много ових влакова т. је. један читав систем влакова.

Између свију могућих особених случајева ових општих једначина (8) и (9) ми ћемо посматрати два главна.

I.

Ако кружна еволвента има нечега заједничког са овим влаковима, то ће се како њене једначине за правоугли, тако и њена једначина за поларни систем, моћи да изведу из ових општих једначина (8) и (9). И доиста, кад је једначина (3) изражена са

$$\psi = tg\,(\psi - \varphi) \;.\;.\;.\;.\;.\; (10)$$

т. је. кад је овом једначином престављена зависност између ψ и φ, онда налазимо, да једначине (8) или (9) добијају са свим облик једначине познате нам кружне еволвенте, што ћемо одма и доказати.

Из једначине (10) сљедује, и да је

$$r\psi = rtg\,(\psi - \varphi) \;.\;.\;.\;.\;.\; (11)$$

и сравњивање вредности (11) и (7) налазимо, да је

$$t = r\psi;$$

а напоследку заменом ове вредности у једначине (4)

$$x = r\,(cos\,\psi + \psi\,sin\,\psi)$$

$$y = r\,(sin\,\psi - \psi\,cos\,\psi),$$

познати систем једначина за кружну еволвенту у правоуглом координатом систему.

За поларни координатни систем, пошто из једначине (10) сљедује

$$\frac{1}{cos\,(\psi - \varphi)} = \sqrt{1 + \psi^2},$$

то заменом ове вредности у једначини (9) налазимо

$$\varrho = r\sqrt{1+\psi^2} \ldots\ldots (12)$$

познату једначину кружне еволвенте у поларном координатном систему. А правац радиуjса вектора ϱ опредељен је једначином (10), јер кад $tg\,(\psi - \varphi)$ развијемо, налазимо, да је

$$tg\,\varphi = \frac{tg\,\psi - \psi}{1 + \psi\, tg\,\psi} \ldots\ldots (13)$$

Тиме смо доиста доказали, да се међу свима могућим влацима, који су преставлени једначинама (8) и (9) налази и позната нам кружна еволвента.

II.

Кад је зависност између φ и ψ, исказата једначином (3), преставлена са

$$\psi = (n+1)\,\varphi \ldots\ldots (14)$$

где је n цео и положан број, онда добијамо влакове, који се разликују од познате нам кружне еволвенте а којих има безбројно много, јер за сваку целу и положну вредност броја n, добијамо другу зависност између φ и ψ, изражену једначином (14), па дакле и други влак.

Ова цела расправа односи се на те влаке.

Опште једначине свију ових влакова за правоугли координатни систем добијамо заменом вредности (14) у једначине (8)

$$\left.\begin{aligned} x &= \frac{r\cos\varphi}{\cos n\varphi} \\ y &= \frac{r\sin\varphi}{\cos n\varphi} \end{aligned}\right\} \ldots\ldots\ldots (15)$$

а за поларни координатан систем заменом вредности (14) у једначину (9)

$$\varrho = \frac{r}{\cos n\varphi} \ldots\ldots (16)$$

где је правац радијуса вектора ϱ опредељен једначином

$$\varphi = \frac{\psi}{n+1},$$

коју добијамо из једначине (14), кад је решимо по φ.

Да би сазнали геометијско значење једначина (15) и (16), т. је да би познали влакове, које оне представљају, нужно је n заменути целим и положним бројевима. На тај начин стављајући за

$$n = 1, 2, 3, 4, \ldots\ldots$$

добићемо за сваку вредност броја n по један влак, који у свези са једначином (14) можемо и нацртати, пошто свакој вредности φ одговара тада известна вредност ψ. А из правца радијуса вектора и правца производнице — који је правац познат, кад је ψ познато — потпуно је опредељена и свака тачка влака.

Да потражимо геометријско значење једначине (15) и (16) за вредности

$$n = 1, 2, 3 \text{ и } 4;$$

а затим да пређемо на општи случај. Овај пут не узимамо само с тога, што је лакши, него што је увиђавнији и што ће нас лакше довести до одкрића и сазнања нама нечега непознатог. Но да би ово испитивање једначина (15) или (16), како у особеним случајевима, тако и у општем случају што потпуније било, потребни су нам неки обрасци (формуле) из диференцијалног рачуна, које ћемо, да их не би непрестано повторавали, сада исписати па при употреби позвати се на њих, кад нам потребују. Ове обрасце узећемо за поларни координатан систем и то с тога, што је испитивање једначине

(16) ми го лакше, па било то и у општем случају, док са једначинама (15) иде много теже. Кад се једначине (15) изразе једном алгебарском једначином између x и y, које је могуће, као што ћемо доцније видити, ово испитивање је у општем случају и немогуће.

Кад означимо уго, који дирка у некој тачки влака (16) заклапа са радијусом вектором те тачке са τ, суптангенту те тачке са S_t, субнормалу са S_n, комад дирке између S_t и тачке влака са T, комад нормале између S_n и тачке влака са N, и напоследку полупречник кривине те тачке влака са ϱ^*, онда је

$$\left.\begin{aligned} tg\,\tau &= -\varrho\frac{d\varphi}{d\varrho};\\ S_t &= \varrho^2\frac{d\varphi}{d\varrho};\\ S_n &= \frac{d\varrho}{d\varphi};\\ T &= \varrho\sqrt{1+\left(\varrho\frac{d\varphi}{d\varrho}\right)^2};\\ N &= \sqrt{\varrho^2+\frac{d\varrho}{d\varphi}};\ \text{и}\\ \varrho^* &= \frac{\left[\varrho^2+\left(\frac{d\varrho}{d\varphi}\right)^2\right]^{3/2}}{\varrho^2+2\left(\frac{d\varrho}{d\varphi}\right)^2-\varrho\frac{d^2\varrho}{d\varphi^2}} \end{aligned}\right\} \ldots .\ (17).$$

1.

$n = 1.\ \psi = 2\varphi.$

Кад је $n = 1$, онда из једначине (14) слѣдује $\psi = 2\varphi$, и заменом ове вредности у једначине (8) и (9), или заменом вредности $n = 1$ у једначине (15) и (16) добијамо

$$\left.\begin{aligned} x &= r \\ y &= r tg\,\varphi \end{aligned}\right\} \ldots\ldots (18)$$

и

$$\varrho = \frac{r}{\cos\varphi} \ldots\ldots (19).$$

Како из једначине (18) тако и из једначине (19) сљедује, да је у овом случају тражени влак права линија у остојању r од центра основног круга; и која пролазећи кроз почетак кретања стоји уједно и одвесно на осовину OX.

Но осим овога, ова права линија је и дирка на основан круг, јер почем се из правоуглог троугла LOK (Слика 1.) добија, да је

$$\varrho^2 = r^2 + t^2 \ldots\ldots (20)$$

то из ове једначине сљедује, да тачка L не долази никад у кругу него увек изван њега лежи; и да само за почетак кретања лежи и на кругу и на правој линији, пошто је за $t = o$ и $\varrho = r$.

Помоћу једначине

$$y = r tg\,\varphi$$

налазимо за сваки уго φ т. је.: за сваку тачку ове праве линије њој одговарајућу ординату. И почем из једначине (17) сљедује

$$t = r tg\,\varphi,$$

то је тада и

$$s = t.$$

У овој једначини садржи се познато правило из геометрије: да су дирке на круг из тачке изван њега једнаке; а у једначини $\psi = 2\varphi$ или $\varphi = \frac{\psi}{2}$: да централа полови уго ових дирака. (Слика 2.).

За даља испитивања потребни су нам следећи диференцијални количници, које добијамо диференцирањем једначине (19)

$$\left.\begin{aligned} \frac{d\varphi}{d\varrho} &= \frac{(\cos\varphi)^2}{r\sin\varphi}; \\ \frac{d\varrho}{d\varphi} &= \frac{r\sin\varphi}{(\cos\varphi)^2}; \text{ и} \\ \frac{d^2\varrho}{d\varphi^2} &= \frac{r + r(\sin\varphi)^2}{(\cos\varphi)^3} \end{aligned}\right| \quad \ldots\ldots (21).$$

И сада замењујући вредности једначина (21) и (19) у једначине (17) налазимо:

а., $$tg\,\tau = -\,cotg\,\varphi; \text{ или}$$

$$\tau = -(90 - \varphi).$$

Из ове једначине слåедује, да је уго τ допуна угла φ до 90°. А отуда слåедује даље, да се дирка поклапа са правом линијом представљена једначином (19). Одречан знак угла τ показује, да је он супротног смисла са углом φ т. је. ако уго φ постаје обртањем ϱ с десна на лево, онда уго τ постаје супротним обртањем — с лева на десно (види слику 2).

б., $$S_t = \frac{r}{\sin\varphi}.$$

Но почем из правоуглог троугла OQ_2A (Слика 2.) слåедује

$$OQ_2 = \frac{r}{\sin\varphi},$$

то је $$S_t = OQ_2.$$

т. је. крајње тачке S_t леже на истој правој линији, која је представљена једначином (19). И

отуда сљедује пошто дирка на ма којој тачки (19) мора пролазити и кроз крајњу тачку S_t, да се дирка поклапа са правом линијом (19).

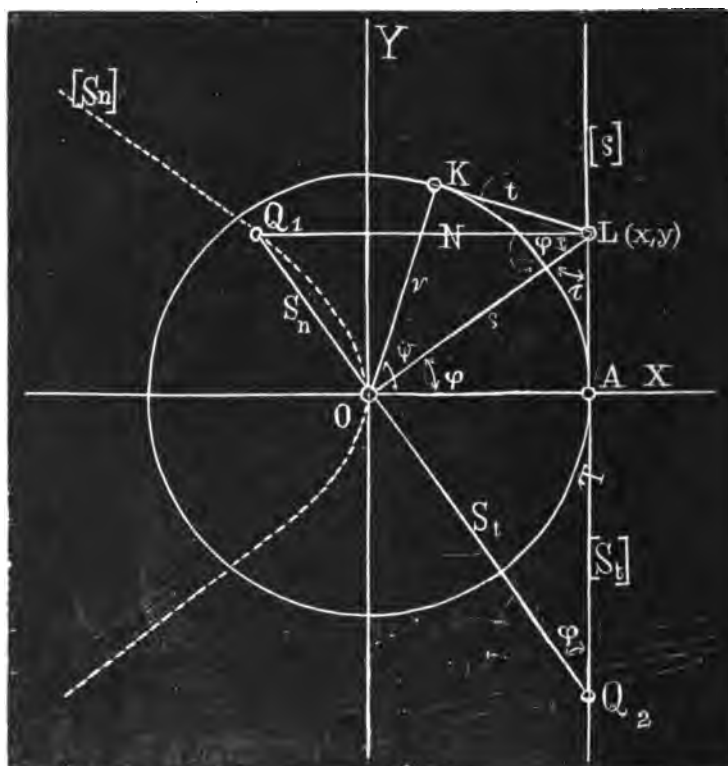

Слика 2.

в., $$S_n = \rho . \, tg \, \varphi$$

Али, како из правоуглог троугла OQ_1L (Слика 2.) сљедује

$$OQ_1 = \rho . \, tg \, \varphi,$$

то је $$S_n = OQ_1;$$

т. је. да је субнормала равна катету OQ_1 правоуглог троугла OQ_1L, који се за сваку тачку

L може постројити. Отуда сљедује, да се влак $[S_n]$, који постаје из крајњих тачака Q_1 субнормала за различне вредности угла φ и коме је једначина

$$S_n = \frac{r \sin \varphi}{(\cos \varphi)^2}\ ^{(1)},$$

може врло лако нацртати.

г.,
$$T = \frac{r}{\cos \varphi \sin \varphi}.$$

Али, кад се овој једначини да облик

$$T = \frac{r}{\cos \varphi} \cdot \frac{1}{\sin \varphi},$$

и учини се замена из једначине (19); онда је

$$T = \frac{\varrho}{\sin \varphi},$$

која се једначина и из правоуглог троугла OQ_2L (Слика 2) добија, јер је

$$LQ_2 = \frac{\varrho}{\sin \varphi};$$

дакле је
$$T = LQ_2,$$

т. је. комад T дирке раван је хипотенузи правоуглог троугла OQ_2L, који се увек може нацртати.

д.,
$$N = \frac{r}{(\cos \varphi)^2}.$$

(1) Овај влак за вредности φ од O до 2π мора се узети двогуби, као год што се права линија $[\varrho]$, представљена једначином $\varrho = \frac{r}{\cos \varphi}$, мора за исте вредности φ узети четворогуба.

Из ове једначине, кад се представи у облику

$$N = \frac{r}{\cos\varphi} \cdot \frac{1}{\cos\varphi},$$

и учини се замена из једначине (19) добија се

$$N = \frac{\varrho}{\cos\varphi},$$

која се једначина може непосредно и из правоуглог троугла OQ_1L (Слика 2) добити, пошто је угао $OLQ_1 = \varphi$

$$LQ_1 = \frac{\varrho}{\cos\varphi};$$

дакле је, $N = LQ_1.$

ђ., $$\varrho^* = \frac{\left[\frac{r^2}{(\cos\varphi)^4}\right]^{3/2}}{r^2 - r^2}, \text{ или}$$

$$\varrho^* = \infty,$$

т. је. полупречник кривине је сваке праве линије безконачан. А отуда следује познато правило за праву линију: **да је права линија таква, која нигде није крива, или, која на ма ком делу свом, па ма како он био мали, није крива**(1).

2.

$$n = 2. \ \psi = 3\varphi.$$

Кад је $n = 2$ онда [из једначине (14) следује $\psi = 3\varphi$] заменом ове вредности у једначине (15) и (16) налазимо

(1) Из једначине $\varrho^* = \infty$ можемо извести закључак, да је права линија круг са безконачним полупречником, на основу тога, да се паралелне линије секу у једној тачки у безконачности.

$$\left.\begin{aligned} x &= \frac{r\cos\varphi}{\cos 2\varphi} \\ y &= \frac{r\sin\varphi}{\cos 2\varphi} \end{aligned}\right\} \ldots\ldots\ldots (22).$$

и

$$\varrho = \frac{r}{\cos 2\varphi} \ldots\ldots\ldots (23).$$

Једначине (22), које представљају координате једне тачке влака и ако су транцендентне, могу се ипак довести на једну алгебарску једначину следећим путем.

Кад их поделимо, биће

$$\frac{y}{x} = tg\,\varphi \ldots\ldots (24).$$

а ако их квадрирамо и сумирамо

$$x^2 + y^2 = \frac{r^2}{(\cos 2\varphi)^2} \ldots\ldots (25).$$

Али, како је из тригонометрије

$$\cos 2\varphi = 2(\cos\varphi)^2 - 1, \text{ и}$$

$$\cos\varphi = \frac{1}{\sqrt{1 + (tg\,\varphi)^2}};$$

то је заменом вредности (24) у обема последњим једначинама

$$\cos 2\varphi = \frac{x^2 - y^2}{x^2 + y^2};$$

и напоследку заменом ове вредности у једначини (25), после незнатног рада, добијамо

$$(x^2 - y^2)^2 = r^2 (x^2 + y^2) \ldots\ldots (26)$$

тражену једначину влака у правоуглом координатном систему. Па почем је ова једначина 4-тог степена, то је и влак 4-тог степена; и како се његова једначина не мења, кад x и y заменимо са $-x$ и $-y$, то је влак са центром.

Из једначине (26) пошто је

$$x^2 + y^2 = \varrho, \text{ сљедује}$$

$$x^2 - y^2 = \pm r\varrho; \text{ дакле}$$

$$x^2 = \frac{\varrho(\varrho \pm r)}{2} \quad \text{и} \quad y^2 = \frac{\varrho(\varrho \mp r)}{2} \ldots\ldots (27)$$

т. је. да је апциса ма које тачке влака средња геометријска средина између радијуса вектора ϱ те тачке и $\left(\frac{\varrho \pm r}{2}\right)$; а ордината између ϱ и $\left(\frac{\varrho \mp r}{2}\right)$.

На основу овог својства влака могуће је увек наћи координате оне тачке влака, за коју је ϱ познато само дужином својом. Тада можемо наћи и правац радијуса вектора ϱ помоћу једначине

$$\frac{y}{x} = tg\,\varphi.$$

Тим начином могли би за различне вредности ϱ изналазити тачку по тачку па и цео влак нацртати. При томе кад имамо на уму то, да за сваку величину ϱ добијамо две тачке влака, које леже дијаметрално према центру основног круга, пошто је овај влак са центром, можемо овај рад скратити.

Али ми га можемо још више скратити. Дајући једначини

$$x^2 + y^2 = \varrho^2$$

геометријско значење налазимо, да она представља један круг, који је концентричан са основним кругом а полупречника је ϱ; а једначини

$$x^2 - y^2 = \pm r\varrho$$

налазимо, да она представља две конјуговане равностране хиперболе. Обе ове последње једначине узете заједно и из њих нађене вредности x и y не представљају ништа друго до координате пресечних тачака круга са конјугованим равностраним хиперболама за исту вредност ϱ. Али како је ϱ променљива количина, то нам једначина

$$x^2 + y^2 = \varrho^2$$

представља један концентричан кружан шар, а једначина

$$x^2 - x^2 = \pm r\varrho$$

шар конјугованих равностраних хипербола; и пресечне тачке ових шарова [увек за исту вредност ϱ] лежаће на једном влаку, коме је једначина

$$(x^2 - y^2)^2 = r^2(x^2 + y^2),$$

и који ћемо називати **равнострана хипербола 4-тог степена.**

Из овога, што смо при последку казали, није тешко увидети, да кад знамо само једну тачку влака, можемо одма наћи још седам, јер ће оне лежати на једном кругу, коме је полупречник остојање познате тачке од центра основног круга, и уједно на конјугованим равностраним хиперболама, које су такође познате.

При даљим испитивањима овог влака, који ћемо означавати простим симболом $[\varrho]$, послужићемо се његовом поларном једначином (23), из које диференцирањем добијамо следеће диференцијалне количнике, који ће нам требати:

$$\left.\begin{aligned} \frac{d\varrho}{d\varphi} &= \frac{(\cos 2\varphi)^2}{2r \sin 2\varphi}; \\ \frac{d\varphi}{d\varrho} &= \frac{2r \sin 2\varphi}{(\cos 2\varphi)^2}; \text{ и} \\ \frac{d^2\varrho}{d\varphi^2} &= \frac{4r + 4r(\sin 2\varphi)^2}{(\cos 2\varphi)^3} \end{aligned}\right| \ldots\ldots (28).$$

И сада заменом вредности из једначина (23) и (28) у једначине (17) добијамо:

$$a., \qquad tg\,\tau = -\frac{cotg\ 2\varphi}{2}.$$

Или, почем је из једначине (7) за $\psi = 3\varphi$

$$\left.\begin{aligned} tg\,2\varphi &= \frac{t}{r}, \text{ или} \\ cotg\,2\varphi &= \frac{r}{t} \end{aligned}\right\} \ldots . (29)$$

то је заменом

$$tg\,\tau = \frac{r}{2t}.\ ^{(1)}$$

Помоћу ове једначине можемо наћи уго τ ма које тачке влака $[\varrho]$, на следећи начин: треба комад t производнице н. пр. за тачку L влака продужити и узети $KK_2 = 2t$ (Слика 3.), а затим саставити K_2 са O правом линијом.

Из правоуглог троугла OKK_2 сљедује

$$tg\,KK_2O = \frac{r}{2t},$$

(1) Одречан знак изостављамо, што ћемо и у будуће чинити, јер он само показује, да су углови φ и τ супротног смисла.

и сравњивањем вредности последњих једначина

$$\sphericalangle KK_2O = \tau.$$

А кад знамо уго τ, онда је и дирка у тачки L влака $[\varrho]$ позната (опредељена) [то је 1-ви начин повлачења дирке].

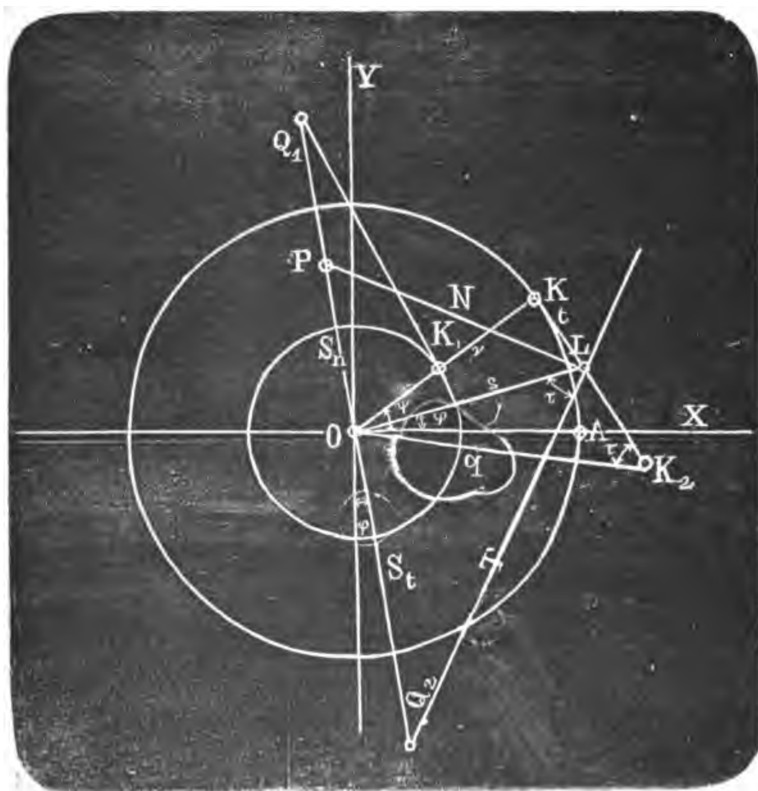

Слика 3.

6., $$S_t = \frac{\left(\frac{r}{2}\right)}{sin\ 2\varphi}.$$

Из ове једначине дознајемо, да је влак, који описује крајња тачка S_t за различне вредности φ и који ћемо означити сим-

болом $[S_t]$, са свим сличан влаку $[\varrho]$, само што има други положај и што је полупречник његовог основног круга $\left(\frac{r}{2}\right)$.

Али помоћу горње једначине може се свакој тачки влака $[\varrho]$ наћи одговарајућа тачка влака $[S_t]$ на овај начин: треба из центра O описати други круг са полупречником $\left(\frac{r}{2}\right)$. У пресечној тачки K_1 полупречника OK са овим кругом (Слика 3.) треба подићи дирку и продужити је, док не пресече у O подигнуту одвесну на ϱ у тачки Q_1, онда, почем је $\sphericalangle OQ_1K_1 = 2\varphi$, сљедује

$$OQ_1 = \frac{\left(\frac{r}{2}\right)}{\sin 2\varphi};$$

дакле је $$S_t = OQ_1.$$

Сада треба само OQ_1 пренети на супротну страну од O, т. је. начинити

$$OQ_1 = OQ_2,$$

па је тачка Q_2 влака $[S_t]$ према тачки L влака $[\varrho]$ на свом месту. А кад знамо Q_2, треба је само саставити са L, па да у тој тачки на влаку $[\varrho]$ добијемо дирку [2-ги начин повлачења дирке].

Но S_t за познату тачку влака $[\varrho]$ можемо и на следећи начин наћи.

Кад једначину за S_t напишемо у облику

$$S_t = \frac{r}{\cos 2\varphi} \cdot \frac{\cot g\, 2\varphi}{2}$$

и овде заменимо вредности из једначина (23) и (29), онда налазимо

$$S_t = \frac{\varrho . r}{2t}, \text{ или}$$

$$S_t : \varrho = r : 2t;$$

којом је сразмером за сваку познату тачку влака $[\varrho]$ и S_t са свим опредељена и може се геометријски постројити, јер са ϱ познато је уједно и

$$t = \sqrt{\varrho^2 - r^2}.$$

Но и положај од S_t опредељен је, јер знамо, да лежи одвесно на ϱ. А кад је за неку тачку влака $[\varrho]$ позната S_t, онда се може лако у тој тачки повући и дирка [3-ћи начин повлачења дирке].

в., $$S_n = \frac{2r \sin 2\varphi}{(\cos 2\varphi)^2}.$$

Ова једначина представља величину субнормале за извесну тачку влака $[\varrho]$. Али почем су субнормале за различне тачке влака $[\varrho]$ различне т. је. за различне вредности φ различне, то ће крајње тачке ових субнормала лежати на једном влаку. И горња једначина преставља једначну овог влака, који ћемо означавати симболом $[S_n]$. Овај влак може се лако и нацртати; јер, кад знамо повући дирку у једној тачки влака $[\varrho]$, онда знамо и нормалу у тој тачки повући, а тима је S_n опредељена.

Али S_n можемо наћи и независно од дирке. Кад се горња једначина за S_n напише у облику

$$S_n = \frac{r}{\cos 2\varphi} \cdot 2tg\, 2\varphi \text{ (1)},$$

(1) Ова једначина може се геометријски постројити и помоћу

$$2\varrho .\, tg\, 2\varphi = S_n,$$

која се добија заменом $\frac{r}{\cos 2\varphi} = \varrho$.

онда се заменом вредности из (23) и (29) претвара у

$$S_n = \frac{\varrho . 2t}{r}, \text{ или}$$

$$S_n : \varrho = 2t : r,$$

којом се сразмером увек за познато ϱ, т. је. за познату тачку влака $[\varrho]$, може и геометријским пострoјем наћи S_n. Но ми знамо и положај од S_n, јер стоји одвесно на ϱ. А кад знамо S_n, онда можемо у тој тачки влака $[\varrho]$ повући нормалу па дакле и дирку, јер она стоји одвесно на нормалу [4-ти начин повлачења дирке].

г., $$T = \frac{r}{\cos 2\varphi}\sqrt{1 + \left(\frac{\cot g\, 2\varphi}{2}\right)^2}$$

Али заменом вредности из (23) и (29) биће

$$T = \frac{\varrho}{2t}\sqrt{(2t)^2 + r^2}.$$

Израз $\sqrt{(2t)^2 + r^2} = q$ може се увек геометријски постројити, јер кад је познато ϱ, онда је познато и t те тачке влака $[\varrho]$ (¹). А заменом ове вредности, биће

$$T = \frac{\varrho . q}{2t}, \text{ или}$$

$$T : \varrho = q : 2t,$$

из које се сразмере T увак може геометријски постројити.

(¹) Из правоуглог троугла OKK_2 (Слика 3), кад је $OK_2 = q$ и $KK_2 = 2t$, сљедује

$$q^2 = (2t)^2 + r^2, \text{ или}$$

$$q = \sqrt{(2t)^2 + r^2}.$$

д., $$N = \frac{r}{\cos 2\varphi} \sqrt{1 + (2tg\, 2\varphi)^2}$$

Но и овде заменом вредности из једначина (23) и (29), биће

$$N = \frac{\rho}{r} \sqrt{r^2 + (2t)^2};$$

или, како је $\sqrt{r^2 + (2t)^2} = q$, то је заменом ове вредности

$$N = \frac{\rho . q}{r}, \text{ или}$$

$$N : \rho = q : r,$$

којом се сразмером и N може за сваку тачку влака $[\rho]$ геометријски постројити.

ђ., $$\rho^* = - \frac{r}{3 (\cos 2\varphi)^4} \sqrt{[4 - 3 (\cos 2\varphi)^2]^3}.$$

Али и полупречник кривине ρ^* ма које тачке влака $[\rho]$ може се геометријски постројити на следећи начин.

Заменом вредности из једначина (23) и (28) у (17) наћи ћемо, после незнатног рада

$$\rho^* = \frac{[\rho^2 + \rho^2 (2tg\, 2\varphi)^2]^{3/2}}{\rho^2 \left[1 + (2tg\, 2\varphi)^2 - \left(\frac{2}{\cos 2\varphi}\right)^2\right]}, \text{ или}$$

$$\rho^* = - \frac{\rho}{3} \sqrt{[1 + (2tg\, 2\varphi)^2]^3}.$$

Даље, заменом вредности из једначине (29), биће

$$\rho^* = - \frac{\rho}{3r^3} \sqrt{[r^2 + (2t)^2]^3};$$

и напоследку заменом $q^2 = r^2 + (2t)^2$,

$$\varrho^* = -\frac{\varrho . q^3}{3r^3}, \text{ или}$$

$$\varrho^* : \left(\frac{\varrho}{3}\right) = q^3 : r^3 \text{ (}^1\text{)} \ldots\ldots (30).$$

Кад у овој сразмери увучемо нормалу N видићемо, да се ϱ^* врлолако може геометријски постројити.

Ми смо нашли, да постоји ова сразмера

$$N : \varrho = q : r, \text{ (види д.,)}$$

дакле постојаће и следећа

$$q^2 : r^2 = N^2 : \varrho^2 \ldots . (31).$$

Ако сада сразмере (30) и (31) помножимо, добићемо

$$\varrho^* = \frac{q . N^2}{3\varrho . r}.$$

Али, како се израз

$$\frac{q . N}{3\varrho} = s$$

може увек геометријски постројити, то и израз, који се добија заменом

$$\varrho^* = \frac{s . N}{r}$$

може се на исти начин геометријски постројити, које значи, да се и полупречник кривине сваке тачке влака $[\varrho]$ може геометријски постројити.

(¹) Одречан знак, који показује само положај ϱ^*, изоставили смо.

Напоследку да приступимо конструкцији влака $[\varrho]$ у овом особеном случају.

Пошто је уго $\psi = 3\varphi$, онда за сваку вредност угла φ знамо у исто време и вредност угла ψ. Па како φ опредељује правац радијуса вектора неке тачке влака $[\varrho]$, а ψ правац производнице t исте тачке, то је ова тачка потпуно опредељена; она је пресечна тачка радијуса вектора ϱ са производницом t. Дакле, треба под углом φ повући радијус вектор, затим овај уго још двапута пренети и у крајњој, тако нађеној, тачки повући дирку на основан круг па ће пресечна тачке те дирке са радијусом вектором бити тражена тачка влака $[\varrho]$. Тим начином изтражујући тачку по тачку могли би и цео влак нацртати. И кад би тај пут узели, нашли би у исто време, како се са покретањем дирке по основном кругу покреће одговарајућа тачка на влаку $[\varrho]$.

Али ово није нужно, јер ми знамо из једначине (26), да свакој тачки влака $[\varrho]$ одговарају још седам нових тачака, које са том тачком леже на истом кругу са полупречником раван радијусу вектору те тачке и на конјугованим равностраним хиперболама. Па почем је полупречник томе кругу познат, онда по својству конјугованих равностраних хипербола можемо из једне тачке наћи лако и остале.

На овај начин може се влак $[\varrho]$ лепо нацртати само из неколико нађених тачака ([1]) и тада ће нам јако упасти у очи његова наличност на равностране конјуговане хиперболе. Но он то није, пошто има четири асимтоте, које не пролазе кроз центар основног круга него у остојању $\left(\frac{r}{2}\right)$ иду паралелно са радијусима векторима, којима одговарају врдности угла $\varphi = \frac{\pi}{4}, \frac{3\pi}{4}, \frac{5\pi}{4}, \frac{7\pi}{4}$.

([1]) Ово неколико тачака могли би наћи и помоћу њихових координата у правоуглом координатном систему (27).

Да овим вредностима угла φ доиста одговарају асимтоте влака, увериһемо се једначином

$$\varrho = \frac{r}{\cos 2\varphi},$$

јер је ϱ за горе-поменуте вредности угла φ доиста бесконачан. А да за $\left(\frac{r}{2}\right)$ остоје од центра основног круга дознајемо из једначине

$$S_t = \frac{\left(\frac{r}{2}\right)}{\sin 2\varphi},$$

пошто је $(S_t)min = \frac{r}{2}$, кад је $(\sin 2\varphi)max = 1$; а $(\sin 2\varphi)max$ је онда, кад $\varphi = \frac{\pi}{4}, \frac{3\pi}{4}, \frac{5\pi}{4}$ и $\frac{7\pi}{4}$, т. је. кад угао φ добија горепоменуте вредности.

На слици 4. представљена су сва три влака, т. је. $[\varrho]$, $[S_t]$ и $[S_n]$ и означена су бројевима тако, да се на први поглед види, како се покреһе тачка, која их описује, са покретањем производнице по основном кругу. Разуме се по себи, да се на влаку $[\varrho]$ мора огледати једначина

$$\psi = 3\varphi,$$

т. је. да, кад угао φ пређе све вредности од O до 2π, да һе уго ψ преһи све вредности од O до 6π; или, док тачка, чијим покретом можемо замислити, да постаје влак $[\varrho]$ пређе цео овај влак, дотле һе производница обим осоовног круга обиһи три пута([1]).

([1]) Отуда сљедује, да влак $[\varrho]$ у овом случају, као и у следеһима, не постаје као кружна еволвента покретањем производнице по основном кругу без клизења, него да овде и клизење игра важну улогу. — Специјалност кружне еволвенте као да овде избија јасно на површину, што је за њу клизање производнице равно нули т. је. не постоји.

Из следећих једначина, које смо нашли

$$\varrho = \frac{r}{\cos 2\varphi} \quad \text{и} \quad S_t = \frac{r}{2 \sin 2\varphi},$$

кад је $\varrho = S_t$, следује

$$\frac{r}{\cos 2\varphi} = \frac{r}{2 \sin 2\varphi}, \text{ или}$$

$$2r \sin 2\varphi = r \cos 2\varphi.$$

Али почем је

$$\varrho = \frac{r}{\cos 2\varphi} = \frac{r \cos 2\varphi}{(\cos 2\varphi)^2},$$

то је заменом горње вредности за $r \cos 2\varphi$

$$\varrho = \frac{2r \sin 2\varphi}{(\cos 2\varphi)^2}, \text{ или } \varrho = S_n.$$

А из једначина

$$\varrho = S_n, \text{ и}$$
$$\varrho = S_t, \text{ следује, да је}$$
$$S_n = S_t$$

т. је. да се сва три влака $[\varrho]$, $[S_t]$ и $[S_n]$ секу у једној тачки, за коју одговарајућу вредност угла φ налазимо из једначине

$$2r \sin 2\varphi = r \cos 2\varphi, \text{ или}$$

$$tg\, 2\varphi = \frac{1}{2}.$$

На слици 4. поред асимтота влака $[\varrho]$ повучене су и асимтоте влака $[S_t]$. Оне се налазе на исти начин, као и прве. Треба за влак

$$S_t = \frac{\left(\frac{r}{2}\right)}{\sin 2\varphi}$$

наћи влак суптангенти, који ћемо означити са $[S_t^*]$. А тај влак ћемо лако наћи помоћу горње једначине и једначине суптангенте за влак $[S_t]$, или

$$S_t^* = (S_t)^2 \frac{d\varphi}{dS_t}.$$

И почем је

$$\frac{d\varphi}{dS_t} = \frac{(sin\, 2\varphi)^2}{r\, cos\, 2\varphi}, \text{ то је}$$

$$S_t^* = -\frac{\left(\frac{r}{2}\right)}{cos\, 2\varphi},$$

т. је. асимтоте влака $[S_t]$ остоје од центра основног круга за $\left(\frac{r}{4}\right)$.

При последку односно конструкције влака $[\varrho]$ помоћу једначина (27) нужно ће бити да приметимо, да нам се само чини, да је изгубљен пократ тачке на овом влаку према покрету производнице по основном кругу. Јер знајући како теку асимтоте влака $[\varrho]$ т. је. којим угловима φ, па дакле и ψ оне одговарају, ми смо увек у стању и при оваквој конструкцији определити како пут тачке, која описује влак, тако исто и покрет производнице, или њене додирне тачке, по основном кругу (¹).

3.

$$n = 3.\ \psi = 4\varphi.$$

Кад је $n = 3$ онда [из једначине (14) следује $\varphi = 4\varphi$] се једначине (15) и (16) своде на

(¹) Конструкција влака $[\varrho]$ доводи нас врло лако до тог закључка, да су асимтоте дирке у безконачним тачкама влака, јер видимо, како са постојаним мењањем вредности угла φ, тачка влака из безконачности у асимтоти с једне стране прелази на другу страну асимтоте, дакле онако исто, као кад би се гране влака у безконачности састављале.

$$\left.\begin{aligned} x &= \frac{r\cos\varphi}{\cos 3\varphi} \\ y &= \frac{r\sin\varphi}{\cos 3\varphi} \end{aligned}\right\} \ldots\ldots\ldots (32)$$

и,

$$\rho = \frac{r}{\cos 3\varphi} \ldots\ldots\ldots\ldots (33).$$

Да би показали, да се и у овом случа једначине (32) могу довести на једну алгебарску једначину између x и y, поћи ћемо истим путем.

Кад обе једначине поделимо, налазимо

$$\frac{y}{x} = tg\,\varphi \ldots\ldots\ldots (34)$$

а кад их квадрирамо и сумирамо

$$x^2 + y^2 = \left(\frac{r}{\cos 3\varphi}\right)^2 \ldots\ldots\ldots (35).$$

Али, како је

$$\cos 3\varphi = 4(\cos\varphi)^3 - 3\cos\varphi, \text{ и}$$

$$\cos\varphi = \frac{1}{\sqrt{1 + (tg\,\varphi)^2}};$$

или заменом вредности из (34)

$$\cos = \frac{1}{\sqrt{1 + \left(\frac{y}{x}\right)^2}}, \text{ и}$$

$$\cos 3\varphi = 4\left[\frac{1}{\sqrt{1 + \left(\frac{y}{x}\right)^2}}\right]^3 - 3\frac{1}{\sqrt{1 + \left(\frac{y}{x}\right)^2}},$$

то је напоследку заменом ове вредности у једначини (35)

$$x^2(x^2-3y^2)^2=r^2(x^2+y^2)^2;\ \text{или}$$

$$\frac{x(x^2-3y^2)}{x^2+y^2}=\pm r\ \ldots\ldots\ldots \quad (36)$$

тражена једначина. И како је ова једначина 6-тог степена, то је и влак, који она представља, 6-тог степена. И овај влак има ту важну особину, да се заменом x и y са $-x$ и $-y$, његова једначина не мења; услед чега морамо закључити да је то влак са центром.

Из једначине (36), пошто је по (8')

$$x^2+y^2=\varrho^2,\ \text{налазимо, да је}$$

$$x(x^2-3y^2)=\pm r\varrho^2.$$

Из обе ове једначине, које су везане једначином (36) можемо закључити, да се свака тачка влака, представљен том једначином, добија из пресека круга

$$x^2+y^2=\varrho^2$$

са влаком 6-тог степена

$$x(x^2-3y^2)=\pm r\varrho^2.$$

Али, како прва једначина, због промењивости ϱ, не представља само један круг, него цео кружни шар; а друга једначина, такође због промењивости ϱ, не представља само један влак 6-тог степена, него један цео шар тих влакова, то онда влак представљен једначином (36) постаје из пресека овог кружног шара са шаром ових влакова 6-тог степена. Овај влак, представљен једначином (36) назваћемо хипербола 6-тог степена.

Помоћу једначине (36) можемо наћи координате x и y оне тачке влака, за коју је ϱ познат. Јер из једначине $x^2+y^2=\varrho^2$ налазимо

$$3x^3 + 3xy^2 = 3\rho^2 x, \text{ а како је}$$

$$x^3 - 3xy^2 = \pm r\rho^2, \text{ то је}$$

$$4x^3 = 3\rho^2 x \pm r\rho^2, \text{ или}$$

$$x^3 - 3\left(\frac{\rho}{2}\right)^2 x \mp r\left(\frac{\rho}{2}\right)^2 = 0 \ldots\ldots (37)$$

одакле по Кардановој формули налазимо

$$x = \frac{1}{2}\sqrt[3]{\rho^2[\pm r + \sqrt{r^2 - \rho^2}]} +$$

$$+ \frac{1}{2}\sqrt[3]{\rho^2[\pm r - \sqrt{r^2 - \rho^2}]}.$$

А ординату налазимо из једначине

$$y = \pm\sqrt{\rho^2 - x^2}, \text{ или заменом}$$

$$y = \pm\sqrt{\rho^2 - \left\{\frac{1}{2}\sqrt[3]{\rho^2[\pm r + \sqrt{r^2 - \rho^2}]} + \frac{1}{2}\sqrt[3]{\rho^2[\pm r - \sqrt{r^2 - \rho^2}]}\right\}}.$$

Нужно ће бити, нарочито због конструкције влака $[\rho]$, да се једначина (37) подвргне дискусији.

Из једначине 3-ћег степена решењем налазимо за непознату три вредности, које могу бити: једна стварна и две уображене; све три стварне, али две између њих једнаке са супротним знаком; и све три стварне и различне, али такође две са супротним знаком трећој. Који ће од ова три

случаја наступити, дознаје се по вредности испод квадратног корена у кардановој формули т. је. да ли је та вредност већа, равна или мања од нуле; или, да ли је положна, равна нули, одречна.

Једначина (37) и ако се решава, као једначина 3-ћег степена по кардановој формули, ипак, због двогубог знака пред сталним чланом, она није трећег него је шестог степена, по чему у опште не налазимо за x само три вредности него свега шест вредности.

За једначину (37), пошто је решимо по x, налазимо, да су сва шест корена стварна и у опште различна; а само у случају, кад је $\varrho = r$, да су по два једнака а остали различни; јер је у опште

$$r^2 - \varrho^2 < 0,$$

а само у случају, кад је $\varrho = r$,

$$r^2 - \varrho^2 = 0.$$

Ово геометријски значи: да за $\varrho = r$ добијамо шест апциса x, али четири да су, по две узете, једнаке и супротне осталим двема, т. је. да добијамо четири тачке на координатној X осовини (с једне и с друге стране почетка координатног система), којима одговарају вредности: $x = r, -\frac{r}{2}, -r, \frac{r}{2}$; дакле, да влак $[\varrho]$ има шест заједничких тачака са основним кругом, од којих три леже с једне стране а друге три с друге стране ординатне осовине Y; а за сваку другу вредност ϱ, добијамо шест различних апциса (јер је $\varrho > r$), т. ј. шест различних тачака на апцисној осовини X од којих три леже такође с једне а труги три с друге стране почетка координата.

А из једначине

$$y = \pm \sqrt{\varrho^2 - \left\{\frac{1}{2}\sqrt[3]{\varrho^2[\pm r + \sqrt{r^2 - \varrho^2}]} + \right.}$$

$$\overline{\left. + \frac{1}{2}\sqrt[3]{\varrho^2[\pm r - \sqrt{r^2 - \varrho^2}]}\right\}}$$

дознајемо, да свакој вредности x одговарају у опште две једнаке и супротно означене вредности y, јер је увек $\varrho > x$, које геометријски значи: да свакој апциси x одговарају две тачке влака $[\varrho]$, које леже симетрично према X осовини. Изузетак чини само почетак кретања, т. је. за $x = \pm r = \pm \varrho$, за који је $y = 0$. За $x = -\frac{r}{2}$ налазимо, да је $y = \pm \frac{r}{2}\sqrt{3}$; а за $x = \frac{r}{2}$, да је $y = \pm \frac{r}{2}\sqrt{3}$.

Вредно је због назива влака, а и иначе, да поклонимо мало већу пажњу једначини (36).

Разрешењем једначине (37) и изналажењем вредностима x одговарајуће вредности

$$y = \pm \sqrt{\varrho^2 - x^2}$$

нашли смо, да влак (36) има шест заједничких тачака са основним кругом.

Али једначина (36), уз припомоћ једначине

$$x^2 + y^2 = \varrho^2$$

даје се свести и на једначину

$$x\left(\frac{\varrho}{2} - y\right)\left(\frac{\varrho}{2} + y\right) = \pm r\left(\frac{\varrho}{2}\right)^2$$

из које за $r = 0$, т. је. за почетак координата слeдује, да је

$$x\left(\frac{\varrho}{2} - y\right)\left(\frac{\varrho}{2} + y\right) = 0,$$

а из ове једначине, да је опет

$$x = 0,\ y = \frac{\varrho}{2} \text{ и } y = -\frac{\varrho}{2}.$$

Ово геометријски значи: да влак

$$x(x^2 - 3y^2) = \pm r\varrho^2$$

прелази, у овом случају, у три праве линије, од којих је једна Y координатна осовина, друга нагнута за 30° а трећа за 120° према положној апцисној осовини X, т. је. да се влак једначине (36) пружа у безконачност у три правца, или, да има асимптота.

Почем се, даље, једначина (36) даје разчланити у

$$x(x^2 - 3y^2) = r\varrho^2, \text{ и}$$

$$x(x^2 - 3y^2) = -r\varrho^2$$

то ово геометријски значи: да се влак, представљен једначином (36) састоји из два влака, сваки 3-ћег степена, који су индентични а само се по положају разликују. Па почем оба ова влака, у општем случају, имају по три асимптоте, јер се у три правца пружају у безконачност, то отуда сљедује, да и влак (36) мора у општем случају имати 6 асимптота.

И тако, почем је једначина (36) шестог степена и почем влак, који она представља постаје из пресека кружног шара

$$x^2 + y^2 = \varrho^2$$

са, по својој прилици, системом хипербола

$$x(x^2 - 3y^2) = \pm r\varrho^2,$$

пошто се лева страна ове једначине даје разчланити у линеарне факторе и што влак изгледа као састављен из више хипербола, то мислимо, да је назив, који смо дали том влаку, оправдан.

За даља испитивања влака $[\varrho]$ потребни су следећи диференцијални количници, које добијамо диференцирањем једначине (33).

$$\frac{d\varphi}{d\varrho} = \frac{(\cos 3\varphi)^2}{3r \sin 3\varphi}; \quad \frac{d\varrho}{d\varphi} = \frac{3r \sin 3\varphi}{(\cos 3\varphi^2)};$$

$$\frac{d^2\varrho}{d\varphi^2} = \frac{9r + 9r(\sin 3\varphi)^2}{(\cos 3\varphi)^3} \quad \ldots\ldots (38).$$

Заменом вредности једначина (33) и (38) у једначине (17) налазимо

а., $$tg\, \tau = -\frac{cotg\, 3\varphi}{3},$$

или, како из једначине (7) сљедује за $\psi = 4\varphi$

$$tg\, 3\varphi = \frac{t}{r}, \text{ и } cotg\, 3\varphi = \frac{r}{t} \quad \ldots\ldots (39)$$

то је заменом вредности из (39)

$$tg\, \tau = \frac{r}{3t},$$

којом се једначином може за сваку познату тачку влака $[\varrho]$, наћи уго τ, па дакле и дирка у тој тачци на влак повући.

б., $$S_t = \frac{\left(\frac{r}{3}\right)}{\sin 3\varphi}.$$

Помоћу ове једначине налазимо, да и у овом случају S_t са мењањем вредности угла φ, описује један влак, који

је сличан влаку $[\rho]$, само што је полупречник његовог основног круга $\frac{r}{3}$, и што има други положај. Овај влак можемо и нацртати, јер горњом једначином можемо сваком углу φ наћи одговарајућу S_t (види слику 5).

Али, како се горња једначина може представити у облику

$$S_t = \frac{r}{\cos 3\varphi} \cdot \left(\frac{\cot g\, 3\varphi}{3}\right),$$

то се заменом вредности из једначина (33) и (39) добија

$$S_t = \frac{\rho . r}{3t}, \text{ или } S_t : \rho = r : 3t$$

из које се сразмере геометријским постројем налази S_t, па дакле и дирка.

в.,
$$S_n = \frac{3r \sin 3\varphi}{(\cos 3\varphi)^2}.$$

Ова једначина представља величину субнормале за извесну тачку влака $[\rho]$. Па како је ова величина променљива за различне тачке влака, то ће она представљати онај влак, који описује крајња тачка S_n при мењању вредности φ. Овај влак $[S_n]$ може се и нацртати; јер знајући за неку тачку влака $[\rho]$ њену S_t (види б.,), знамо у исто време и S_n (види слику 5).

Али S_n можемо наћи и независно од S_t, јер кад горњу једначину напишемо у облику

$$S_n = \frac{r}{\cos 3\varphi} (tg\, 3\varphi),$$

онда налазимо заменом вредности из једначина (33) и (39)

$$S_n = \frac{\rho . 3t}{r}, \text{ или } S_n : \rho = 3t : r,$$

из које се сразмере, пошто је познато ϱ, па дакле и t, налази S_t геометријским постројем. А како је за познати угао φ одређен и правац S_n, то се нађена дужина за S_n горњом сразмером може на своје место и пренети и влак $[S_n]$ тим путем нацртати.

г., $$T = \frac{r}{\cos 3\varphi} \sqrt{1 + \left(\frac{\cot g\, 3\varphi}{3}\right)^2}$$

А заменом вредности из (33) и (39)

$$T = \frac{\varrho}{3t} \sqrt{(3t)^2 + r^2};$$

али, почем се $\sqrt{(3t)^2 + r^2} = q$ може увек геометријски постројити, то је заменом ове вредности

$$T = \frac{\varrho \cdot q}{3t}, \text{ или } T : \varrho = q : 3t$$

из које се сразмере може дужина T наћи геометријским постројем за сваку познату тачку влака $[\varrho]$.

д., $$N = \frac{r}{\cos 3\varphi} \sqrt{1 + (3tg\, 3\varphi)^2},$$

или заменом вредности из (33) и (39).

$$N = \frac{\varrho}{r} \sqrt{r^2 + (3t)^2},$$

и напоследку заменом $\sqrt{r^2 + (3t)^2} = q$,

$$N = \frac{\varrho \cdot q}{r}, \text{ или } N : \varrho = q : r,$$

којом је сразмером N потпуно опредељена и може се геометријски постројити за сваку познату тачку влака $[\varrho]$.

ђ., $$\varrho^* = -\frac{r}{8\,(\cos 3\varphi)^4}\sqrt{9 - 8\,(\cos 3\varphi)^2}.$$

Али и у овом случају може се геометријским постројем наћи полупречник кривине тачке влака $[\varrho]$ на исти начин као и у пређашњим случају.

Заменом вредности из једначина (33) и (38) у једначине (17) нашли смо

$$\varrho^* = \frac{[\varrho^2 + \varrho^2(3tg\,3\varphi)^2]^{3/2}}{\varrho^2 + 2\varrho^2(3tg\,3\varphi)^2 - \frac{9r^2}{(\cos 3\varphi)^4} - \frac{9r^2(\sin 3\varphi)^2}{(\cos 3\varphi)^4}} \text{ или}$$

$$\varrho^* = \frac{[\varrho^2 + \varrho^2(3tg\,3\varphi)^2]^{3/2}}{\varrho^2\left[1 + (3tg\,3\varphi)^2 - \left(\frac{3}{\cos 3\varphi}\right)^2\right]}, \text{ и напоследку}$$

$$\varrho^* = -\frac{\varrho}{8}\sqrt{1 + (3tg\,3\varphi)^2}.$$

Али је заменом вредности из (39)

$$\varrho^* = -\frac{\varrho}{8r^3}\sqrt{[r^2 + (3t)^2]^3},$$

и заменом $r^2 + (3t)^2 = q^2$,

$$\varrho^* = -\frac{\varrho . q^3}{8r^3}, \text{ или } \varrho^* : \frac{\varrho}{8} = q^3 : r^3.$$

Кад се, даље, ова сразмера помножи са сразмером

$$q^2 : r^2 = N^2 : \varrho^2,$$

коју смо добили квадрирањем познате сразмере за нормалу N (види д.,), онда се добија

$$\varrho^* = \frac{\varrho . N^2}{8\, qr};$$

и како се

$$\frac{\varrho}{8} . \frac{N}{q} = s$$

може геометријски постројити, онда је заменом

$$\varrho^* = \frac{s . N}{r}, \text{ или } \varrho^* : s = N : r$$

из које се сразмере напоследку, и ϱ^* може геометријским постројем наћи.

При последку да пређемо и на конструкцију влака $[\varrho]$ у овом случају.

Треба обим основног круга да поделимо у известан број једнаких делова а затим по реду за 1, 2, 3, ... таква дела, који ће одговарати различним вредностима угла φ, да повлачимо радијусе вектора; па почем су са вредностима угла φ опредељене и вредности угла $\psi = 4\varphi$, то је и положај производнице за известан положај радијуса вектора опредељен а с тиме је и тачка влака $[\varrho]$, као пресечна тачка ових двеју правих линија опредељена. На тај начин је представљен влак $[\varrho]$ на слици 5. и означен тако са римским бројевима I, II, III, ... I*, II*, III*, ... да се из овог означавања јасно види, како се тачке по влаку покрећу са покретањем производница по основном кругу.

Код оваквог постања влака $[\varrho]$ треба да приметимо, да се део његов, који је означен са I*, II*, III*, ... не добија продуженим обртањем радијуса вектора ϱ после дела, који је означен са I, II, III, ... него да се оба добијају у исто време. Према томе овај влак мора да описују две тачке тако, да докле једна од њих прелази део означени са I, II, III, ... дотле ће друга прелазити део означени са

I*, II*, III*, ... Само тако ће моћи радијус вектор ϱ да учини једно цело обртање, па да се тиме добије само један влак и то баш овај $[\varrho]$, и код кога ће за први део прећи ϱ све вредности угла φ од O до π, а за други део од π до 2π. Тиме је протумачено и значење двогубог знака у једначини влака $[\varrho]$, разуме се тако: да положан знак одговара једном делу а одречан другом, супротном, делу влака.

На слици 5. налазе се и влаци $[S_t]$ и $[S_n]$, који се према ономе, што смо за њих казали под б., и в., могу лако нацртати.

Влак $[\varrho]$ има шест асимтота, које одговарају вредностима $\varphi = \frac{\pi}{6}, \frac{\pi}{2}$, и $\frac{5\pi}{6}$, (које смо и аналитичким путем доказали), јер је за те вредности угла φ

$$\varrho = \infty,$$

које дознајемо и помоћу једначине

$$\varrho = \frac{r}{ocs\, 3\varphi}.$$

Али ове асимтоте не пролазе кроз центар O основног круга, него у остојању $\frac{r}{3}$ додирују основан круг влака $[S_t]$. Јер из једначине,

$$S_t = \frac{\left(\frac{r}{3}\right)}{sin\, 3\varphi}$$

сљедује, да је $(S_t)min$, кад је $(sin\, 3\varphi)max$. А $(sin\, 3\varphi)max$ је онда кад је $sin\, 3\varphi = 1$, т. је. кад је угао $\varphi = \frac{\pi}{6}, \frac{\pi}{2}, \frac{5\pi}{6}$, дакле истим горе-поменутим вредностима угла φ; и тада је

$$(S_t)min = \left(\frac{r}{3}\right).$$

Из једначине

$$T = \frac{r}{\cos 3\varphi} \sqrt{1 + \left(\frac{\cot g\, 3\varphi}{3}\right)^2}$$

налазимо, да је $(T)max = \infty$, за оне исте вредности угла φ, за које је $(S_t)min$, јер је овде $(\cos 3\varphi)min$, кад је $\cos 3\varphi = 0$.

Тиме смо доказали, да асимтоте влака $[\varrho]$ доиста у остојању $\frac{r}{3}$ од центра основног круга иду паралелно правцима радијуса вектора за $\varphi = \frac{\pi}{6}, \frac{\pi}{2}, \frac{5\pi}{6}$.

Но на слици 5., поред поменутих асимтота, повучене су и асимтоте влака $[S_t]$ у остојању $\left(\frac{r}{9}\right)$ од центра основног круга. Ово је учењено зато, што кад потражимо суптангенту S_t^* од влака $[S_t]$, помоћу познате једначине

$$S_t^* = (S_t)^2 \frac{d\varphi}{d S_t},$$

онда, како је

$$S_t = \frac{\left(\frac{r}{3}\right)}{\sin 3\varphi}, \text{ и}$$

$$\frac{d\varphi}{d S_t} = \frac{(\sin 3\varphi)^2}{r \cos 3\varphi}, \text{ налазимо}$$

$$S_t^* = \frac{\left(\frac{r}{9}\right)}{\cos 3\varphi}.$$

Помоћу ове једначине и по ономе, што смо казали за асимтоте влака $[\varrho]$, није нужно ни објашњавати оно што смо мало пре казали за асимтоте влака $[S_t]$ (¹).

Кад при крају бацимо поглед на резултате, које смо добили аналитичким путем из једначине (36) и на конструкцију влака, онда налазимо, да се једно с другим потпуно слаже; отуда изводимо, да се влак $[\varrho]$ може и помоћу једначине (36) корструјисати.

4.

$$n = 4. \quad \psi = 5\varphi.$$

Кад је $n = 4$, онда [из једначине (14) сљедује $\psi = 5\varphi$] се једничине (15) и (16) своде на

$$\left.\begin{aligned} x &= \frac{r \cos \varphi}{\cos 4\varphi} \\ y &= \frac{r \sin \varphi}{\cos 4\varphi} \end{aligned}\right| \quad \ldots\ldots \quad (40)$$

и,

$$\varrho = \frac{r}{\cos 4\varphi} \quad \ldots\ldots\ldots \quad (41).$$

(¹) Интересантно је, потражити вредност нормале за вредности угла

$$\varphi = \frac{\pi}{6}, \frac{\pi}{2}, \frac{\pi 5}{6}.$$

Ми смо нашли, да је

$$N = \frac{r}{\cos 3\varphi} \sqrt{1 + (3 tg\, 3\varphi)^2}$$

Па почем је заменом горњих вредности за угао φ, $\cos 3\varphi = O$, а $tg\, 3\varphi = \infty$, то је

$$N = \frac{\infty}{O};$$

т. је. да је нормала за безконачну тачку влака $[\varrho]$ неопредељена. Дакле, на безконачној тачци влака $[\varrho]$ не знамо ни величину ни правац нормале.

Да доведемо и у овом случају једначине (40) на једну алгебарску једначину између x и y. Ово ћемо учинити на исти начин, као и у прећашњем случају.

Јер је делењем

$$\frac{y}{x} = tg\,4\varphi \;.\;.\;.\;.\;.\;.\;.\; (42)$$

а квадрирањем и сумирањем

$$x^2 + y^2 = \left(\frac{r}{\cos 4\varphi}\right)^2 \;.\;.\;.\;. (43).$$

Али, почем је

$$\cos 4\varphi = 1 - 8\,(\sin\varphi)^2 + 8\,(\sin\varphi)^4$$

а,

$$\sin\varphi = \frac{tg\,\varphi}{\sqrt{1 + (tg\,\varphi)^2}},$$

то је заменом вредности из једначине (42)

$$\sin\varphi = \frac{\left(\frac{y}{x}\right)}{\sqrt{1 + \left(\frac{y}{x}\right)^2}},$$

а,

$$\cos 4\varphi = 1 - 8\left[\frac{\left(\frac{y}{x}\right)}{\sqrt{1 + \left(\frac{y}{x}\right)^2}}\right]^2 + 8\left[\frac{\left(\frac{y}{x}\right)}{\sqrt{1 + \left(\frac{y}{x}\right)^2}}\right]^4.$$

Напоследку је заменом ове вредности у једначини (43)

$$x^2 + y^2 = \frac{r^2}{\left\{1 - 8\left[\frac{\left(\frac{y}{x}\right)}{\sqrt{1 + \left(\frac{y}{x}\right)^2}}\right]^2 + 8\left[\frac{\left(\frac{y}{x}\right)}{\sqrt{1 + \left(\frac{y}{x}\right)^4}}\right]^4\right.}$$

и после редукције

$$[(x^2 + y^2)^2 - 8y^2x^2]^2 = r^2(x^2 + y^2)^3 \ldots\ldots (44).$$

То је тражена једначина влака у овом специјалном случају, па почем је она 8-мог степена, онда је и влак 8-мог степена, који она представља; но овај влак је осим тога и са центром, јер се њена једначина не мења, кад се x и y замену са $-x$ и $-y$, т. је. добијамо једначину истог влака.

Из једначине (44) сљедује, почем је по једначини (8')

$$x^2 + y^2 = \varrho^2 \ldots\ldots (45)$$

да је

$$xy = \pm \frac{\varrho}{2}\sqrt{\frac{\varrho(\varrho \mp r)}{2}} \ldots\ldots (46).$$

Па почем је геометријско значење једначине (45) круг са полупречником ϱ, а због промењљивости ϱ један кружни шар; и једначине (46) систем конјугованих хипербола (у односу на асимтоте као координатне осовине), а такође због промењљивости ϱ шар конјугованих хипербола, то је онда једначина (44), која везује једначине (45) и (46) једну с другом, онај влак, који саставља пресечне тачке кружног шара са хиперболним шаром т. је. овако добијене тачке лежаће на оном влаку 8-мог степена, који је представљен једначином

$$[(x^2 + y^2)^2 - 8x^2y^2]^2 = r^2(x^2 + y^2)^3$$

и који ћемо назвати хипербола 8-мог степена.

Како једначина (46) због њених двогубих знакова представља два система конјугованих хипербола, — један

$$xy = \pm \frac{\varrho}{2}\sqrt{\frac{\varrho(\varrho - r)}{2}},$$

и други $$xy = \pm \frac{\varrho}{2}\sqrt{\frac{\varrho(\varrho+r)}{2}},$$

то отуда сљедује, да у опште за једну вредност ϱ, добијамо 16 пресечних тачака т. је. тачака влака $[\varrho]$, које се изналажењем њихових координата лако доказује.

Координате пресечних тачака можемо наћи лако помоћу једначина (45) и (46) на следећи начин.

Квадрирањем једначине (45) налазимо

$$x^4 + 2x^2y^2 + y^4 = \varrho^4;$$

а квадрирањем и множењем са 4 једначину (46)

$$4x^2y^2 = \frac{\varrho^4 \mp r\varrho^3}{2}.$$

Ако сада одузмемо доњу једначину од горње, налазимо

$$(x^2 - y^2)^2 = \varrho^4 - \frac{\varrho^4 \mp r\varrho^3}{2}, \text{ или}$$

$$x^2 - y^2 = \pm\sqrt{\frac{\varrho^4 \pm r\varrho^3}{2}} \ldots\ldots (47).$$

Напоследку сабирањем једначина (45) и (47) налазимо

$$2x^2 = \varrho^2 \pm \sqrt{\frac{\varrho^4 \pm r\varrho^3}{2}}, \text{ или}$$

$$x = \pm\sqrt{\frac{\varrho^2}{2} \pm \frac{\varrho}{2}\sqrt{\frac{\varrho(\varrho \pm r)}{2}}} \ldots\ldots (48)$$

а одузимањем истих једначина

$$2y^2 = \varrho^2 \mp \sqrt{\frac{\varrho^4 \pm r\varrho^3}{2}}, \text{ или}$$

$$y = \pm \sqrt{\frac{\rho^2}{2} \mp \frac{\rho}{2}\sqrt{\frac{\rho(\rho \pm r)}{2}}} \quad \ldots\ldots \quad (49).$$

Али изрази (48) и (49), који представљају координате тачака влака $[\rho]$, такви су, да се могу лако геометријски постројити.

Треба најпре геометријски постројити израз

$$\sqrt{\frac{\rho(\rho \pm r)}{2}} = q;$$

па како је заменом ове вредности

$$x = \pm \sqrt{\frac{\rho^2 \pm \rho q}{2}}, \text{ и}$$

$$y = \pm \sqrt{\frac{\rho^2 \mp \rho q}{2}},$$

који се могу и овако написати

$$x = \pm \sqrt{\frac{\rho(\rho \pm q)}{2}}, \text{ и}$$

$$y = \pm \sqrt{\frac{\rho(\rho \mp q)}{2}}$$

то се и координате x и y пресечних тачака или тачака влака $[\rho]$ као средње геометријске средине између $\left(\frac{\rho}{2}\right)$ и $(\rho \pm q)$ могу лако постројити.

Из двогубог знака подкорених израза једначине (48) сљедује, да за известну вредност ρ добијамо, у опште, четири различне апцисе; а из двогубог знака пред првим кореном, још толико исто апциса, по величини једнаке са првима

само супротно означене, које геометријски значи осам тачака на апцисној осовини. Из двогубог знака подкорене количине једначине (49) сљедује, да за исту горњу вредност ϱ добијамо у опште, четири различне ординате, а из двогубог знака пред овим кореном још толико по величини са првима једнаке само супротно означене. Отуда би могли извести, да једначинама (48) и (49) не добијамо више од 8 тачака влака $[\varrho]$, док у самој ствари добијамо 16 тачака; јер кад за исту вредност ϱ добијамо 8 апциса, онда по једначини

$$y = \pm\sqrt{\varrho^2 - x^2}$$

добијамо за сваку апцису две једнаке по величини а супротно означене ординате, које геометријски значи: 16 тачака влака $[\varrho]$. Отуда сљедује симетричност влака $[\varrho]$ према координтним осовинама.

Да би испитивање овог влака продужили, потребни су следећи диференцијални количници, које добијамо диференцирањем једначине (41)

$$\left.\begin{aligned} \frac{d\varphi}{d\varrho} &= \frac{(\cos 4\varphi)^2}{4r \sin 4\varphi}; \\ \frac{d\varrho}{d\varphi} &= \frac{4r \sin 4\varphi}{(\cos 4\varphi)^2}; \text{ и} \\ \frac{d^2\varrho}{d\varphi^2} &= \frac{16r + 16r(\sin 4\varphi)^2}{\cos(4\varphi)^3} \end{aligned}\right\} \dots\dots (50).$$

Заменом вредности из једначина (41) и (50) у једначине (17) налазимо:

$$\text{a.,} \qquad tg\,\tau = -\frac{cotg\,4\varphi}{4};$$

или, како је из једначине (7) за $\psi = 5\varphi$

$$\left.\begin{aligned} tg\,4\varphi &= \frac{t}{r}, \\ cotg\,4\varphi &= \frac{r}{t} \end{aligned}\right\} \ldots . (51)$$

то је заменом вредности из (51)

$$tg\,\tau = -\frac{r}{4t}$$

којом се једначином може увек на познату тачку влака $[\varrho]$ повући дирка помоћу угла τ, који је њоме опредељен.

6., $$S_t = \frac{\left(\frac{r}{4}\right)}{sin\,4\varphi}.$$

Помоћу ове једначине можемо наћи за сваку познату тачку влака $[\varrho]$ његову S_t (показато је на слици 6); а кад знамо S_t, онда можемо и дирку на влак $[\varrho]$ у тој тачки повући. И овде ће крајње тачке S_t за различне вредности угла φ или различне тачке влака $[\varrho]$ лежати на сличном влаку $[S_t]$, коме је полупречник основног круга $\left(\frac{r}{4}\right)$.

Али, кад горњој једначини дамо облик

$$S_t = \frac{r}{cos\,4\varphi} \cdot \frac{cotg\,4\varphi}{4},$$

и овде извршимо замену помоћу једначине (41) и (51), можемо S_t добити и геометријским постројем

$$S_t = \frac{\varrho . r}{4t}, \text{ или}$$

$$S_t : \varrho = r : 4t.$$

Кад знамо S_t онда нем је позната и дирка за исту тачку влака $[\varrho]$.

в., $$S_n = \frac{4r \sin 4\varphi}{(\cos 4\varphi)^2}.$$

Кад знамо за неку тачку влака $[\varrho]$ S_t, онда можемо повући у тој тачки дирку и нормалу, којом последњом нашли смо у једно и величину S_n, која је у горњој једначини представљена транцендентним изразом. Али почем је S_n за различне тачке влака $[\varrho]$ промењљива, то нам горња једначина у једно представља онај влак, који описује крајња тачка S_n при мењању вредности угла φ. И из тога што смо сада казали за S_n, овај влак $[S_n]$ може се лако нацртати.

Али S_n може се наћи и геометријским постројем и независно од S_t, јер, кад се горња једначина представи у облику

$$S_n = \frac{r}{\cos 4\varphi}(4 \, tg \, 4\varphi);$$

и овде се учини замена вредности из једначина (41) и (51),

$$S_n = \frac{\varrho . 4t}{r}, \text{ или}$$

$$S_n : \varrho = 4t : r$$

из које је сразмере S_n опредељено. И правац од S_n је познат, јер стоји одвесно на ϱ влака $[\varrho]$. Тада можемо и дирку повући.

г., $$T = \frac{r}{\cos 4\varphi} \sqrt{1 + \left(\frac{\cot g \, 4\varphi}{4}\right)^2}.$$

Али заменом вредности из једначина (41) и (51), биће

$$T = \frac{\varrho}{4t} \sqrt{(4t)^2 + r^2};$$

и како се израз $\sqrt{(4t)^2 + r^2} = q$ може увек геометријски постројити, то је

$$T = \frac{\varrho . q}{4t}, \text{ или}$$

$$T : \varrho = q : 4t$$

из које се сразмере T геометријским постројем лако налази.

д., $$N = \frac{r}{\cos 4\varphi} \sqrt{1 + (4 \operatorname{tg} 4\varphi)^2}.$$

Но и овде заменом вредности из једначина (41) и (51), биће

$$N = \frac{\varrho}{r} \sqrt{r^2 + (4t)^2},$$

и напоследку заменом $\sqrt{r^2 + (4t)^2} = q$

$$N = \frac{\varrho . q}{r}, \text{ или}$$

$$K : \varrho = q : r$$

којом је сразмером N потпуно геометријским постројем опредељена.

ђ., $$\varrho^* = - \frac{r}{15 (\cos 4\varphi)^4} \sqrt{16 - 15 (\cos 4\varphi)^2}.$$

Да би показали, да се и ϱ^* може геометријски постројити, радиће мо онако, као што смо радили у пређашњим случајевима. Тада ћемо добити

$$\varrho^* = - \frac{\varrho}{15}, \frac{q^3}{r^3}, \text{ или}$$

$$\varrho^* : \frac{\varrho}{15} = q^3 : r^3$$

где је $$q = \sqrt{(4t)^2 + r^2}.$$

Али, почем из сразмере за N (види д.,) сљедује

$$q^2 : r^2 = N^2 : \varrho^2,$$

то ћемо множењем обе последње сразмере добити

$$\varrho^* = \frac{N^2 . q}{15 \, \varrho . r};$$

па почем се $\frac{N . q}{15 \, \varrho} = s$ може геометријски постројити, то се и

$$\varrho^* = \frac{s . N}{r}, \text{ или}$$

$$\varrho^* : s = N : r$$

може такође геометријски постројити т. је. наћи полупречник кривине ϱ^* геометријским путем.

Односно конструкције влака $[\varrho]$ у овом случају није нужно говорити, јер је она сасвим слична пређашњим конструкцијама.

Разлика је само у томе, што је у овом случају $\psi = 5\varphi$, т. је. што сваком углу φ, који опредељује правац радијуса вектора ϱ, морамо узети угао ψ пет пута већи, да би нашли правац производнице t, па дакле и одговарајућу тачку влака $[\varrho]$. Ове тачке могли би наћи и помоћу једначина (48) и (49) слично другом случају.

На слици 6. поред влака $[\varrho]$ налазе се и влаци $[S_t]$ и $[S_n]$, који се, према ономе што смо казали за њих под б., и в., могу лако нацртати. Сва ова три влака означена су бројевима тако, да се јасно види, како они постају покретањем производнице по главном кругу.

Што се тиче асимтота, оне иду паралелно радијусима векторима, којима одговарају углови

$$\varphi = \frac{\pi}{8}, \frac{3\pi}{8}, \frac{5\pi}{8} \text{ и } \frac{7\pi}{8};$$

а у остојању $\left(\frac{r}{4}\right)$ од центра основног круга, јер је за горње вредности φ:

$$\varrho = \infty,$$

$$(S_t)min = \frac{r}{4},$$

$$(T)max = \infty.$$

5.

Посматрајући четири предидућа специјална случаја наћи ћемо, да се правила, која се у њима налазе, односно τ, S_t, S_n . . . . . па и односно саме конструкције влака, само повторавају, с разликом само том, што је однос међу угловима φ и ψ у сваком случају други. Према томе није тешко доћи на мисао, да није немогуће, упустити се у претресање општег случаја, које ће тим лакше испасти за руком, што смо специјалним случајевима упућени већ нашто треба нашу пажњу да обратимо. Разуме се по себи, да решење овог општег случаја мора бити таково, да се из њега могу потпуно извести сви специјални случаји, па и они, које смо већ прешли, онако, као што би их извели независно од овог општег случаја т. је. непосредним путем.

При претресању овог општег случаја морамо, разуме се, употребити познате нам опште једначине (15) и (16), које ћемо овде исписати:

$$x = \frac{r \cos \varphi}{\cos n\varphi},$$

$$y = \frac{r \sin \varphi}{\cos n\varphi};$$

и, $$\rho = \frac{r}{\cos n\varphi}.$$

Пре свега потражи ћемо и овде, да ли се прве две једначине могу изразити једном алгебарском једначином између x и y. При томе нужно ће бити, да се $\cos n\varphi$ развије у безконачан ред помоћу познатог образца из анализе.

Али, како n може бити паран и непаран број, то онда морамо узети два таква реда; један

$$\cos n\varphi = 1 - \frac{n^2}{1.2}(\sin\varphi)^2 + \frac{n^2(n^2-2^2)}{1.2.3.4}(\sin\varphi)^4 - \frac{n^2(n^2-2^2)(n^2-4^2)}{1.2.3.4.5.6}(\sin\varphi)^6 + \ldots\ldots\ldots \quad (52)$$

кад је n паран број; и други

$$\cos n\varphi = \cos\varphi\left[1 - \frac{n^2-1^2}{1.2}(\sin\varphi)^2 + \frac{(n^2-1^2)(n^2-3^2)}{1.2.3.4}(\sin\varphi)^4 - \frac{(n^2-1^2)(n^2-3^2)(n^2-5^2)}{1.2.3.4.5.6}(\sin\varphi)^6 + \ldots\ldots\right] \ldots (53)$$

кад је n непаран број.

Према овоме морају постојати две опште алгебарске једначине, које ћемо сада потражити.

n паран број.

Кад је n паран број, онда ћемо употребити ред (52) и то на овај начин.

Кад поделимо једначине (15) добићемо

$$\frac{y}{x} = tg\,\varphi \ldots\ldots\ldots (54)$$

а кад их квадрирамо и сумирамо

$$x^2 + y^2 = \frac{r^2}{(\cos n\varphi)^2} \ldots\ldots (55).$$

И сада треба заменути у једначини (55) вредност из (52); али пре свега треба овај ред изразити са x и y, које је помоћу једначине (54) и познате формуле

$$\sin\varphi = \frac{tg\,\varphi}{\sqrt{1 + (tg\,\varphi)^2}}$$

из тригонометрије могуће учинити.

Овом заменом добићемо

$$\sin\varphi = \frac{y}{\sqrt{x^2 + y^2}},$$

а заменом ове вредности у (52)

$$\cos n\varphi = 1 - \frac{n^2}{1.2}\left(\frac{y}{\sqrt{x^2+y^2}}\right)^2 + \frac{(n^2-2^2)n^2}{1.2.3.4}\left(\frac{y}{\sqrt{x^2+y^2}}\right)^4 -$$

$$- \frac{(n^2-2^2)(n^2-4^2)n^2}{1.2.3.4.5.6}\left(\frac{y}{\sqrt{x^2+y^2}}\right)^6 + \ldots\ldots$$

Напоследку заменом вредности за $\cos n\varphi$ у једначини (55), добијамо тражену општу алгебарску једначину

$$(x^2+y^2)\left\{1 - \frac{n^2}{1.2}\left(\frac{y}{\sqrt{x^2+y^2}}\right)^2 + \frac{n^2(n^2-2^2)}{1.2.3.4}\right.$$

$$\left(\frac{y}{\sqrt{x^2+y^2}}\right)^4 - \frac{n^2(n^2-2^2)(n^2-4^2)}{1.2.3.4.5.6}$$

$$\left.\left(\frac{y}{\sqrt{x^2+y^2}}\right)^6 + \ldots\ldots\right\}^2 = r^2 \ldots\ldots\ldots (56).$$

И доиста за различне парне вредности броја n, добијамо један ред коначних алгебарских једначина, пошто је безконачан ред у великој загради прекидан, које представљају оне влаке, које тим вредностима броја n одговарају.

За $n = 2$ и 4 можемо наћи познате нам једначине случаја 2-гог и 4-тог.

n непаран број.

Кад је n непаран број, онда ћемо употребити ред (53) на исти начин; јер како је

$$sin\,\varphi = \frac{tg\,\varphi}{\sqrt{1+(tg\,\varphi)^2}},$$

и

$$cos\,\varphi = \frac{1}{\sqrt{1+(tg\,\varphi)^2}};$$

то је заменом вредности из (54) у овим обрасцима

$$sin\,\varphi = \frac{y}{\sqrt{x^2+y^2}},$$

и

$$cos\,\varphi = \frac{x}{\sqrt{x^2+y^2}};$$

а заменом ових вредности у ред (53)

$$cos\,n\varphi = \frac{x}{\sqrt{x^2+y^2}}\left\{1 - \frac{(n^2-1^2)}{1.\,2}\left(\frac{y}{\sqrt{x^2+y^2}}\right)^2 + \right.$$

$$+ \frac{(n^2-1^2)(n^2-3^2)}{1.\,2.\,3.\,4}\left(\frac{y}{\sqrt{x^2+y^2}}\right)^4 -$$

$$\left. - \frac{(n^2-1^2)(n^2-3^2)(n^2-5^2)}{1.\,2.\,3.\,4.\,5.\,6}\left(\frac{y}{\sqrt{x^2+y^2}}\right)^6 + \ldots\ldots \right\}$$

и напоследку заменом ове вредности у једначини (55)

$$(x^2+y^2)\left\{\frac{x}{\sqrt{x^2+y^2}}\left[1-\frac{n^2-1^2}{1.2}\left(\frac{y}{\sqrt{x^2+y^2}}\right)^2+\right.\right.$$

$$\frac{(n^2-1^2)(n^2-3^2)}{1.2.3.4}\left(\frac{y}{\sqrt{x^2+y^2}}\right)^4-\frac{(n^2-1^2)(n^2-3^2)(n^2-5^2)}{1.2.3.4.5.6}$$

$$\left.\left.\left(\frac{y}{\sqrt{x^2+y^2}}\right)^6+\ldots\ldots\right]\right\}^2=r^2, \text{ или}$$

$$x^2\left[1-\frac{n^2-1^2}{1.2}\left(\frac{y}{\sqrt{x^2+y^2}}\right)^2+\frac{(n^2-1^2)(n^2-3^2)}{1.2.3.4}\right.$$

$$\left(\frac{y}{\sqrt{x^2+y^2}}\right)^4-\frac{(n^2-1^2)(n^2-3^2)(n^2-5^2)}{1.2.3.4.5.6}$$

$$\left.\left(\frac{y}{\sqrt{x^2+y^2}}\right)^6+\ldots\ldots\right]^2=r^2.$$

И кад се с обе стране извуче квадратни корен, то је тражена општа алгебарска једначина

$$x\left[1-\frac{n^2-1^2}{1.2}\left(\frac{y}{\sqrt{x^2+y^2}}\right)^2+\frac{(n^2-1^2)(n^2-3^2)}{1.2.3.4}\right.$$

$$\left(\frac{y}{\sqrt{x^2+y^2}}\right)^4-\frac{(n^2-1^2)(n^2-3^2)(n^2-5^2)}{1.2.3.4.5.6}$$

$$\left.\left(\frac{y}{\sqrt{x^2+y^2}}\right)^6+\ldots\ldots\right]=\pm r\ \ldots\ (57)$$

из које се могу добити све једначине за различне вредности броја n, кад су оне положне и непарне, пошто је безконачан ред у загради прекидан.

За $n = 1$ и 3 добићемо познате једначине из случаја 1-вог и 3-ћег.

За остала испитивања врло је удесна једначина

$$\varrho = \frac{r}{\cos n\varphi},$$

прво, што је врло проста, а друго, што се оба случаја, био n паран или непаран број, могу испитивати. Међу тим ова испитивања чинити са једначинама (56) и (57), и кад би било могуће, — што није случај, због безконачних редова у загради, — ипак би била сасвим сложена.

При овом испитивању потребни су нам, као и у специјалним случајевима следећи диференцијални количници, које добијамо диференцирањем горње једначине

$$\left.\begin{aligned} \frac{d\varphi}{d\varrho} &= \frac{(\cos n\varphi)^2}{nr \sin n\varphi}; \\ \frac{d\varrho}{d\varphi} &= \frac{nr \sin n\varphi}{(\cos n\varphi)^2}; \\ \frac{d^2\varrho}{d\varphi^2} &= \frac{n^2 r + n^2 r (\sin n\varphi)^2}{(\cos n\varphi)^3} \end{aligned}\right| \ldots\ldots (58).$$

Заменом вредности из (58) добијамо с обзиром на горњу једначину у једначине (17)

a., $$tg\,\tau = -\frac{cotg\, n\varphi}{n}.$$

Из ове једначине можемо за сваку вредност угла φ наћи уго τ. Али уго τ може се и геометријски постројити јер из једначине (7) за $\psi = (n + 1)\varphi$ следује

$$\left.\begin{aligned} tg\, n\varphi &= \frac{t}{r}, \\ cotg\, n\varphi &— \frac{r}{t} \end{aligned}\right\} \ldots\ldots (59)$$

а заменом вредности из (59) у горњој једначини

$$tg\, \tau = -\frac{r}{nt}.$$

Да би помоћу ове једначине повукли дирку на познату тачку (за коју је познато φ, па дакле ϱ и t), треба t увећати n пута и саставити крајњу тачку са центром основног круга, тада ће ова права линија заклапати са производницом (nt) угао τ, који треба на радијусу вектору те тачке пренети у супротном смислу углу φ. Права линија под тим углом према радијусу вектору јесте тражена дирка.

6., $$S_t = \frac{\left(\frac{r}{n}\right)}{siu\, n\varphi}.$$

Овом једначином можемо наћи свакој тачки влака $[\varrho]$ одговарајућу S_t. Крајње тачке S_t, за различне вредности угла φ лежаће на једном влаку коме је једначина

$$S_t = \frac{\left(\frac{r}{n}\right)}{sin\, n\varphi}.$$

Овај влак $[S_t]$ сасвим је слична влаку $[\varrho]$, само што је другог положаја и што је полупречник његовог основног круга $\left(\frac{r}{n}\right)$.

Кад знамо S_t за неку тачку влака $[\varrho]$, онда је дирка за ту тачку позната, јер треба само саставити крајњу тачку S_t са тачком влака, па је дирка у тој тачки влака повучена.

Али, кад се горња једначина напише у облику

$$S_t = \frac{r}{\cos n\varphi} \cdot \frac{\cotg n\varphi}{n},$$

то је заменом вредности из (16) и (59) у овој једначини

$$S_t = \frac{\varrho . r}{nt}, \text{ или}$$

$$S_t : \varrho = r : nt$$

којом се сразмером може S_t за сваку познату тачку влака $[\varrho]$, т. је. за познато ϱ, геометријским постројем наћи.

в., $$S_n = \frac{nr \sin n\varphi}{(\cos n\varphi)^2}.$$

Ова једначина представља величину субнормале за извесну тачку влака $[\varrho]$. Али почем се са φ мења и S_n, то и S_n описује један влак, који се помоћу влака $[\varrho]$ и $[S_t]$ може лако нацртати.

Но овај влак $[S_n]$ може се и независно од влака $[S_t]$ нацртати на следећи начин.

Кад се горња једначина напише у облику

$$S_n = \frac{r}{\cos n\varphi} \cdot n \operatorname{tg} n\varphi,$$

и у њој се замену вредности из (16) и (59), биће

$$S_n = \frac{\varrho . nt}{r}, \text{ или}$$

$$S_n : \varrho = nt : r,$$

којом се сразмером може за сваку тачку влака $[\varrho]$, (јер је ϱ па дакле и t за ту тачку позната), S_n геометријским постројем наћи. И овим путем може се дирка у тој тачки на влаку $[\varrho]$ повући.

г., $$T = \frac{r}{\cos n\varphi}\sqrt{1 + \left(\frac{cotg\, n\varphi}{n}\right)^2}.$$

Но величина T може се и геометријским постројем независно од S_t и S_n, за сваку познату тачку влака $[\varrho]$, наћи на следећи начин.

Заменом вредности из (16) и (59) биће

$$T = \frac{\varrho}{nt}\sqrt{(nt)^2 + r^2};$$

али почем се $\sqrt{(nt)^2 + r^2} = q$ може геометријски постројити, то је

$$T = \frac{\varrho \cdot q}{nt}, \text{ или}$$

$$T : \varrho = q : nt.$$

Помоћу ове сразмере врло је лак посао геометријски постројити комад дирке T. Па почем помоћу T можемо наћи и S_t, то је и дирку лако повући у тој тачки на влаку $[\varrho]$.

д., $$N = \frac{r}{\cos n\varphi}\sqrt{1 + (n\, tg\, n\varphi)^2},$$

који се може и геометријски постројити, јер је заменом вредности из (16) и (59)

$$N = \frac{\varrho \cdot q}{r}, \text{ или}$$

$$N : \varrho = q : r.$$

А кад знамо N за неку тачку влака $[\varrho]$, онда можемо наћи и S_n, па дакле и дирку у тој тачки на влаку повући.

ђ., $$\varrho^* = \frac{\varrho}{1-n^2}\sqrt{[1+(n\,tg\,n\varphi)^2]^3}.$$

Али, кад у овој једначини заменимо вредност из (59), онда је

$$\varrho^* = \frac{\varrho . q^3}{(1-n^2)\,r^3},$$

почем је $q^2 = r^2 + (nt)^2$. Или у виду сразмере

$$\varrho^* : \frac{\varrho}{1-n^2} = q^3 : r^3.$$

И како из сразмере за комад нормале N (види д.,) сљедује

$$q^2 : r^2 = N^2 : \varrho^2;$$

то је множењем обе последње сразмере

$$\varrho^* = \frac{q . N^2}{(1-n^2)\,\varrho . r}.$$

Али почем се

$$\frac{q . N}{(1-n^2)\,\varrho} = s$$

може геометријски постројити, то је и

$$\varrho^* = \frac{s . N}{r}, \text{ или}$$

$$\varrho^* : s = N : r$$

помоћу које се сразмере увек може ϱ^* т. је. полупречник кривине познате тачке влака $[\varrho]$ геометријски постројити.

Напоследку можемо из једначиња под б., в., г., и д., извести нека позната правила из геометрије за правоугли троуго.

Из једначина

$$S_t = \frac{\varrho . r}{nt}$$

$$S_n = \frac{\varrho . nt}{r},$$

добија се множењем

$$S_t . S_n = \varrho^2$$

т. је. познато правило за правоугли троуго, да је ϱ средња геометријска средина између S_t и S_n.

А сабирањем горњих једначина добија се

$$S_t + S_n = \frac{\varrho . q^2}{r . nt};$$

али како је

$$q^2 = \frac{(nt)^2 . T^2}{\varrho^2}, \text{ (види г.,)}$$

и

$$\frac{1}{S_t} = \frac{nt}{r . \varrho}, \text{ (види б.,)}$$

а тако исто

$$q^2 = \frac{r^2 . N^2}{\varrho^2}, \text{ (види д.,)}$$

и

$$\frac{1}{S_n} = \frac{r}{\varrho . nt}, \text{ (види в.,)}$$

то се заменом последњих једначина у једначини

$$S_t + S_n = \frac{\varrho . q^2}{r . nt}$$

први пут добија

$$T^2 = S_t (S_t + S_n)$$

а други пут

$$N^2 = S_n (S_t + S_n)$$

т. је. познато правило за правоугли троугли: да је сваки катет средња геометријска средина између његове пројекције на хипотенузи и целе хипотенузе.

Помоћу последње једначине т. је.

$$N^2 = S_n (S_t + S_n)$$

можемо ϱ^* и овако геометријски постројити.

Пошто је

$$\varrho^* = \frac{N^2.q}{(1 - n^2)\,\varrho.r},$$

то је заменом горње вредности за N^2

$$\varrho^* = \frac{S_n (S_t + S_n).q}{(1 - n^2)\,\varrho.r}.$$

Па како се

$$\frac{S_n (S_t + S_n)}{(1 - n^2)\,\varrho} = s$$

може геометријски постројити, те се по истом правилу и

$$\varrho^* = \frac{s.q}{r}$$

може геометријски постројити т. је. полупречник кравине за познату тачку влака $[\varrho]$ постројити.

О ХЛОРНИМ ДЕРИВАТИМА ДИБРОМ-ДИНИТРО-МЕТАНА.

од

С. М. Лозанића.

Пре неког времена саопштио сам друштву мој рад о дибром-динитро-метану, који сам добио први пут из трибром-анилина (обичан) дестилишући га са азотном киселином; доцније сам показао да то исто једињење постаје и из етилен-бромида, дибром-р-толуидина или бром-фенола када сам их у азотној киселини кувао([1]). Вилијер, Кахлер и Шпицер беху доцнији радници на том пољу, но они се међусобно, а и од мене, разликоваху у мишљењу о молекуларном саставу овог једињења. Мој одговор на први рад Вилијеров штампан је у овом Гласнику([2]); ту сам навео неколико аналитичних података о идентичности Вилијеровог тетранитро-етилен-бромида са мојим дибром-динитро-метаном. После тога саопштио је Вилијер хемиском друштву париском свој даљи рад на том пољу; та је белешка истина сувише кратка, али опет за то из ње се види, да је Вилијер у неколико променио своје гледиште о саставу калијумове соли дибром-динитро-метана; ту узима да се калијум-хидрат не адира том једињењу (као што први пут држаше), већ да му

([1]) Гласник, књ. 51, стр. 151.
([2]) Гласник, књ. 54, стр. 99.

при томе калијум као елеменат заступа бромне атоме, остајући непрестано при томе да је та со дериват тетранитроетилен-бромида ([1]).

Кахлер и Шпицер, дестилишући а-бибром-камфор са азотном киселином, добили су један зејтин загушљивог мириса, који са калијум-хидратом даје жуту кристалну со $CBrK(NO_2)_2$ ([2]). Из ове калијумове соли ослободили су помоћу киселина исти горњи зејтин, за који држе да је вероватно бром-динитро-метан $CHBr(NO_2)_2$. Анализом нађоше брома у овом једињењу 58·04—53·48%, а њихова формула захтева 43·24% брома; ова разлика између њихових анализа и њихове формуле долази по њиховом мишљењу отуда, што им „субстанца" садржаваше примешаног CBr_4. На основу ових, на сваки начин недовољних података, поменута господа држе, да је и мој дибром-динитро-метан смеша монобромдинитро-метана и CBr_4. Ја ћу, као одговор на ову сумњу, навести овде анализе трију различитих препарата дибромдинитро-метана:

	ТЕОРИЈА	ОПИТ I.	ОПИТ II.	ОПИТ III.
C	4·55%	4·56	—	—
Br	60·61 „	60·36	60·29	60·10
N_2	10·61 „	10·50	10·52	—
O_4	24·23 „	—	—	—
$CBr_2(NO_2)_2$	100.00			

Овим је потпуно доказано, да поменута калијумова со, растављајући је киселинама, даје дибром-динитро-метан. Према томе врло је вероватно да су и поменута господа добили ово исто једињење, а мањак брома њихових анализа долази по

([1]) Bulletin de la soc. chim. de Paris XL. 465.
([2]) Berichte der deutschen chem. Gesellschaft XVI. 1311. Monatshäfte für Chemie 1883. 554.

свој прилици од неког примеска који не садржи брома — а тај је н. пр. вода.

Овом приликом подносим друштву мој даљи рад о дибром-динитро-метану; и то саопштићу, како сам му бромне атоме заступио хлорним атомима.

Ја сам навео да дибром-динитро-метан ступа у реакцију са алкалним хидратима, градећи једињења подобна солима: $CBrK(NO_2)_2$. Према молекуларном склопу ове соли, где се калијум држи за угљенични атом, лако је било предвидети, да ће њен метални атом, под утицајем хлора, уступити своје место хлорном атому:

$$CBrK(NO_2)_2 + Cl_2 = CBrCl(NO_2)_2 + KCl.$$

У напред се могло очекивати, да ће продукт ове реакције бити до сада непознати хлор-бром-динитро-метан. Опит је потврдио ово очекивање.

Хлор-бром-динитро-метан $CClBr(NO_2)_2$. Добио сам га на овај начин: Кроз водени раствор поменуте калијумове соли проводио сам хлор, који сам пре тога двапут кроз воду пропрао, да би га потпуно хлоро-водоничне киселине ослободио. Прилажењем хлора жута боја раствора постајала је поступно блеђа, и најзад, кад је реакција довршена, раствор је побелио; при томе пак одваја се хлор-бром-динитро-метан као густа зејтињава течност. Анализе ове течности тврде горњу формулу:

	ТЕОРИЈА	ОПИТ
Cl	16·17%	16·18%
Br	36·45 „	36·60 „
N	12·76 „	12·45 „

Хлор-бром-динитро-метан је жућкаста течност, тежа од воде; мирише веома загушљиво, опомињући на хлорпикрин; при грејању распада се развијајући црвену пару; у води се

не раствара, а у алкохолу је лако растворан. Са алкалним хидратима ступа у реакцију измењујући свој бромни атом са металом. Калијумову со $CClK(NO_2)_2$ добио сам, додајући калијум-хидрата алкохолном раствору хлор-бром-динитро-метана.

Анализе ове соли тврде горњу формулу:

	ТЕОРИЈА	ОПИТ
Cl	19·89%	19·63%
K	21·85 „	21·23 „

Ова со кристалише из врелог воденог раствора у отворено-жутим кристалима љубичастог рефлекса; у алкохолу се раствара мало; експлодује око 145°. Киселине растављају ову со, ослобађајући један зејтин загушљивог мириса, који се лако раствара у калијум-хидрату регенеришући ову исту со. Овај је зејтин вероватно: монохлор-динитро-метан $CHCl(NO_2)_2$; због оскудице материјала нисам га анализао.

Дихлор-динитро-метан $CCl_2(NO_2)_2$. Добио сам га из последње калијумове соли: $CClK(NO_2)_2$, проводећи хлор кроз њен водени раствор. Ово је једињење течност без боје, тежа је од воде; има задах веома загушљив и уједа за очи, подобно хлорпикрину. Анализа хлора тврди горњу формулу:

	ТЕОРИЈА	ОПИТ
Cl	40·57%	40·10%

Дихлор-динитро-метан добио је први пут Marignac из хлорнафталина $C_{10}H_8Cl_4$ дестилишући га са азотном киселином. (Annalen der Chemie und Pharmacie)(¹).

Најзад имам још да поменем, да калијумова со $CClK(NO_2)_2$, под утицајем брома, даје хлор-бром-динитро-

(¹) Beilstein. Organ. Chemie 119.

метан, који је идентичан са горњим. Исто тако калијумова со $CBrK(NO_2)_2$, под утицајем брома, даје дибром-динитро-метан, који је идентичан са већ описатим. Ове соли пак не ступају у реакцију са јодом, кад сам их у воденом алкохолу кувао.

Из хемиске лабораторије вел. школе.

АНАЛИЗА НОВОГ ХРОМНОГ МИНЕРАЛА

АВАЛИТА.

ОД

С. М. Лозанића.

Кад су г. г. Хофман и Клерић са рударског гледишта испитивали околину Авале прошле године, нашли су на том месту повеће кварцитне масе, које у великој моћности на више места продиру серпентин авалски. Ови кварцити импрегнирани су местимице јаче или слабије неким зеленим минералом, те отуда су јаче или слабије зелено обојени. У овом кварциту често се находе повеће масе лимонита, који садржи никла око 0·06%. За овај кварцит и лимонит важно је то, што су они носиоци живиних руда (цинабарит, метална жива, каломел, оксид живе?), које су недавно на Авали нађене; пирит и барит јесу пратиоци тих живиних руда.

Још прошле године нашао сам, да онај зелени минерал, што се налази у горњем кварциту, јесте неки силикат хрома, алуминијума и калијума, но тада га не могох одвојити довољно чистог за квантитативну анализу. Али пре кратког времена нађене су у том кварциту (у „Јерина“ поткопу живиног рудника „Авала“) повеће зелене земљасте масе, које неке шупљине испуњују. Ова зелена земља састоји се у главноме из иловаче, која је измешана са ситним кристалним листићима онога зеленог минерала, а мимо то садржи још песка, ци-

набарита и хромита. Вероватно је, да се ова зелена земља наслагала у шупљинама кварцита природним испирањем. Ова зелена земља послужила ми је као материјал, одакле сам онај зелени минерал одвојио. Испирајући ову земљу пажљиво у води, ослободио сам је иловаче; за тим сам остатак размутио у води, и док се није све слегло, преручио сам течност у други суд, при чему је највише зелени минерал прелазио као специфично најлакши, а и с тога што је најситнији. Овако сам радио више пута са добивеним зеленим талогом, који сам најзад, кувајући га у царској води, ослободио примешаног цинобера и оксида гвожђа. Овако добивени препарат састоји се у главноме из зеленог минерала, а садржи нешто песка и хромита.

Овај зелени минерал састоји се из ситних зелених кристалних листића, који су под микроскопом прозрачни и изгледају зелени као смарагд; у киселинама не мења се ни при дужем кувању; флуор-водонична киселина а и стопљени алкални карбонати, растављају га врло лако; при жарењу помрчи губећи од своје тежине. Овде излажем анализе тог минерала, и то трију различитих препарата; препарат I. био је најчистији, но и он садржаваше нешто мало песка и хромита.

	I.	II.	III.
SiO_2	56·13	55·59	61 52
Cr_2O_3.	14·59	10·39	9·82
Al_2O_3.	14.37	16·60	14·14
K_2O	3·54	3·69	2·51
Fe_2O_3.	1·10	2.55	1·28
MgO	0·43	1·74	1·20
Хромит.	1·68	1·80	3·43
H_2O Хигроскопна . . .	2·39	1·39	0·73
Губи се при жарењу . .	5.38	5·42	4·48
	99·61	99·17	99·11

Поред калијума садржи и мало натријума овај минерал. О појединим састојцима овог минерала могу рећи само толико, да је вероватно, да су: вода хигроскопна, хромит и оксид гвожђа и магнезијума страни примесци. Да ли пак хром, алуминијум и калијум заједнички један силикат образују, на то питање може одговорити само анализа чистог минерала. Ако се буде наишло на чист минерал у поменутом живином руднику ја ћу га тада још једном анализати, како би му из такве анализе и формулу поставио.

У колико ми беше приступна литература, нисам могао наћи да је до сада био познат хромни минерал оваквог састава; с тога држим да је овај минерал нова минерална специја и дајем му име авалит, по месту где је први пут нађен.

Из хемиске лабораторије вел. школе.
Београд 12 јуна 1884.

СКУП
СРПСКОГ УЧЕНОГ ДРУШТВА

30 јануара 1883 у Београду.

ПРЕДСЕДАВА: ЗАМЕНИК ПРЕДСЕДНИКА

М. Ђ. МИЛИЋЕВИЋ.

ПРИВРЕМЕНИ СЕКРЕТАР:

СТЕВ. Д. ПОПОВИЋ.

Бр. 1.

Заменик председника отвора годишњи скуп српског ученог друштва, напомињући да је председник друштва *др. Ј. Панчић*, болестан и да због тога није могао доћи на данашњи скуп. — За тим спомену да је у прошлој години друштво имало знатних губитака међу својим члановима, како дописним и редовним, тако и почасним. Тако је друштво изгубило великог српског књижевника д-ра Ђуру Даничића, па Катарину Ивановићеву, владику Вићентија Красојевића — Ђорђевића —, Владимира Вујића, професора, Данила Медаковића, Атанасија Николића, кнеза Меда Пуцића, Вука Врчевића, Константина Пејичића, Пуркиња и Симу Игуменова, напоменувши за свакога шта је и колико је за друштво радио и привређивао.

Бр. 2.

Пре него што се пређе на дневни ред, предложи *Алим. Васиљевић*, да се за данас одступи од објављеног дневног

реда, па да се прво изврши избор председника, што је по објављеном дневном реду остављено за последак, јер му чудновато изгледа, да заменик председника, који ће данас одступити, предлаже секретара новом председнику, за кога се не може знати да ли ће му бити по вољи онај, кога му он за секретара предложи.

Заменик председника М. Ђ. Милићевић објашњава како се ради у управи Друштва, и налази да није учињено ништа противу реда и друштвеног статута што је прописан онакав дневни ред, као што је објављен. За то тај ред не треба да се квари, тим мање, што је исти састављен према пропису члана 24.

Милов. Спасић, Јов. Бошковић и Владимир Јовановић потпомажу предлог А. Васиљевића, наводећи, да је ред да се увек бира прво онај који је старији, па после онај који је млађи, као што је било и пређе у овоме Друштву; да по члану 27. не може се узети да је Друштво непунолетно, за то што му други кандидује лица за секретара, него је тако учињено за то, што председник друштва треба да се слаже са секретаром Друштва, како би рад друштвени могао што боље напредовати, па према томе треба да га кандидује онај с којим ће он доиста у напредак радити, а не онај који ће данас одступити, а са свим је неприродно, да оној управи, која ће доћи, одређује чланове стара управа, која одступа, јер за потоње радове биће одговорна нова управа која се изабере, а не стара; најпосле, Друштво је на своме скупу суверено и оно може, ако нађе за потребно, изменити дневни ред, који је председник утврдио.

Љуб. Ковачевић, Чедом. Мијатовић, Милан Кујунџић и Светислав Вуловић не пристају на предлог Ал. Васиљевића, налазећи, да је покренуто питање права залудница, по чем председник нити сам бира секретара, него је то у рукама друштва, нити он себи бира секретара, већ онај што се изабере биће секретар друштвени, а не преседников, и према томе, да нема особитог и важног разлога за што би се одступало од прописаног дневног реда. Даље, дневни ред који је обзнањен, састављен је на основу прописа чл. 40, који председнику то право даје. Питање је сад: ко је председник дру-

штва, да ли онај што седи на своме месту или онај који ће се тек данас изабрати? Ни један закон не може важити, пре него што се обзнани. Тако и нови председник не може заузети своје место, докле скуп не изабере новог председника. Међу тим, кад се запитамо, шта има данас на овоме скупу да се уради, зна се, да се данас полажу рачуни о ономе што је урађено од стране органа друштвених у прошлој години. Па ко је одговоран за оно што је урађено у прошлој години? На сваки начин, стара управа. Може ли нова управа да наређује да се чита на пр. извештај о раду на коме нема њеног потписа, или да се полажу рачуни о издацима којима она није руковала? Не може. Никаквог стварног разлога ни интереса не може имати оно што предлаже А. Васиљевић, већ само личног, а лична питања не треба да нас овде занимају.

Још су неки чланови предлагали, да се председник одрече права које му даје чл. 27., а други, да се избор секретара одложи за други састанак, а сад да се изабере само председник. На ово је примећено, да се секретар, по статуту, бира на главном скупу, и кад закон тако наређује, онда не треба извијати, но радити онако како закон прописује, па ма колико то не годило овоме и ономе.

Ал. Васиљевић тражи да се његов предлог стави на гласање.

Заменик председника изјављује, да то не може учинити, јер је дневни ред утврђен по пропису друштвеног статута, и не види да ће се друштвени интереси повредити, ако се поступи по одређеном дневном реду.

Јов. Бошковић. Кад председников заменик, коме је одавно истекао рок пословања, не ће никако предлог да стави на гласање, већ хоће да је старији од целога скупа, онда да се иде кући, па кад се нова управа ових дана конституише, она нека одреди други скуп, на коме ће се свршити што још има да се уради.

Овом предлогу одазваше се два члана и ти одоше са састанка.

Заменик председника наређује да се пређе на дневни ред.

Бр. 3.

Привр. секретар прочита овај извештај о годишњем раду српског ученог друштва у прошлој години:

ИЗВЕШТАЈ

о раду и стању српског ученог друштва у год. 1882.

После лањскога главнога скупа дошли су српском ученом друштву ови радови:

I. У ОДВОРУ ЗА НАУКЕ ПРИРОДНЕ И МАТЕМАТИЧКЕ:

1. Од редовног члана и председника друштва, др. Јос. Панчића, његов тридесетогодишњи рад: Ennumeratio Orthopterorum in Principatu Serbiæ observatorum."

2. Од редовног члана С. Лозанића расправа: „О дејству сумпор-угљеника на р—нитранилин".

3. Од истог члана студија: „О дејству азотне киселине на трибром анилин."

4. Од истог члана: „Буковичка кисела вода."

5. „ „ „ : „Рибарска Бања".

6. „ „ „ : „Сирдан Бара. Гвожђана вода."

7. „ „ „ : „Како дејствује јод на моно и динитродифенил тијокарбомид (мета)."

8. Од истог члана: „О постајању дибром-динитро-метала и о Вилијеровом тетранитроетилен-бромиду".

9. Од редовног члана Љуб. Клерића расправа: „О резултујућем дејству ленивих (реактивних) сила на обртну осу, при окретању физичких сила око исте."

10. Од професора реалке г. Пере Живковића: „О инволутерској системи тачака код сферних огледала".

11. Од истога расправа: „Прилог к алгебарским влацима вишег степена."

12. Од проф. велике школе г. Јов. Жујовића: „Прилог за геологију Нове Србије; Нове петрографске феле; „О неким стакластим стенама и Корсит са Рудника".

II. У ОДВОРУ ЗА НАУКЕ ДРУШТВЕНЕ И ИСТОРИЈСКЕ:

13. Од г. Ивана Павловића расправа и препис: „О св. Луци".

14. Од истога расправа: „Хронолошке белешке Н. Григоре о крању Милутину“.

15 Рукопис пок. Лазара Арсенијевића (Бата-Лаке): „О новијој српској историји“. За штампање овога свог рукописа покојник је оставио 100 дуката, која се сума до сад скоро удвојила налазећи се на руковању код управе фондова.

16. Од суплента београдске гимназије г. Мите Живковића: „Опис и белешке из старијих књига у Сарајеву“.

17. Од редовног члана Г. Гершића: „Мале државе у данашњем међународном склопу.“.

18. Од г. Љуб. Стојановића: „Српски родослови и летописи, са додатком летописних бележака“.

III. У ОДБОРУ УМЕТНИЧКОМ:

19. Од редовног члана Дав. Јенка: „Народна химна“ композиција за мешовити збор, мушки збор и гласовир.

20. Од професора учитељске школе г. Владислава Тителбаха: „Четврта свеска етнографских снимака.“

Сви су ови радови у своје време читани или прегледани и оцењени на састанцима поменутих одбора и друштвене управе.

Тих састанака у току прошле године било је: три у одбору за науке природне и математичке, три у одбору за науке друштвене и историјске, два у одбору за уметност, један у одбору за науке филолошке и философске и седам у управи друштва.

За прикупљање историјске грађе и испитивање уметности и прошле је године продужен друштвени рад у досадањем правцу и на тај смер указана је помоћ г. Гаврилу Витковићу за прикупљање историјског материјала по Аустро-Угарској; М. Валтровићу и Др. Милутиновићу за испитивање старих споменика уметничких у опште, а нарочито у Жичи и г.г. Вл. Тителбаху и Ђ. Миловановићу ради етнографских снимака.

Од ових су изасланици за испитивање споменика старе српске уметности г.г. Валтровић и Милутиновић поднели своје цртеже из Жиче и извештај, за који је одлучено да се штампа у друштвеном органу.

Даље је у начелу усвојено, да се ове године у Београду приреди о трошку друштва већа изложба српских уметничких производа из старијег и новијег времена. О појединостима приређења те изложбе остављено је да се доцније реши, што буде потребно.

Од штампаних дела које је друштво издало изашла су:

1. Од др-а Ј. Панчића: „Правокрилци у кнежевини Србији“.

2. Од Макушева: „Историјски словенски споменици италијанске архиве.“

3. „Гласник Српског Ученог Друштва“ свеска 51. Осим тога довршује се:

4. „Гласник Српског Ученог Друштва“ св. 52.

Приликом проглашења Краљевине Србије друштво је имало част да поздрави Првог Краља Српског, надајући се да ће, с новим политичким животом у земљи, добити нове снаге и полета и наука и уметност српска.

Исто тако приликом откривања споменика пок. кнезу Михаилу, друштво није пропустило засведочити своје учешће у великој светковини 6 декембра прошле године, положивши лавров венац на споменик великога Кнеза.

Друштво је још учествовало у приређивачком одбору за погреб пок. др-а Ђ. Даничића и приредило је четрдесетодневни парастос своме многогодишњем члану и годишњи парастос своме члану пок. Катарини Ивановићевој.

Имовно стање Друштвено било је за прошлу годину овако:

Од првог новембра 1881 године, докле се говори у лањском извештају, па до 1 новембра ове године Друштво је

Примило:

1. Државне помоћи · · · · · · · · ·	15283 д. 80 п.
2. Од књижарнице браће Јовановића за књиге · · · · · · · · · · · · · ·	47 „ — „
Свега: · · · · ·	15330·80 дин.

А имало је да изда:

а) на подмирење рачуна показаних у лањском извештају · · · · · · · · ·	7155 д. 51 п.
б) на издавање друштвених списа · · ·	4478 „ — „

в) на научне екскурсије и путовања ·	4090 д.	—	п.
г) на повез књига · · · · · · · · ·	343 „	—	п.
д) на експедицију књига и канцеларију	200 „	25	п.
ђ) на послугу · · · · · · · · · · · ·	864 „	—	п.
е) секретару друштва · · · · · · · ·	616 „	80	п.
ж) писару друштва · · · · · · · ·	360 „	—	п.
Свега · · · · · · · · ·	18107 д.	56	п.

Кад се упореди сума примања са сумом издавања, онда излази да је прошла — 1881-82 рачунска година прешла у 1882-3 рачунску годину с потраживањима од 2776 динара и 76 пара.

На овоме месту имамо да споменемо да је племенити члан Друштва, за српску уметност одушевљена пок. Катарина Ивановићева завештала друштву 1000 форината, које ће се употребити за унапређење сликарства у Србији, а велики књижевник српски пок. Ђ. Даничић својом последњом вољом оставио је српском ученом друштву право на прештампавање свију његових књижевних дела, осим оних на која би ко други имао већ право. Нека је слава њиховом спомену!

Библиотека државна умножена је ове године које поклонима које променом књига од:

Академије наука у Бечу;
„ „ „ Пешти;
„ „ „ Берлину;
Хрватског-археолошког друштва;
Југословенске академије знаности и умјетности;
Матице српске;
Гусударствене канцеларије у Петрограду;
Бугарског књижевног друштва;
Руског императорског географског друштва;
Императорског петербушког университета;

Од писаца и издавача:

Ђорђа Николајевића;
Хермана Ајленберга;
Ђорђа Златарског;
Ј. Генчића;
Јов. Ђ. Авакумовића;

Никанора Ружичића;
Стев. В. Поповића;
Николе Грота;
Јована Живановића;
Владимира Качановског;
Марка Драговића;
Жив. П. Драговића;
И. А. Бодуена де-Куртенеа, и
Н. В. Крушевског.

Свима овим приложницима нека је срдачна хвала од стране друштва!

30 јануара 1883 год.
у Београду.

Заменик председника,
М. Ђ. Милићевић.

Привр. секретар,
Ст. Д. Поповић.

Чланови:
Стев. Здравковић.
М. Валтровић.
В. Јовановић.

Бр. 4.

Прочита се извештај комисије која је прегледала рачуне у прошлом извештају поменуте, а оног времена, докле је друштвеном касом руковао пређашњи секретар, Милан Кујунџић.

Ти извештаји гласе:

Главном скупу српскога ученог друштва

22. новембра 1881. године главни скуп Српског Ученог друштва овластио нас је да прегледамо друштвене рачуне до 1. новембра 1881 године, који су рачуни изнесени у извештају управе српског ученог друштва.

Ми смо овај посао извршили и част нам је поднети главном скупу српског ученог друштва извештај, да смо прегледавши и поредивши са документима рачуне од јануара

1880 до 1. новембра 1881. нашли, да су потпуно уредни и тачни.

У Београду.
27. јануара, 1883.

Овлашћени
скупом српског ученог друштва
Редовни чланови:
М. Петковић.
Љуб. Клерић.
С. М. Лозанић.

Српском Ученом Друштву

Овлашћени главним скупом српског ученог друштва да прегледамо рачуне који су изнесени на скупу 22 новембра 1881 године, по што смо ове рачуне прегледали, умољени смо од стране г. секретара да прегледамо и рачуне до 1 новембра 1882, које је спремио за главни скуп 30 јануара 1883 године.

Прегледавши и са документима поредивши и ове рачуне, нашли смо да су у свему тачни и уредни.

У Београду.
27. јануара 1883.

Чланови српског ученог друштва
М. Петковић
Љуб. Клерић
С. М. Лозанић.

Скуп узима на знање прочитане извештаје.

У једно одлучује скуп, да протокол данашњег скупа имају потписати: Коста Алковић, Светислав Вуловић, Љубомир Ковачевић и Даворин Јенко, а рачуне у овој години имају прегледати стари чланови изабране комисије.

Бр. 5,

Заменик председника објављује да је на дневном реду да се већа о положају друштвеног секретара и нареди да се прочита писмо г. министра просвете о томе. То писмо гласи:

Српском ученом друштву

Како је и српско учено друштво уверило се, да је тешко остварити пређашњу одлуку његову о сталноме секретару, част је потписаноме известити српско учено друштво, да је Влада Његовог Величанства, и сама имајући такво мишљење о сталном секретарству у српском ученом друштву, буџетски текст према томе схватању предругојачила, спојивши у једну суму све кредите друштву одређене и ставивши ту суму друштву на расположење. Према томе буџетским је законом друштву одобрено 15283 динара и 80 пара с текстом *„на персонал друштвене канцеларије и на вршење друштвеног задатка“*. По што се друштво и у напредак може задовољити с једним секретаром као главним, и по што се из текста буџетскога закона може правилно извести, да је друштво овлашћено организовати своју канцеларију, којему послу ни статут ништа не смета; по што друштво може плату своме персоналу по потреби без икакве сметње одређивати, то не налазим за потребно предузимати корак какав за промену статута, предложену од стране управе писмом од 23. декембра пр. год., и овим част имам друштво о томе известити.

ПБр. 620.
29. јануара 1883 год.
у Београду.

Министар просвете и црквених послова,
Ст. Новаковић. с. р.

М. Кујунџић напомиње, како је још г. др. Ј. Панчић предложио да друштво има свог сталног секретара у положају професора велике школе, који би се могао непрекидно занимати само друштвеним пословима, али како влада није могла тај предлог усвојити, по чем је врло незгодно контролисати чиновника кога она не поставља, већ само друштво бира и кога може Друштво и отпустити, кад год за потребно нађе. На лањском скупу предложено је било, да буду два секретара друштвена, па да они међу собом поделе послове које имају да отправљају. У том смислу управа је предложила да се измени члан 27., но г. министар налази да

статут друштвени ништа не смета и да Друштво може у том погледу уредити своју канцеларију како за најбоље нађе, узевши једно или два лица за своје канцеларијске послове.

Већина чланова предлаже да се за сад не бира секретар, него да се остави за други скуп, који се има сазвати најдаље кроз месец дана, а дотле нека посао секретара отправља онај кога управа привремено за то изабере. Ово је потребно да се одложи нарочито и за то, што је писмо г. министра, које је прочитано, тек синоћ стигло, па је нужно да нова управа размисли о овоме што боље, те о ономе што нађе за најбоље да изнесе свој предлог скупу, за који свакако треба одредити рок кад се има сазвати.

Други чланови налазе да сама управа не може бирати секретара, него да се то мора извршити на овоме скупу, па ма то био и привремени секретар.

Услед тога, Скуп одлучује, да се избере привремени секретар.

На предлог заменика председниковог Скуп бира од предложена три члана *Стевана Д. Поповића* за привременог секретара друштвеног.

На предлог г. *Јована Ристића*, Скуп одлучује, да се идући састанак Скупа има држати најдаље кроз месец дана.

Бр. 6.

Прочиташе се имена предложених нових чланова Српског Ученог Друштва, и то: 1 као **дописних**: г.г. *Никола Вукићевић*, управитељ учитељске школе у Сомбору, *Јован Живановић*, професор у Карловцима, *Риста Ковачић* професор у Котору, *Тула* професор минералогије и геологије у Бечу, *Ђура Златарски* рударски референат у Софији, *Ђура Пилар* пр. минералогије и геологије у Загребу, *Мита Петровић*, проф. у Сомбору, *Константин Јаковљевић Грот*, професор варшавског универзитета и *Флорински* професор кијевског универзитета; 2 као **почасних**: г.г. *Јоаким Баранда*, палеонтолог у Прагу, *Ханри Друе*, конхилиолог; и 3. као **редовних**: г.г. *Јован Жујовић*, професор велике школе, *Петар Живковић*, професор реалке београдске и *Петар Убавкић*, вајар.

Скуп прима без гласања све предложене дописне и по-

часне чланове, а већином гласова прима и предложене редовне чланове.

Бр. 7.

Заменик председника обзнањује промене у управи Друштва: у одбору за науке друштвене и историјске одступио је г. *Стојан Бошковић*, а на његово место изабран је за председника г. *Владимир Јовановић*. У одбору за науке философске и филолошке одступио је г. *Милан Ђ. Милићевић*, а изабран је на његово место за председника г. *Светомир Николајевић*.

Скуп узима ове промене на знање.

Бр. 8.

Приступа се избору председника за годину дана. Гласало је њих 31. Од овог броја гласова добио је г. *Владимир Јовановић* 14, г. *Димитрије Нешић* 13 и још четворица по 1 глас.

Г. Владимир Јовановић оглашен је као изабрани председник Српског Ученог Друштва за годину дана.

Привр. секретар,
Стев. Д. Поповић

Потписници:
Коста Алковић.
Свет. Вуловић.
Даворин Јенко.
Љуб. Ковачевић.

СКУП

СРПСКОГ УЧЕНОГ ДРУШТВА

27 фебруара 1883 у Београду.

ПРЕДСЕДНИК:

ВЛАДИМИР ЈОВАНОВИЋ

ПРИВР. СЕКРЕТАР:

СТЕВАН Д. ПОПОВИЋ

Бр. 1.

Председник отворајући, у одређеном року, овај скуп, захваљује на избору којим га је друштво на прошлом свом скупу почаствовало и у подужем говору разложи задатак Српског Ученог Друштва, позивајући све чланове да образују савез духова, у коме ће задаћа друштвена наћи свога поузданог и успешног остварења.

Говор председника своди се у главноме на ово:

„У царству науке суверенство припада истини. Истини, као невидљивом суверену, треба да служе и друштва која се науци посвете.

„Истина се сазнаје слободним испитивањем закона природе, на основи самосталног развитка и сложне радње свију умова. Овим путем дошла је наука до данашњега напретка, па овим путем и учена друштва могу да одговоре своме позиву.

„У слободном развитку и хармонијском савезу духова, на олтару истине, сва је тајна друштвене и народне снаге и величине. То се огледа на сваком кораку људскога на-

претка. Но за нас је најприродније да се позовемо на историју нашег народног ослобођења.

„Варварском поплавом беше, као што знамо, угушена свака искра народне слободе и раскинута свака веза међу разним деловима српства. Политичног центрума било је нестало за Србе; народ је изгледао као на атоме раздробљен и у хаос претворен. У том стању умна култура српска беше остала на аманету манастирима.

„Манастири прикупљаху народ око начела, које се развијало из његовог страдања. Начело то беше вера у свету истину и правду. И под закриљем ове вере спасоше се од заборава спомени историјске величине, очуваше драгоцене писмене и књижевне традиције српске, и одгаји здрава клица народне свести.

„Манастири послужише, да се прикупе расути зраци умне светлости, и даде полета братском духу и патриотском одушевљењу међу Србима. Уз пркос свима ондашњим тегобама и опасностима саобраћаја, манастири одржаваху живо саопштавања међу духовима. У непрекидном додиру са народом они су постали жива огњишта моралној и умној заједници српској. Је ли се могло у она времена имати срећније прилике за сусрет духова и плоднијег поља за развитак народне свести, него што беше на саборима око манастира и цркава?! Ту је посејана прва клица савезу народне мисли са начелима хришћанске цивилизације; ту се уз свете молитве разлегао и крик јуначких песама, које су сликале величанство уједињеног духа народног, и предсказивале победу српске идеје над силом варварства.

„Узвишене тежње воде великим резултатима, па и племенито гајење народне свести би крунисано ускрсом народне слободе.

„Јуначким ослободиоцима Србије беше прва брига да делу народног preporођаја придруже и књижевне снаге. У друштву са књижевним и ученим патриотама свога времена, они подигоше школе у народу, и поставише прву основу напредном развитку народне књижевности и просвете.

„На нама је сад, да на ослобођеном огњишту српском даље развијамо народну свест и ширимо благослове науке.

„Наши претци, који су народној свести на олтару хришћанске цивилизације прва кандила припалили, доживели су тријумф својих патриотских енергија у обнови народне државе из развала њених. Српско учено друштво позвано је, да напредном развитку народне свести даде нова полета. Историја се не обнавља, па и за нове потребе народа морају се стварати нови извори и снаге.

„Будућност је човештва у науци, па на науци мора да се оснива и српска будућност.

„Небројене и огромне проблеме на пољу просветног, политичког, привредног и свеколиког друштвеног и народног живота чекају решење, које само наука може да им донесе. Морамо признати, да пред разликама које владају у отвореним социјалним, религиозним и политичким питањима, није лако распознати истину, и одредити облике и размере стубовима на којима ће да се темељи будућност народа. Али, светлост науке, на којој се оснива снага, величина и слава човештва, расветлиће и српским умовима природне законе народног и друштвеног развитка, и помоћи им, да оделе истину од сваког хаотичног заплета.

„Значај науке управо је у овоме: да се изрази мисао којом данашњи век живи; да се развију идеје које ће као буктиња просветлити савременицима пут истине; да се искуства и знања свију векова и нараштаја прикупе и употребе као капитал за добро свију и свакога.

„У овом духу и ми смо дужни, да тежимо армонијском савезу народних осећања, мисли, нарави и тежња са идејама и начелима савремене науке.

„Нека се наше енергије уједине у заједничкој дужности, као што су уједињене и науке, којима смо посвећени, па да и умна снага и морална вредност српског ученог друштва буде виђена на пољу рада за напредак народне свести, за истину, науку и опште добро!“

Бр. 2.

Председник саопштава ове промене у управи: 1. члан управе г. *Стеван Здравковић* изабрат је за заменика председнику друштва. 2. г. *Панта Срећковић* изабрат је за пред-

седника у одбору за науке историјске и државне, на место г. Владимира Јовановића, који је јануара 30 ов. г. изабрат за председника друштва. 3. г. *Алимпије Васиљевић* изабрат је за председника у одбору за ширење науке и књижевности у народ.

Уједно саопштава председник, да је са знањем управе конституисан пети одбор друштва и, програм који је он поднео усвојила је управа за почетак његова рада, задржавајући право да програм рада овоме одбору одређује према средствима која су на расположењу управи. За сад је одлучено од стране управе, да помоћ овоме одбору не сме бити већа од једне петине оне суме, која се троши на хонораре чланака који се штампају у „Гласнику."

Свет. Вуловић види из овог саопштења председникова једну новост, а та је, да смо обогаћени једним новим одбором. Неће за сад да говори о томе: је ли и он за тај одбор или није, него изјављује, да га је овако поступање управе управо изненадило. Овако важно питање није требало управа сама ни да решава, него је требало да је изнела пред скуп, те да се и он о томе саслуша. У осталом цео овај рад није основан на закону. У уредби друштва спомињу се поред четири одбора још неки одбори за ширење науке и књижевности у народ, а не вели се да ће се установити у самоме друштву још неки пети одбор. У чл. 15. казато је у уређењу друштвеном, шта ће који одбор имати да ради. За овај т. ј. за пети одбор није ништа прописано, но је само речено, да ће програм његова рада сама управа одредити. Из тога се јасно види, да је тај одбор нешто ниже од осталих одбора. У члану 1. друштвене уредбе одређен је друштвени задатак. Ширење наука у народ, које је такође стављено у задатак друштву, има да се сврши преко нарочитих одбора. Нигде се не спомињу ти одбори као један одбор, већ увек у множини и све поред осталих главних одбора на које се друштво дели. И тако изгледају ти одбори као неки књижарски и прометачки одбори преко којих друштво шири науку и књижевност, а не као самосталан и равноправан одбор у самоме друштву. Све ово довде може бити да је и нејасно коме; али је чл. 18-ти јасан као дан. У њему се

вели: „сваки редован члан припада једном од четири одбора." Из тога се види, да нити има више од четири одбора нити се може ко уписати за члана некога петога одбора. И тако, а нарочито с обзиром на оно што се прописује у чл. 11. и 34. уређења, они који су се уписали за чланове тога петога одбора немају права на гласање ни овде ни на својим састанцима, већ једино као чланови остала четири одбора. Нико не претпоставља злу намеру код управе, што је ово овако урадила, али свакако јасно је, да се тиме омашило о закон. Према томе, пети одбор, који је установљен, мора се одмах укинути. Да би се друштво сачувало од незаконитости у своме раду, говорник је устао да каже ово неколико речи и да предложи да се пети одбор распадне. У осталом, ако је већина чланова на скупу за то да се установи овај одбор, о коме је реч, онда ваља донети предлог да се мења друштвено уређење, па упутити ствар својим редовним путем.

Председник објашњава како се конституисао пети одбор овога друштва. Петнаест редовних чланова његових поднели су писмени предлог свој друштвеној управи за установљење тога одбора. У уређењу друштвеном нема никакве сметње томе, као што се јасно види из његовог 1. члана тачке 2. где се вели: да се друштво може старати и радити о ширењу науке и књижевности у веће кругове преко нарочитих одбора. Управа се могла само обрадовати оваком предлогу, који је, ван сумње, веома користан (чита преглог). И тако овај одбор има корена у самом друштвеном уређењу, а није ништа ново нити је какво изненађење. Камо срећа да је он раније установљен, те би се до сад осетиле благотворне последице од његова рада. Није ни мало часно дизати гласа противу ширења науке у народ, који је жудан науке.

У смислу Вуловићевом говорили су: г. г. *М. Ђ. Милићевић* и *Стев. Д. Поповић*, наводећи да овако, као што се сад ради, није никад рађено од стране Српског Ученог Друштва. Ова је ствар веома важна и она би требало да изађе као одлука скупа, а не као дело саме управе, која је овим поступком узела на се више него што јој уређење даје права. И ако је истина да је наш народ и жедан и гладан науке, не треба при решавању ове ствари сметати с ума на-

чине, којима се долази до тога да се народ напоји и нахрани. Српско Учено Друштво има своја правила, по којима има да се управља. Његова је искључива задаћа обрађивање и унапређивање науке. То не треба мешати с популарисањем науке. Српско Учено Друштво не треба нити може да се упушта у тако што. Прави научари, они што се баве проналажењем закона и нових истина у области наука, не баве се никад пословима којима се популаришу они закони и оне научне истине. А шта је задатак Српског Ученог Друштва, ако не то: да негује научне истине у њиховој вишој сфери? И тако излази да законодавац који је прописао ово уређење, по коме се друштво до сад управљало, није хтео да помеша популаризаторе с правим научарима, какви треба да су чланови Српског Ученог Друштва. У осталом, и ако је друштву стављено у задатак да се бави ширењем науке и књижевности у народ, то не значи да се ради тога мора установити у самој средини Друштва нарочити одбор, јер начина и путова за ширење науке има доста, па чак и оних, којима се поједини књижари служе, нити се може опет с друге стране претпоставити, да сами књижари популаришу науке тиме, што је шире по народу. Питање о ширењу и популарисању науке од врло великог је значаја, и о њему би ваљало и више и озбиљније промислити, него што се то може учинити овом приликом, кад је овако из ненада ово питање пред нас изнесено. Кад се разгледа целокупно друштвено уређење, јасно се види, да је установа овога петог одбора са свим без законог ослонца. Уређење нити признаје самосталност оним одборима који би се имали установити за ширење науке и књижевности, јер њима управа одређује (а не они сами) програм рада, нити признаје да чланови тога одбора могу бити неки чланови друштвени. Ово се потврђује нарочито оним чланом, где се говори, да сваки члан припада једном од четири одбора. Да је законодавац предвиђао да ће се с временом имати установити и неки пети одбор, зар не би изреком на своме месту додао што и о томе, како ће се чланови уписивати и у пети одбор, кад се буде установио.

У смислу председниковом говорили су г. г. *Панта Срећковић, Јован Бошковић* и *Алимпије Васиљевић*. Они су наво-

дили, да је у чл. 1 тачци 2. стављено поред обрађивања науке и популарисање. До сад смо се бавили једино само оним првим, а сад је време, да се, поред тога, осврнемо и на оно друго, што до сад није узимано у рачун. Што се у чл. 15. спомињу „одбори", а не један одбор, за ширење науке и књижевности у народ, то начелној ствари ништа не смета, јер је по себи појмљиво, да онај који има право на множину, има и на једнину. У овом питању управа је поступила са свим по закону, јер је одредила програм петоме одбору, који се на основу чл. 1. и 15. конституисао. Што се у чл. 18. спомињу само четири одбора, у које се редовни чланови уписују, то је за то што онда доиста и није било више но само четири одбора. У осталом, ко неће да се игра речима, тај види да у овоме питању нема ничега нејаснога. Ствар је у томе: хоће ли се друштво бавити ширењем науке или неће, и је ли оно за то позвано самим својим уређењем или није? Чланом 1. то је све рашчишћено и о томе не може бити дакле ни најмање сумње. У осталом, мучно да би друштво икад достигло своју задаћу, кад би се ограничило само на проналажење нових закона и научних истина, јер ево је протекло 40 година од како Друштво постоји, па ко може рећи да је пронашао што ново у науци, као што су н. пр. Њутнови закони гравитације и др.? — Све што је требало по закону да се учини, овде је учињено. Кад се одбор конституисао, управа му је одредила програм рада и помоћ, која му се може ставити на вршење његова задатка.

После овога са 19. противу 6. гласова одлучено би, да се преко овога пређе на дневни ред („Против" су гласали г. г. Милан Ђ. Милићевић, др. Владан, Светом. Николајевић, Светислав Вуловић, Јован Жујовић и Стеван Д. Поповић.)

Бр. 3.

Председник износи друштву имена предложених нових чланова. Већином гласова изабрани су: 1 за **редовне** (од којих неке предлажу два одбора): г. г. *д-р. Лаза Костић, д-р. Војслав Бакић, д-р. Лаза Лазаревић, Никанор* протосинђел, *Јован Авакумовић, д-р. Михаило Вујић, Јосиф Пецић и Милан Андоновић;* 2. за **дописне:** *Никанор Грујић, Стев. В.*

Поповић, д-р. Стеван Павловић, д-р Илија Огњановић и архимандрит *Милаш;* и 3. за **почасне:** *Василије Верешчагин владика Виктор.*

Бр. 4.

Председник износи на дневни ред питање о положају друштвеног секретара и напомену, да више од једног секретара не може бити, јер то г. министар просвете не допушта него може бити само један секретар, а он да узме себи помоћника. Управа мисли да Друштво треба да изабере једног секретара, а он, по одобрењу управе, да узме себи помоћника. Секретар да има 1500, а његов помоћник до 900 динара на годину. Они би међу собом поделили посао овако од прилике:

I. Секретар би имао да:

1. води записник на састанцима управе и скупа;

2. извршује с председником све одлуке;

3. саопштава избор и доставља дипломе новим члановима.

4. води дневник новчаних примања и издавања (где долази: државна помоћ, приходи од друштвених издања, хонорари писцима, плата друштвених званичника и послужитеља, издаци на експедицију, канцеларију и т. д.);

5. води целу преписку са страним друштвима и властима у земљи, према потреби;

6. одређује. којим ће се књижарима и под којим условима давати у комисион друштвена издања, и води рачуне о тим издавањима и примањима;

7. брине се за штампу друштвеног органа и других дела која Друштво издаје.

II. Помоћник би имао да:

1. води пословодни протокол и стара се да је архива свакад у реду;

2. води инвентар друштвене библиотеке и спискове намештаја и других ствари;

3. брине се за тачно отправљање „Гласника“ и других друштвених издања свима члановима и друштвима, која су у вези;

4. помаже секретару у вођењу преписке и у експедицији; и

5. води спискове и рачуне о књигама, које друштво издаје.

Љуб. Ковачевић налази да би боље било да оба лица буду чланови друштва и да им је награда подједнака Избор њихов из средине друштва могао би се удесити тако, да један буде из једне, а други из друге групе науке.

Председник се одриче права кандидовања трију лица друштвеног секретара и моли скупштину да то уважи.

Скуп не уважава молбу председникову.

Председник кандидује за друштвеног секретара г.г. *Јована Бошковића, Милоша Зечевића* и *Стевана Д. Поповића.*

По свршеном тајном гласању добио је г. Јован Бошковић 18, Стев. Д. Поповић 4, а г. Милош Зечевић 1 глас. Тројица нису гласала.

Председник објави, да је већином гласова изабран на данашњем скупу г. *Јован Бошковић* за друштвеног секретара.

Привр. секретар,

Ст. Д. Поповић.

Потписници:

К. Алковић.

Љуб. Ковачевић.

Свет. Вуловић.

Стеван Тодоровић.

СКУП
СРПСКОГ УЧЕНОГ ДРУШТВА
30 јануара 1884 у Београду.

Били су: председник Владимир Јовановић, чланови: А. Васиљевић, J. Ђорђевић, П. Срећковић, Ст. Тодоровић, Ст. Здравковић, J. Ристић, Г. Витковић, д-р. J. Туроман, J. Жујовић, J. Авакумовић, С. Сретеновић, Д. Ђурић, М. Андоновић, С. Лозанић, Св. Вуловић, М. П. Шапчанин, Д. Стојановић, д-р Л. Стефановић, Ђ. Малетић, М. Медаковић, Ст. Д. Поповић, Богољуб Јовановић, М. Бан, Љ. Ковачевић, J. Пецић, М. Валтровић, Драг. Милутиновић, д-р В. Бакић, Св. Ивачковић, протосинђел Никанор, Св. Николајевић, д-р М. Вујић, М. Петковић, д-р Ст. Вељковић, Стојан Бошковић, М. Зечевић, д-р. Л. Докић, Гл. Гершић, К. Алковић, секретар Јован Бошковић,

—

Бр. 1.

Председник отвора скуп овим речима:

Господо!

„Годишњи скуп друштву је прелаз из прошлости у будућност. Ту се природно отвора питање: шта је друштво урадило, шта ли му још остаје да ради у науци, коју је предузело да обрађује и шири у народу.

„Наш поштовани друг, секретар друштва, г. J. Бошковић, изволеће вам прочитати извештај управе о друштвеној радњи, од последњег нашег скупа до сад. Оцена научне радње припада јавној критици, па критика има да изрече суд и о томе, што је друштво до сад урадило на пољу

науке. — Наше је да промислимо о будућој друштвеној радњи. У овој радњи је дужност савести и части за све нас, па вас молим, да ми дозволите да овом приликом поведем реч о правцу њеном. — (Напомиње се значај науке у опште и разлаже, како је у напредном развитку њеном снага и моћ човештва, па онда се наставља:)

„Српско учено друштво позвано је, као што му име и статути казују, да буде средиште књижевне и научне радње у народу.

„Научна радња у народу мери се ступњем његова развитка, али она је уједно и средство, да се народни развитак напред покрене и на више ступње подигне.

„Развитак снаге и моћи у народу наука оснива на двојакој радњи: прво, на радњи којом се искуства, знање и тековине наслеђене од прошлости суревњиво чувају од сваког губитка, па очуване прикупљају и усредсређују у рукама живих нараштаја, као капитал за даље тековине и даљи напредак; друго, на радњи којом се енергично и неуморно кроз све тегобе корача напред све бољим условима живота и све напреднијем развитку народне свести, снаге и моћи.

„Према овоме и српско учено друштво узело је својим статутима на се двојаки задатак: *„да обрађује и шири науку у народ.“* И само подједнаким вршењем овога двојаког задатка може оно да одговори потребама народног живота и напретка.

„Ширењем науке друштво има да припомогне да народ постане учесник у великом наслеђу умних и моралних тековина свију прошлих векова и свега савременог човештва. Раширена до опште свести наука би увела народ у друштво и разговор са највећим духовима и карактерима, па би га поставила у стање да чује и оне, који не живе више. Светлошћу и снагом истина, сазнатих у прошлости и садашњости, дух народни добио би полета у развитку своме, па би се развио до моћи, која ствара изворе и снаге за *самостално обрађивање науке* на домаћем огњишту.

„Досадањи књижевни и научни рад српски одговара, наравно, друштвеном стању и државним односима у којима је рађен. За свих дванаест векова свога историјског живота,

народ наш морао је да се крваво бори за услове опстанка и напретка. Своје име, свој језик, своје огњиште и своју тековину, своју политичку и духовну слободу и независност, све ово морао је он да брани против варварских освајача, грабљивих „силеџија“ и „старих варалица.“ Врлинама наслеђиваним од предака и развијеним према савременим условима живота, он се одржавао и у сред најтежих искушења. О енергију његовог духа разбијали су се и најпрепреденији византијски и римски покушаји и напади. Снагом свог духа и својим јунаштвом створио је он себи независну и велику државу, која је тежила да, савезом народне мисли са начелима класичке цивилизације и хришћанског морала, утврди основе снази и величини српској.

„Кад су у средњем веку буктиње науке у Европи биле погашене варварском поплавом, *српски манастири* прикупљали су под народном заставом, а према светлости којом је хришћанство светлило, одломке старинске знаности, и преписом рукописа хранили писмене традиције, а уједно и спомене историјске снаге и величине народне. У време књижевног и научног прерођаја Европе, који је изуметком штампе и популарисањем књиге спремљен, произвела је српска народна свест *дубровачку књижевност* на народном језику, уз пркос варварској сили која беше порушила стубове државне независности наше. А што је најдивније, и под самим зулумћарским притиском дух народни узнео се својим *јуначким песмама* до свести, којом је и у страдању и несрећи победно светлио! Свест ова крепила је народ у вери, да ће божанска правда, која стоји над сваком силом, судити угњетачима српске слободе; она је бдила над споменима старе величине и славе, па стварала узоре јунаштва, које борбом за слободу развија снагу рода, те га из развала подиже; она је спремила политички ускрс Србије на основи, на којој може да се ослободи и уједини целокупно Српство.

„Успеси у великој борби противу варварског притиска дали су полета и развитку новије народне књижевности.

„Књижевни и научни производи српски после ослобођења изражавају живу тежњу за напредним развитком опште свести и народног духа. У њима се огледа здрава мисао, која

чува народне особине и народни карактер, као клице за развитак снаге, којом се осигурава опстанак и будућност народа. Радосно констатујемо, да су таком мишљу проникнута новија књижевна и научна испитивања на пољу народне историје, филологије, законодавства и других облика друштвеног и народног живота.

„У познијим књижевним и научним радовима провирује зебња и брига, да се наслеђене врлине и чистота народног духа не штете површном образованошћу, која се храни пабирцима из одломака стране књижевности, и која, на место гајења чистог одушевљења за истину, поставља правила, по којима се готове мисли, идеје и мњења као слике снимају. Ова зебња и брига удваја се, кад се погледа како се ширењем површне образованости стварају разлике у мишљењу и тежњама, у потребама, навикама, интересима и карактерима, које, далеко од тога да снаже и унапређују општу свест, прете само да помету народни дух у најнежнијем развитку његовом. У религиозним, политичким и социјалним питањима већ се почињу укрштати несугласице, поред којих није лако распознати истину и одредити облике и размере даљем развитку друштвеног и народног живота.

„Питање о народној будућности задаје тим већу бригу књижевним и ученим патриотама, што је наша друштвена и народна снага тек у првом развитку на пољу савремене борбе за опстанак.

„Наша производна снага и привредна радиност располажу само малим и скупим радним снагама и капиталима; техничка и привредна знања, машине и савршенија оруђа рада у нас тек почињу да се уводе; начини и облици наше производње и привредне радње још су примитивни; средства за саобраћај још скупа и ограничена. И у оваком стању наша народна привреда има да брани свој опстанак и развитак против поплаве толико моћније стране индустрије, која има на услузи велике и јевтине радне снаге и капитале; организован и раширен кредит; разгранате железничке мреже и многа друга средства за лак, брз и јевтин саобраћај; па онда, фабрике и велике радионице са машинама и усавршеним оруђима и начинима рада; разноврсне и живе свезе у свима

правцима трговачког и привредног обрта, и олакшан и јевтин извоз производа и на наша тржишта! — Уз опасности конкуренције, која прети да наше природне и привредне изворе снаге и богатства преведе у службу стране индустрије, те да их ова за свој рачун исцрпава, морамо да имамо на уму и тегобе политичког стања и народног положаја нашег.

„Наша политичка слобода и народна независност имају да се бране не само од силних и лукавих противника с поља, него и од партијских заплета и раздора, партијског слепила и беснила на домаћем огњишту.

„Свакојако и у друштвеним и у међународним односима нашим тешке и небројене проблеме истичу се пред патриотску свест. Наука једина може ове проблеме по нас повољно да реши. С помоћу природних, техничких, привредних и уметничких наука можемо да развијемо нашу производњу и привредну радпност до снаге, која јој осигурава опстанак и напредак. А моралне, политичке и друштвене науке могу да нас у домаћим питањима доведу до сугласности и слоге, па даду снажна полета народном духу; а уједно нам и трајно ујемче, народну независност и народни опстанак, стављајући нас под заштиту напретка времена, пред којима уступа свака друга сила као „сила за времена“.

„Све ово наука може снагом истине, из које извире живот и вечност. У науци, као основи снаге и моћи, сва је тајна за опстанак и овековечавање народа и човештва. Народи и људи, који живе истином и науком, јесу „изабрани“ народи и чеда природе. Пред њима се отворају извори снаге, живота и вечности; они тријумфују на пољу општег напретка па и опште борбе за опстанак.

„У науци је и наш народни спас; али науци, која је доступна свима духовима и служи напредном развитку целокупног народа, а не остаје затворена у кругове, у којима би постала монопол неколицине.

„У име поздрава на данашњем састанку нашем, пружимо дакле и ми, сваки свима и сви свакоме, братску руку за енергичну радњу на пољу науке, као општег народног добра!“ —

Говор је саслушан с пажњом, и примљен је с одобравањем и поздравом „живео!“

Бр. 2.

Председник објављује промене у председницима појединих одбора а по томе и у члановима управе. У одбору *природњачком* изабран је Љ. Клерић, на место Ст. Здравковића, који је по закону одступио. У одбору *уметничком* — Ст. Тодоровић, на место М. Валтровића, коме је такођер истекао законити рок. А у одбору *филолошком* — Ј. Ђорђевић, на место Св. Николајевића, који је дао оставку.

Узима се на знање.

Бр. 3.

Секретар чита извештај о годишњем раду друштва 1883, који овако гласи:

Поштовани зборе!

С радошћу изјављујемо да је прошла година била родна. Друштво препувши на нов живот, у свом живљем деловању разгранало је свој рад на више страна. Оно је посвршивало све преостатке из прошлости, отправљало је текуће послове, спремало је за будућност. Оно је извршујући свој статут, према потреби и на добро народно установило још један одбор, пети, за ширење науке и књижевности у народ. Расправило је питање о секретару. Одбило је неупутно потраживање да плати 4200 дин. за Гласник другог одељка. Одлучило је да од сад, од времена на време, штампа и српске музикалије, те ће се према томе поједине књиге Гласника обележавати овако: Расправе и други чланци, Различна, научна грађа, Музикалије. Наумно је, да с одобрењем власти, прештампа у току времена 1-ву до 28-ме књиге Гласника, којих више нема. Учинило је попис својих књига на продају пречистило рачуне са књижарима, комисионарима и умножило таких продаваца. Почело је библиотеку своју доводити у ред. Одредило је канцеларијске часове, али је и преко тога рађено према мноштву послова. Прихватило је у начелу предлог јужно-словенске академије о повременим састанцима научника и књижевних друштава на словенскоме југу. Прихватило је предлог румунске академије и одлучило да са научним друштвима бугарским и словеначким, и јелинском академијом ступи у књижевну свезу. Примило је легат Катарине

Ивановићеве, од 1000 форината, и настајало да се обезбеди. Покренуло је питање о прештампавању Вукових, Даничићевих и Доситијевих дела. Покренуло је питање о преносу Вукових костију и на тај смер примило са највећом захвалношћу од општине ћупријске 76 динара, а од г. Ђ. Аћимовића, трг. овдашњег, понуду, да он о свом трошку на гробу Доситијевом подигне пристојан споменик. Учествовало је у светковинама Бранковој и Миклошићевој. На позив одбора од 157 првих људи у Француској за међународни споменик Ж. Ж. Русову у Паризу, примило се да отвори по Србији и заштићује писанију на тај смер. Под заштитом друштва беху две изложбе: Витковићева, историјских споменика, и Миловановићева, етнографских цртежа. Одлучило је, да према статуту свом приређује сликарске изложбе, мање и веће. Прикупљало је књижевна дела српска за издавање, и откупљивало је књижевне и уметничке споменике наше. Настајавало је да се у свему врши статут, да се одбори сазивају на време, и да чланови недоласком не осујећавају рад одбора и друштва. Примало је књиге на дар, слало уздарја, и чинило поклоне у књигама, где треба. Покренуло је, да се у Гласницима настави српска библиографија и некрологија, штампање записника, оцене рукописа и именик чланова друштвених. Примало је и прибављало расправе и научну грађу на оцену, за примљено одређивало хонораре, па издавало на свет у своме органу.

Друштво беше одредило помоћ и на испитивање споменика старе српске уметности, на етнографска снимања, и на изучавање српских насеља у Напољској, али се то не могаше извршити, по што би обустављена државна помоћ друштву.

Друштво се састајало овако: Оно имађаше један нарочити скуп, 20 седница управиних и 25 састанака свих одбора. Пређашње три године управа се састајала по 6 пута преко године, а сви одбори заједно 5 пута, 11 пута или 10 пута за годину дана.

Част нам је констатовати, да под садањом управом радња друштвена не само није мања него је унапређена. За прошлих 12 месеца изашло је 7 књига Гласника: две за г.

1882: 51-а првог и 14-а другог одељка; четири за 1883: 52-а 53-а и 54-а, првог и 15-а другог одељка; и једна за 1884: 55-а, која се — узгред буди речено — са више страна тражи пре него што је изашла; она ће тек ових дана угледати света. У тих 7 књига има 124 $^{10}/_{16}$ штампана табака; то је дакле највећа количина коју је друштво икада издало за годину дана, јер 1873, која до сад беше најплоднија година, изашло је 108 $^{11}/_{16}$ табака. А што се тиче каквоће рада, то остављамо научној критици и читалачкој публици, обраћајући пажњу само на пријатну разноликост рада, а при том важну и занимљиву садржину многих чланака.

Истина садашња управа примила је од пређашње материјала за три књиге Гласника (она је само доштампала и издала 51 I и 14 II одељка), али осим штампанога, друштво сад има рукописа спремних за 4 књиге Гласника (56 до 59).

Па сад да пређемо на радове појединих чланова и одбора.

I

У природначком одбору штампано је ово:

Ф. Хофман, Трагови преисторијског човека.

Љ. Клерић и Л. Докић, Старо гробље у Подрињу.

Љ. Клерић, 1° Компенсација клатна. — 2° О резултујућем дејству ленивих сила на обртну осу, при окретању физичних тела око ње. — 3° О средишту сила у равнини.

С. Лозанић, 1° О дејству сумпор-угљеника на р-нитранилин. — 2° О дејству азотне киселине на трибром-анилин — 3° Анализа киселе воде у Аранђеловцу и Рибарској Бањи и гвожђане воде у Сирдан-Бари. — 4° Како делује јод на моно- и дипитродифенил-тијокарбамид. — 5° О постајању дибром-динитрометана и о Вилијеровом тетранитро-етиленбромиду.

J. Жујовић, Грађа за геологију краљевине Србије: I. Прилог за геологију југо-источне Србије, с картом и сликама. II. О неким стакластим стенама. III. Корсит са Рудника.

Петар Живковић, Графичко представљање вредности простог односа тачке у низу и зрака у прамену.

Д-р Ј. Панчић, 1° Ортоптере у Србији. 2° Грађа за флору кнежевине Бугарске.

Д. Нешић, 1° Нови интегрални обрасци. — 2° О новим обрасцима из науке о комбинацијама са зillegible]даним збиром.

Одобрени су за штампање ови списи:

Ј. Жујовић, Нове петрографске врсте.

Петар Живковић, 1° и 2° Први и други прилог ка алгебарским влацима вишега ступња. — 3° О инволуторској системи тачака код сферних огледала.

А. Кнежевић, Система паралелних сила другог реда, које у једној равни делују.

А упућени су петом одбору чланци:

Л. Павловић, Одредба коефицијената јачине и њихова примена у грађевинској струци.

М. Николић, О житном метиљу.

II

У *филолошком одбору* штампано је:

Е. Јелинек. Чешка библиографија о Јужним Словенима до 1877.

Д-р Ђ. Мушиьски, одговор на изјаву г. Ј. Живановића о. расправи „Судбине ћирилских слова у аустријској држави“.

А одобрени су за штампање или су на прегледању ови списи:

Ђ. Поповић, Грађа за речник турских речи у нашем језику.

Автобиографије двадесеторице покојних чланова ученог друштва.

М. Милојевић, Рукопис пећске патријаршије.

А. Тапавица, Слога између Срба и Хрвата.

В. Врчевић, Рукописи.

Б. Петровић, Народне песме.

Јоксим Новић, Избор из скупљених списа.

Д-р Ј. Туроман. О класичној настави у нашим гимназијама.

III

У историјском одбору штампано је:

В. Макушев, 1° Историјски споменици Јужних Словена књ. II.. — 2° Писмо председнику.

Вл. Јовановић, Статистични преглед нашега привредног и друштвеног стања, поређено.

Јастребов, Додатак белешкама из Старе Србије.

И. Павловић, 1° Пренос св. Луке. — 2° Нићифор Григора о Краљу Милутину. — 3° Српска писма у француским архивама.

П. Срећковић, 1° Примедбе на извештај В. Макушева, — 2° Стање и односи српских жупанија у половини 12 века према Угарској и према Византији. — 3° Никола Мандрда·

Гл. Гершић, 1° Мале државе у данашњем међународном склопу. — 2° О повратној сили закона. — 3° Централизација и самоуправа.

Љ. Стојановић, Српски родослови и летописи.

М. Драговић, Материјали за историју Црне Горе, први прилог.

Драг. К. Јовановић, Црна Река.

Јов. Ристић, Спољашњи одношаји Србије, I. Србија и српски покрет у Угарској 1848 и 49.

Одобрени су за штампање или су на прегледању ови списи:

Л. Арсенијевић (Бата-Лака), Мемоари.

Г. Витковић, 1° Ексарх Максим. — 2° Српски историјски споменици из Коморана.

М. Живковић, Опис и бишешке старих књига у Сарајеву.

П. Срећковић, 1° Белешка с једне старе чаше. — Критика на грађу за историју „Подриња“ (Гл. 36.) — 3° Пасош Т. Вучића од 1842. — 4° Јелена, прва српска царица. — 5° Јевдокија и Дејан. — 6° Марија Оливерићка.

Д-р Ђ. Мушићски, Две збирке рукописа историјске и књижевно-историјске вредности.

М. Драговић, 1° Други прилог материјала за историју Црне Горе. — 2° Три писма владике Данила Његоша.

И. Павловић, 1° Жене Ђурђа Бранковића. — 2° Три потомка Немањина. — 3° Порекло кнеза Лазара.

Љ. Ковачевић, Збирке разних записа и натписа.

Л. Зоре, Старинско писмо требињскога игумана Исаије.

А. Николић, Автобиографија, која ће се по преради моћи употребити.

Архим. Дучић, Старине Хиландарске.

А нису примљени:

Ј. Авакумовић, Један или два дома.

И. Павловић, Друго крштење Немањино.

Милија И. Бугарин, Додатак историји Србије и Русије за који би одлучено, да се стави у архиву за потоњу употребу.

А. Борисављевић, Превод Јерингове „Цели у праву“.

IV

У *уметничком одбору* штампани су:

Извештаји Валтровића и Милутиновића о споменицима старе српске уметности.

Прегледани су:

Вл. Тителбах, 82 етнографска снимка.

Ђ. Миловановић, етнографски цртежи.

Спремљени су за штампу:

Д. Јенко, Српска краљевска химна.

Ј. Маринковић, Венац српских народних песама.

К. Станковић, Три песме.

А. Калауз, Српске песме.

Милош В. Милошевић, Српске народне песме и игре.

Одлучено је тражити, да музичне списе К. Станковића изда овај одбор. — Израђује се цртеж за споменик на гробу Даничићевом.

V

У *одбору за ширење науке и књижевности у народ*, штампани су:

Установљење овог одбора.

А. Васиљевић, Једно питање из поређене психологије.

Ј. Бошковић, Нацрт за програм рада петога одбора.

Учињени су предлози: за састанке српских књижевника; да се откупе сва дела Вукова; да се прештампају сва дела Вукова, Даничићева и Доситијева; изабрани су повереници за пренос Вукових костију.

То би били текући радови и приправа за после. А од преосталих послова посвршивано је ово: Наштампани су записници од године 1880, 81, 82 и 83, по што су неки записници управе, који не беху израђени, припремљени за штампу, у колико се то могло по белешкама; сви ти записници износе 9 табака из ситних слова. Разаслане су диплоне на чланство од четири године амо (свега на број 37). Тако исто отправљане су књиге задоцниливе од више година различним научним академијама, књижевним друштвима, университетима, библиотекама и другим просветним заводима, с којима смо у књижевној вези и од којих смо редовно примали дарове; нека су друштва таке књиге и рекламовала, а некима се наметала мисао, да се код нас ништа и не ради, па позиваху чланове наше да раде у њиховом органу. (Тако на пр. бечка академија није добивала Гласника од књиге 36, а за целу Русију спремљено је око 150 килограма књига). Заведене су све књиге придошлице и редовно се објављују спискови у записницима управе. Заведен је тако звани „пословни протокол". Нису слани у штампу оригинални записници друштва, те да се тамо употребом покваре или изгубе, него свагда преписи. Пречишћени су рачуни са књижарима и комисионарима. Речју, нема више преостатака!

Друштво је истина одобрило помоћника секретару, али ове године не беше изабран помоћник, из штедње због обустављене субвенције. Уредништво Гласника држало је коректуре или ревизију или обоје од 124 штампана табака друштвеног органа. Одређено беше пословно доба радним даном од 4 до 6 часова, али се ту радило и пре и после подне, па врло често и у вече, због коректуре.

Као што се види, није све баш глатко ишло. Али највећу бригу и посла задаваше управи обустављање државне помоћи ученоме друштву од стране пређашњега министра просвете, актом од 3 маја прошле године. Најпре дође питање: којим се средствима мисли служити пети одбор? На које је управа одговорила, саслушавши исти одбор. За тим дође стављање забране на субвенцију, па управина представка, па одбијање Кад се промени министар, управа се поново обрати новоме министру писмом и представком. Резултат је, да је

јуче дошао одговор, који је, по дужности, стављен на дневни ред.

Друштво ове године има с тугом да забележи један знатан губитак међу својим редовним члановима. Милан Миловук променио је светом. Он је радио с успехом на различним струкама, али највише заслуга стекао је на пољу уметности, које је у нас још мало обрађено. Друштвени орган донеће опширнији некролог овога свог врсног члана, а међу тим рецимо му хвала на трудби и умној привреди. Нека му је вечит спомен међу нама и у народу!

Прелазимо на *новчано стање* друштва, од 1 новембра 1882 до 1 новембра 1883, које овако беше:

А. Примање.

	У ДИНАРИМА.
1. Од државне помоћи	12.000
2. Од проданих књига	2.036·10
3. Од прида на златном новцу	20
Свега	14.056·10

Б. Издавање.

1. На подмирење лањских рачуна		2776·86
2. На плате. — Секретарска	1205·60	
Писарска	360	
Послужитељ I	720	
Послужитељ II	288	2573·60
3. На хонораре писцима		6992
4. На књиге и слике		98·80
5. На путовање		149
6. Књиговесцу		280·65
7. Канцеларијски трошкови:		
Дипломе и писаћи прибор	111·70	
Осветљење	9·80	
Огрев	78	
Ситни трошкови	26·75	
Телеграми, пошта, подвоз	137·40	363·65

8. Ванредни трошкови:

Траке, венци и парастоси	463·75
Свега . . .	13.698·31

Према томе показује се:

А. Примање	14,056·10
Б. Издавање	13,698·31
Преостатак	357·79

који крелази у примање за г. 1884.

Преглед новчанога стања за текућу годину.

Примање.

Преостатак од прошле године	357·79
Од књига	328·50
Позајмица	60
Свега . . .	746·29

Издавање.

Издано	746·30

Имамо да примимо:

Од прошлогодишње субвенције	3283·80
За 3 месеца ове године	3000
Свега . . .	6283·80

А имамо да издамо:

На хонораре и канцеларијске трошкове · 5800

Остаће 424 динара.

Дакле „што куц то муц."

На реду је: Списак књига, које је српско учено друштво са захвалношћу примило:

(Гледај додатак.)

Да беше средстава, друштво би може да и више урадило! Ништа тако не унапређује рад друштвени, као: читање списа на самим састанцима или брзо прегледање њихово, непри-

рање да се све гране подједнако развијају и, умољавање и страсно и објективно оцењивање, наскоро штампање, уза стаподстицање књижевника на рад, као по неком плану, — а при том, кад се тачно исплаћују заслужени хонорари.

Желимо у новој години друштву бољу срећу на његовом добром путу.

Председник друштва,
Вл. Јовановић.
Секретар,
Јован Бошковић.

Управни чланови:
Љ. Клерић, J. Ђорђевић,
П. Срећковић, Ст. Тодоровић,
А. Васиљевић.

Бр. 4.

Секретар чита извештај о рачунима за прошлу годину: „Част нам је известити друштво, да смо према одлуци главног скупа прошле године, прегледали рачуне друштвене за 1883 год. и нашли смо да су исправни. 9 јануара 1884 у Београду. Чланови комисије за преглед рачуна: М. Петковић, С. М. Лозанић, Љ. Клерић.

Према томе, скуп издаје секретару и благајнику, Јовану Бошковићу, разрешницу.

Председник позива скуп, да избере три члана за прегледање потоњих рачуна.

На предлог једног члана, скуп замоли исту господу да прегледају рачуне за ову годину.

Прима се.

Бр. 5 и 6.

Секретар чита писмо г. министра просвете и црквених послова од 17 јануара ПБр. 12876/1883, које је јуче стигло као одговор на молбу управе ученог друштва од 24 септембра бр. 8 и представку од 29 новембра бр. 2, а тиче се обуставе државне помоћи српском ученом друштву, и за које је управа тек јутрос у 9. часова сазнала. Отпис тај гласи:

Српском ученом друштву

„Већ од дужег времена преда мном се налази нерасправљено питање о петом одбору Српског Ученог Друштва, питање, које је журно очекивало моје решење; јер је учинило, те је на неки начин за све то време спречена, ако не и заустављена правилна и редовна радња нашег Ученог Друштва тиме, што му је решењем мога претходника обустављена она новчана помоћ, која му је буџетом од државе одређена.

„Ма колико да сам с тога желео, да у границама закона и моје дужности учиним све, што би повело к томе, да се Учено Друштво стави у могућност да уђе опет у редован ток својих послова; — нису ми прилике допустиле да тој жељи и потреби у брзо одговорим. Добивши сада времена да проучим акта о тој ствари, увидео сам, да Управа Ученог Друштва оправдава радњу Друштва са ова два основа: 1°, што вели, да је друштву подједнако важан задатак и оно што је првом и оно што је другом половином чл. 1 његовог уређења прописано; и 2°, да је Друштво по чл. 36. уређења властито, да по свом нахођењу распоређује на своје одборе ону помоћ која му је одређена од државе.

„Овако схватање речених прописа уређења Друштва потписани не налази да је правилно. Јер, кад се проучи чл. 1. уређења Друштва, са свим је јасно, да је Друштву *на првом месту и главни посао*: да обрађује и унапређује *науке и уметности*; а тек на другом месту и то као *споредни посао*: да се стара о ширењу науке и књижевности у шире кругове. Према томе онај је први задатак друштви *императиван*, ако Учено Друштво хоће да остане као такво; а овај му је други задатак *факултативан*. Ово се јасно чита из речи и смисла самога закона; јер се првом половином чл. 1. уређења каже: „Српско Учено Друштво обрађује и унапређује науке и уметности и т. д.“ док, на против, другом половином истог члана каже се ово: „*Поред тога*, Друштво *може* (дакле може, а не мора) преко нарочитих одбора старати се и радити на ширењу науке и књижевности у народ и т. д.“ По овоме друштву је главни и редовни задатак об-

рађивање науке, а тек поред тога, тек уз то, и ширење науке, у народ.

„Ако би се сада, као што би по неправилном Управином схватању морало бити, ови задаци Друштва измешали, те би се казало: да наше Учено Друштво има са свим подједнако старање и о науци и о публици којој требају популарисане науке, и по томе да Друштво како на једном, тако и на другом задатку *може*, без контроле и зазора радити колико и докле хоће — Друштво би у свом раду на један пут изгубило компас, и могло би, као такво, као Учено Друштво, у једном часу престати живети. Ако би се — као што би тако радећи могло и учинити — на прилику Друштво договорило и казало: да *не може* или да *не ће* више да „обрађује науку", него да тежи сада да издаје популарне књиге, и да шири просвету у народ, — Друштво би се на сваки начин таквим радом спустило са своје висине и сишло у ред књижевних колпортера; оно би од тога часа изгубило карактер Ученог Друштва. А по друштвеном тумачењу чл. 1. оно би доиста с пуним правом могло то један пут и да учини, ако би само стајало то: да је Друштву подједнако задатак све што је у чл. 1. прописано и да Друштво на том задатку може радити како хоће. Међу тим таква несрећа не би се никад могла Друштву догодити по противном тумачењу, т. ј. да је Друштву главни и стални задатак *обрађивање науке*, па тек онда *ширење науке у народ*.

„Овим разлозима биће да је одговорено и на онај други основ, који је Управа употребила за одбрану друштвеног рада, и у коме каже ово: Што се тиче располагања са помоћу државном за вршење друштвеног задатка, по одредбама статута, то припада скупу друштвеном (чл. 36. бр. 6 и 8) нарочито што се тиче распореда послова и средстава на одборе.

„Као што сам већ изложио, ова властитост Друштва важи само за оне одборе, који служе главном задатку Друштва, обрађивању науке, а никако и за *пети* одбор. Јер другом алинејом чл. 1. изреком се каже: да се на таке одборе могу употребити само *она средства*, која би за тај посао *била нарочито* набављена или одређена. Ово значи да средства за

пети одбор треба да дођу са стране, т. ј. или да ко што поклони на ту циљ, или да се како било нарочито набаве или нарочито одреде, н. пр. од *државе* поред оне редовне помоћи, а не од самог Друштва. Иначе, ако би се узело, као што Управа и Друштво погрешно схватају, да је *Друштво* то лице, које та средства одређује и да оно од суме за оне остале одборе може нешто да одвоји и за пети одбор, — онда, на што је требало да се у другом ставу чл. 1. нарочито каже: „али на то, т. ј. на пети одбор може употребити *само* она средства, која *би била* нарочито набављена или одређена". Па то би се и по себи разумело, кад се зна да Друштво и на она четири одбора дели *само* средства од оне државне помоћи. Што је дакле овако изреком за пети одбор казано, тиме се хтело изрећи, да Друштво, ако хоће да буде *Учено Друштво*, не сме ништа да закида оним осталим одборима од државне помоћи на рачун петог одбора, него да чека или да се побрине да се другим путем за тај одбор нарочита средства набаве или одреде. Она пак изјава Друштва, да *пети* одбор треба *свакојако најпре* образовати, па било за њ средстава или не, јер ко ће што да поклони или да завешта некоме, кога нема на свету, — та изјава нема по себи правног основа, јер нико не ће ништа ни завештати 5 одбору, него ће завештати Ученом Друштву, да оно то завештање употреби на извесну цел. А буде ли то она цел, ради извршења које предвиђени су — не *пети* одбор, него — одбори под тачком 5. у чл. 15 уређења Друштва, онда тек Друштво има разлога да на прописани начин образује *одборе* а не пети одбор — који ће ту цел извршивати. Нису дакле одбори она лица, којима ће се чинити завештања и поклони, него је то лице Српско Учено Друштво, а њему се могу милијуни дати.

„По овоме потписани имам да одговорим управи на њево писмо од 24 септембра бр. 8 и од 29 новембра прошле године бр. 2, да ћу очекивати од управе Српског Ученог Друштва, да ми јави: да она сматра да пети одбор не постоји, по што за њ нема нарочито набављених или одређених средстава. И чим добијем од управе одговор да она не сматра да је пети одбор образован, докле по уре-

ђењу Друштва не прибави нужна средства за радњу одбôрâ под 5. чл. 15., ја ћу одмах дићи ону забрану, која је мојим претходником стављена на ону државну помоћ, која је на друштвену радњу од државе одређена.

Заступник
Министар просвете и црквених послова,
министар правде,
Ђ. Пантелић.

Секретар чита, у свези с тим, одлуку *петога одбора* од 26 јануара ове године бр. 1. о *изворима и средствима* за радњу тога одбора, као што иде:

„По дужем већању одлучено би предложити скупу, да изволи одлучити: да друштво, преко г. министра, потражи од законодавне власти још 3000 динара годишње помоћи, свега дакле 18,283.80, по што је прошле године, према статуту, установљен још један одбор у друштву, за ширење науке и књижевности у народ, о чијем добротворном задатку по народну просвету и о потреби таквога одбора не може бити сумње.“

Председник саопштава одлуку управе о томе и каже, да се друштво не може одрећи задатка да шири науку у народ; али по што рад друштва зависи и од државне помоћи, то управа предлаже: да се обустави радња петога одбора и да се министар извести о том, да ће се субвенција давати, као и до сад, само за рад четири одбора. А међу тим нека се чланови сами побрину око ширења наука. *(Одобравање).*

Св. Вуловић примећава, да министар тражи да се укине пети одбор, а не само да се обустави. И с тога ваља о том решити.

Председник каже, да је министар изјавио њему (председнику) и секретару друштва, да он сматра да је ствар друштвена на законитом земљишту и да сажаљава што је у том дошло до сукоба; он не би имао ништа против петога одбора. Али по што министар сад тражи да се обустави пети одбор, то нам ваља сад и извршити; а управа ће знати шта може даље радити према статуту. *(Одобравање).*

М. Шапчанин пита, има ли влада шта у опште против петога одбора, или је само противна давању субвенције истом. Ако нема ништа против тога одбора, онда би одбор могао тражити друга средства за себе.

Председник одговара, да је говор био само о субвенцији; тако је и пређашњи министар ставио питање. Садашњи министар говорио је усмено друкчије, онако као што је у записнику управе саопштено.

Секретар чита из тога записника, како је министар обећао да ће скинути забрану са субвенције, под условом да се она троши само на четири одбора; а управа да се може обратити молбом, да народна скупштина одреди нарочиту суму за пети одбор.

С. Сретеновић пита, да ли би тај одбор могао трошити онај новац, што се добије од продаје књига.

А. Васиљевић каже, да нема смисла забрањивати ширење наука у народ; јер не би имало смисла ни обрађивати науке, кад оне не би улазиле у живот народа. Али кад министар не допушта да се на тај смер троши од оне суме, која је одређена за четири одбора, онда морамо обуставити рад петог одбора, док не нађемо друга средства за њега, било од државе било на други начин. Кад пристајемо на министров захтев, онда не може бити даљег говора о том.

Ст. Д. Поповић, пристаје уз мишљење Вуловићево, да треба решити а према томе и министру одговорити, да ли остаје пети одбор и даље, или не. Министар тражи да се пети одбор *анулира*, а не да се обустави. Он мисли, да управа не би требала да води дању преписку о том са министром.

Председник одговара, да скуп не може решавати о том да пети одбор не постоји, јер он по статуту постоји. Него овде је питање само о средствима. Ми према министровој наредби обустављамо радњу одбора. А друго не можемо решавати према статуту.

J. Пецић моли да се прочита завршетак министровог акта о петом одбору. По што је то учињено, примећава, да није опортуно, да се због петог одбора губи државна помоћ за четири одбора, па с тога је мишљења, да треба тај одбор

суспендовати или укинути. А што се тиче ширења наука, за то нека се управа постара на други начин.

J. Авакумовић примећава, да неки чланови тумаче речи министрове јаче него што треба. Министар захтева само, да друштво *сматра* да пети одбор не постоји, а не да се укине. Ми можемо истим речима одговорити, да друштво сматра, да тај одбор не постоји донде, док не добије средства. Тако ћемо задовољити и статут и друштво и министра.

Председник каже, да управа нема ништа против тога, ако се тако усвоји.

Секретар слаже се такођер с предлогом Авакумовићевим, да се усвоји онако, како министар каже, тим пре, што министар наводи и разлог, за што се сматра да не постоји: „по што за њ нема нарочито набављених или одређених средстава“, Али уједно да се каже, да ће се управа постарати и за ширење наука и књижевности у народ.

Д-р Н. Крстић предлаже, да се томе предлогу дода, да су управи одрешене руке, да она може чинити све што нађе за потребно, те да друштво дође до државне помоћи, па да може редовно радити. А исто тако да може тражити средства за ширење науке.

Председник мисли, да се додатак *Крстићев* може примити, у свези са предлогом *Авакумовићевим и Бошковићевим.*

J. Пецић мисли, да би требало решити, да се укине пети одбор, да се не би водила даља преписка између управе и министра о субвенцији. Међу тим управа може и даље радити на том питању, па ако јој пође за руком, може предложити друге године, да се тај одбор на ново установи.

Секретар одговара, да не треба решавати више него што министар тражи. Он се слаже и са предлогом Крстићевим да управа ради даље на том, да се набаве нарочита средства за пети одбор: да се тражи од државе 3000 динара на тај смер, а да се тражи помоћ и од приватних људи, те да се тражи помоћ и од приватних људи, те да се може успоставити пети одбор.

М. Шаичанин жели, да се тачно формулише одлука о

том, да ли ће управа водити и даље преписку о петом одбору, или ће се сматрати да је то питање решено.

А. Васиљевић одговара на то, да нема потребе решавати више него што министар захтева. Министар не каже да се укине одбор, него нека се сматра да не постоји, док не добије средства, и још вели, да се може за тај одбор тражити нарочита помоћ од државе. Кад ми тако одлучимо, како власт захтева онда не може бити зебње, да ће се изгубити помоћ за остале одборе.

Ст. Д. Поповић слаже се с тим, да се одговори министру онако и оним речима, како он тражи. Али треба похитати с тим, да би се задржана субвенција за прошлу годину могла дићи до 1. фебруара.

Председник ставља на гласање предлог Авакумовићев са додацима J. Бошковића и д-ра Крстића.

Скуп *усваја* једногласно тај предлог.

Бр. 7.

Секретар чита изводе из записника управиних од 20. новембра 1882. и 17 декембра 1883 г. из којих се види, да је почасни члан друштва, Катарина Ивановићева, која је умрла 11 (23) септембра 1882. у Стоном Београду угарском, оставила српском ученом друштву легат од 1000 фор. а вр. после смрти њенога рођака г. Јована Турјака, сада адвоката тамошњег, и његове жене г-ђе Ане родом Кировића. Управа је декембра месеца прошле године послала пуномоћство г. Николи Закићу, официјалу ондашњем, да на расправи оставине покојничине даде изјаву, да српско учено друштво прима поменути легат, који нека остане обезбеђен код г. J. Турјака, до даљег тражења нашег.

Председник саопштава предлог управе: да се доходак од тога *фонда* употребљава на *популарисање уметности* у српскоме духу, по што је Катарина била вештакиња.

Прима се предлог управин.

Бр. 8.

Председник износи на коначну одлуку о ступању у свезу са страним друштвима.

1° *Румунска Академија* предлаже, да ступимо с њоме у свезу.

2°, Управа српског ученог друштва предлаже, да ступимо у књижевну свезу са

Бугарским књижевним друштвом у Софији.

Словенском Матицом у Љубљани.

Јелинским Археолошким Друштвом у Атини, (у замену, док научна академија не проради).

Скуп *усваја* и тај предлог.

Бр. 9.

Председник позива *скуп*, да изберe из свакога одбора по једног члана, који ће потписати записнике скупа, како овогодишњега тако и лањског од 27. фебруара.

Бирају се лањски потписници и то: господа К. Алковић, Св. Вуловић, Љ. Ковачевић, а на место г. Д. Јенка, који данас није на скупу, г. Стева Тодоровић.

Бр. 10.

Председник саопштава имена седморице редовних чланова из различних одбора који према чл. 8. уређења прелазе или се уврштују у почасне чланове, кад то управа прогласи на скупу.

М. Шапчанин пита, којим су путем прешли ти редовни чланови у почасне.

Председник чита чл. 8. статута, у ком се каже, да који члан не дође три пут једно за другим на састанке одборске, сматра се да иступа из броја редовних чланова и уврштује се у почасне. Даље каже, да управа није тако строго поступила, него је најпре на састанку од 17. декембра пр. год. бр. 10. одлучила, да се јавно (без имена) подсете на наредбу чл. 8., (који је записник, због цензуре, изашао у „Ср. Нов." тек 21 јануара ов. год.), а за тим је једним општим расписом питала дотичне чланове, хоће ли и даље да остану редовни чланови или желе да буду уврштени у почасне.

Па како је који одговорио, онако је и управа одлучила. А који нису никако одговорили, ти се премештају у почасне чланове.

Ст. Д. Поповић пита, како је управа поступила са д-ром С. Петровићем.

Председник одговара, да он није одговорио до одређеног рока, до 25 јануара, на писмо управино, а управа је у том послу изјавила, да који не одговори до тога дана, сматраће се да жели прећи у ред почасних чланова.

Ст. Д. Поповић каже, да је чл. 8. врло строг, особито за оне људе који раде на науци у другим органима, као што је то код С. Петровића. С тога он жели да се овде блаже поступи, ако то може бити према статуту.

А. Васиљевић примећава, да је он био противан томе члану, али по што га скуп беше усвојио, то га је он, као тадашњи министар, поднео на одобрење. Тај је члан строг, али се мора вршити. Међу тим, ни почасни чланови друштва нису искључени из друштва; они могу и даље радити на науци али не треба да сметају раду одбора, који због недолажења чланова не могу да раде редовно. Управа није строго поступила, јер није због три изостанка никог искључила, него је на против питала сваког члана, хоће ли долазити на састанке одборске или жели да пређе у почасне чланове. Ово је са свим коректно што је управа радила.

Секретар објашњава, како је управа радила у овом питању, које су одбори покренули. Чл. 40 друштвеног уређења каже, да за пуноважну одлуку треба да је на састанцима одборским *бар трећина* редовних чланова који су у месту. Природњачки одбор има 33 члана а историјски 31 (које је, узгред буди речено, противно чл. 10 статута.) У њима, дакле, често без 9-ога члана нити се може почети ни наставити рад. Говорник се не одушевљава за чл. 8 уређења. Таквог параграфа нема ни једна научна академија у своме статуту. Али никоме не би пало на ум, да га практички примењује, да није чл. 40. који више смета, него члан 8. Требало би усвојити оно начело практичних Римљана: tres faciunt collegium, па би се онда члан 8 могао са свим укинути. Овако пак неуредни чланови, у своме себељубљу, налазе се увређени, кад се опомињу да долазе на састанак; а шта да раде уредни и цело друштво, који због оних првих не могу да раде? Дакле, одбори су покренули питање, а

управа није ишла на истискивање редовних чланова, него је и опоменом у новинама и нарочитим писмом ишла на то, да се чланови, који за годину дана нису били ни на једном састанку, поврате на дужност. Намера управина није била ни та, да констатује, да ли ко ради или не ради у друштвеноме органу, него да позове редовне чланове да врше једну од својих дужности, а то је да долазе на састанке, да примају дела на оцену, и да својим недолажењем не отежавају и не спречавају рад одборски, а по томе и друштвени. Два пута се решавало о томе: први пут беше решено да се позову само они чланови, који не долазе на састанке а и иначе не раде на књижевности; други пут је претегло мишљење, да се позову на дужност сви чланови без разлике, који спречавају рад друштвени. Тако је састављен списак од 17-сторице чланова. Од њих су 11 одговорили, да беху спречени другим пословима; они остају и даље редовни. Двојица су молила, да се, из својих разлога, преместе у почасне. А петорица нису ништа одговорили, и ако им беше одређен рок за то. Те тако се сад предлажу за премештање свега 7-морица. Што се тиче г. С. Петровића, за њега се зна да он ради непрестано на књижевности. Њега би молио да напише штогод и за орган овога друштва, којега је редовни члан, или бар да дође један пут преко године на састанке природњачког одбора. Међу тим он ако је изјавио коме, ма и приватно, да за то није долазио на састанке што је другим својим пословима био спречен, онда није за то, да се и он премести у почасне чланове.

Ђ. Ковачевић мисли, да управа није избрисала С. Петровића из списка редовних чланова за то, што је престао радити у органу друштвеном, него за то, што без довољног узрока не долази у седнице. Ми не можемо чинити изузетак за њега, него или треба свима опростити или и њега оставити у том броју. Превођење у почасне чланове није деградација, особито кад му је то остављено на вољу. С. Петровић је негативним одговором изјавио жељу, да хоће да је почасни члан. На послетку пита, да ли према чл. 8. може изгубити редовно чланство и онај, који ради на књижевности, али не у Гласнику.

Секретар одговара, да не мора радити у Гласнику, али треба да долази на састанке.

Ст. Д. Поповић признаје, да је управа са свим коректно радила у свима овим случајима. Али он жели, да се о том питању на овом скупу не доноси никаква одлука, те да се задрже сви, који су у списку, и даље као редовни чланови. На то га побуђује и говор А. Васиљевића о том, како је виша власт одобрила чл. 8. Он жели да се промени и 10 и 9. чл. статута, а да се не вређају људи који су осетљиви у оваким случајевима; јер свакојако је то дегридација и по нашем и по њиховим схватању.

Стојан Бошковић је такође тога мишљења да би се могло за сад одустати од овако строге примене чл. 8 статута. Томе члану била је противна већина чланова, али је ипак примљен. Долазак на састанке, то је вршење формалног задатка, а главно је да чланови раде на књижевности. Он се слаже с оним мишљењем, да се учине измене у статуту тако, да одбори могу радити и са мањим бројем чланова. Идућем скупу може се предложити, да је н. пр. при читању каквог састава довољно, ако су присутна 3 члана, или 5 чланова. А сад да се поступи блаже према поменутим члановима; јер ту има људи, који су радили на другом пољу, а били су неким узроцима, можда и болешћу спречени да долазе на састанке, па су сад можда и изненађени позивом, који им је управа послала. Ако се статут не измени до друге године, онда можемо на другом скупу овако решити, као што управа предлаже. Али на сваки начин треба да се реши подједнако за све чланове, јер ово је општа мера.

М. Шапчанин каже, да је и он добио опомену, и да му је то било врло непријатно, а то с тога, што није ни позиван у седнице. Он жели, да се позиви шаљу на један дан унапред. За чл. 8. вели, да га је министар поднео на одобрење с тим, да се не врши строго. С тога је мишљења да га треба избрисати, и то да се на овом скупу одлучи.

Секретар одговара Шапчанину, да се сад позивају чланови један дан раније, и то *сви* чланови, па и они који кажу послужитељу: да му никад више не долази и да ће га из-

бацити на поље, ако му још који пут донесе позив. Моли чланове, да не пишу на позиву само „зват", него да напишу „доћи ћу" или „не могу доћи", и да напишу своје име или бар почетна слова од имена; јер овако потписују друга лица, па заборaве казати за позивницу. Таке белешке на позивници требају још и за то, да се може контролисати разношач позивнице, и да се види ко не мвже доћи на састанак, па да се не ишчекује. Што се тиче чл. 8, ту се не пита, како је он постао него то је законски чланак, који се мора вршити као и други законски чланци. Мисли, да би се чланови, о којима је реч, могли на ново позвати да одговоре, на пређашње питање управино, па ако и на то не одговоре, онда да се поступи према чл. 8. Али све је то натега; требало би, као што рече, променити чл. 40 и укинути чл. 8., иначе ћемо непрестано натезати и имати неприлике са појединим члановима.

А. Васиљевић жели да се одмах реши, да се чл. 8. и 40. измене тако, да одбори могу радити и са најмање три члана. (Одобравање).

Љ. Ковачевић предлаже, да се у овом случају држимо закона, и да се чл. 8. примени на ону петорицу чланова. А да се то не би другима догодило, жели да се промени статут; али да се не каже, да су три члана довољна за рад одбора, него да се позову сви чланови, као и до сад, па ако их не дође довољно, онда да се на другој седници ради с онолико чланова, колико их дођу.

Д-р П. Крстић каже, да је и он био жесток опоненат чл. 8. кад се о њему решавало; а господа, која су га онда бранила, сад су дошла према њему у листу, и за то га сад напуштају. Да се тај члан строго примењивао, друштво би се свело на половину садашњих чланова. Али закон се мора вршити. Ми бисмо сад хтели некога да се сачувамо, али онда радимо противу закона. Да бисмо изашли из те супротности, нека управа тргне натраг своје саопштење тако да не улази у записник. Скуп то и не решава, него управа само објављује, и тим је свршено. А за будуће можемо изменити чл. 8 и. 40. — Што се каже да није незгодно, што премештамо редовне чланове у почасне то би било тако, кад

би они били изабрани за почасне чланове; али је овде незгодна мотивација: за то, што не ради, постаје почасни члан. Да бисмо то избегли, нека управа тргне своје саопштење. А управа може и други скуп сазвати за измену статута.

П. Срећковић каже, да је и он био противан и чл. . и 40. Али закон се мора вршити. Ако неки члан не долази на састанке, ондаон смета раду одбора, па макар он радио на књижевности изван друштва, и друштво ма колико имало помоћи у новцу, не може да ради. С тога је добро што је управа изнела ово питање, да се види како су незгодни чл. 8. и 40. па да их треба изменити. Управа није хтела ником незгоде чинити, али поједини чланови чинили су незгоде и одборима и управи друштва. Кад се сазове одбор, неки чланови дођу, али их нема једна трећина; сутра дан сазове се на ново, ну онда не дођу ни они, који су први пут дошли, — и тако одбор не може ништа да ради. Може се десити, да неки чланови баш хоће да спрече радњу одбора; па и томе ваља стати на пут. За то треба да пређемо преко ове изјаве од стране управе, па да предложимо промену статута.

Алковић примећава, да по чл. 8. не би требало ни дебатовати о овоме, јер скуп не може о томе гласати. Али по што је управа већ допустила дебату, онда нека се усвоји мишљење Крстићево: да умолимо управу нека тргне своје саопштење натраг, па до године да решавамо о тим члановима, ако се и ове године не одзову позиву управе.

Ст. Д. Поповић додаје Алковићевом предлогу то, да се сматра да ово и није стављено на дневни ред.

Д-р Н. Крстић примећује, да кад се закон иначе не врши строго, не треба ни у овом случају строго поступити,

А. Васиљевић одговара, да се не може гласати да се закон не врши строго; него управа може повући предлог натраг. А статут се може сад изменити.

Председник изјављује, да се питање о премештању редовних чланова у почасне може најдостојније да реши изменом неких чланова сатута. За тим ставља на гласање предлог о промени чланова 8. 10. и 40. статута, напоменув да нема смисла ограничење броја чланова у одбору, јер тога има само онде, где се члановима плаћа, као што н. пр. у

Француској сваки члан академије добије 2000 дин. годишње плате и за сваку седницу 200 дин.

Скуп усваја предлог, да се измене поменути чланци, и то, да се чл. 8 укине, а чл. 10. и 40. да се измене тако, да се број чланова у одбору не ограничава, и да у одбору и три члана могу радити. Управа се овлашћује, да учини што треба за измене у том смислу.

Бр. 11.

Секретар чита имена предложеника појединих одбора за чланове српском ученом друштву. *Природњачки* одбор предлаже за *редовне* чланове: господу Марка Лека професора гимназије београдске; Ф. Хофмана, дојакошњег почасног члана за редовног. — Одбор *филолошки* за *почаснога* члана: Маркиза Бата (Bath), члана горњег дома енглеског, познатога књижевника и пријатеља српског а за *дописне*: Едварда Фримана (Freeman), енглескога историка; Луку Зора, професора у Дубровнику; Луку Зиму, професора у Вараждину; М. Ваљавца, академика у Загребу; А. Лескина, професора у Липисци. — Одбор *историјски за почасног*: г. Саву Косановића, преосвећеног митрополита српског у Сарајеву; а за *дописне*: г.г. Јакова Ћудину витеза, краљ. бележника у Спљету; Артура Еванса, енглеског научника. — Одбор *уметнички* за *редовне:* г.г. Јосифа Маринковића, музичара и композиту овде, Ђорђа Крстића, сликара овдашњег, а за *дописне:* г.г. Уроша Предића, сликара и асистента у бечкој академији за живопис; Павла Јовановића, сликара у Бечу; С ву Димитријевића, архитекта у Софији; Влаха Буковца, сликара у Паризу; Николу Машића, сликара у Славонији; Рендића, вајара у Трсту.

Председник пита: да ли ће се бирати тајним или јавним гласањем.

Скуп прима акламацијом сва напред напоменута лица за чланове српском ученом друштву.

Бр. 12.

Председник захваљује на поверењу, којим га је суп прошле године одликовао, изабравши га за председника, и

даје десет минута одмора ради договора о бирању другог председника.

После одбора предузето беше тајно гласање, којега је резултат био овај:

1° Владимир Јовановић добио је 30 гласова,
2° Димитрије Нешић „ „ 8 „
3° Стојан Бошковић „ „ 1 „

Према томе изабран је за *председника* српског ученог друштва, да годину дана, *Владимир Јовановић*.

Председник захваљује на новом одликовању и прима се председништва, изјављујући, да ће поверење друштва гледати да оправда вршећи савесно прописане дужности.

На послетку.

Председник пита, да ли има каквих нових предлога?

По што се нико није јавио, да поднесе какав предлог, то председник затвора овогодишњи скуп српског ученог друштва.

Секретар,
Јован Бошковић.

Овлашћени потписници
К. Алковић.
Љуб. Ковачевић.
Свет. Вуловић.
Стеван Тодоровић.

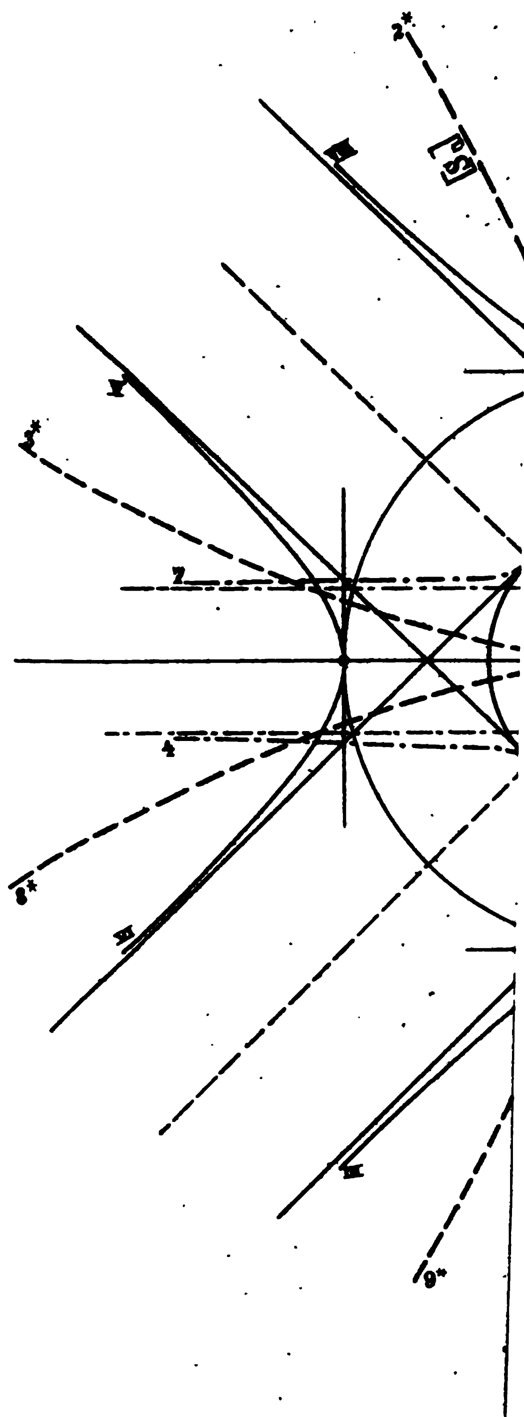

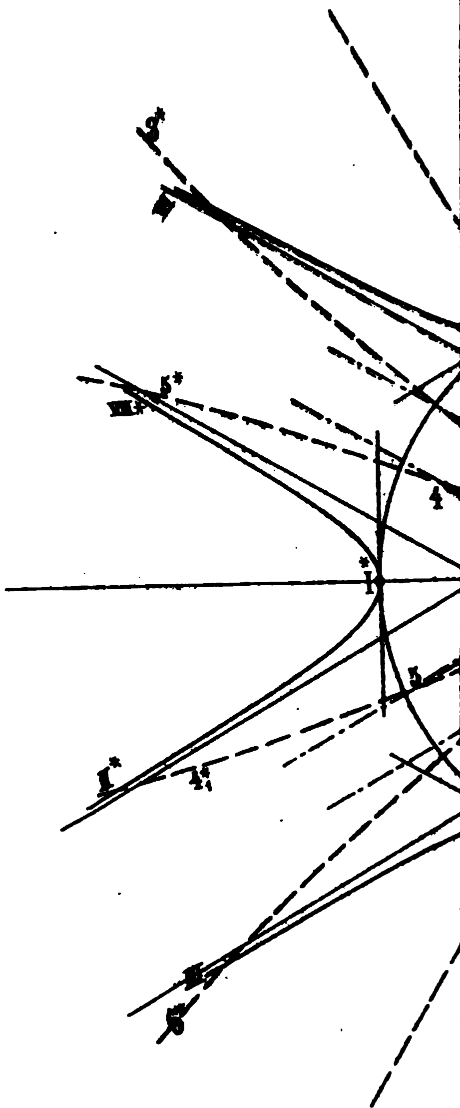

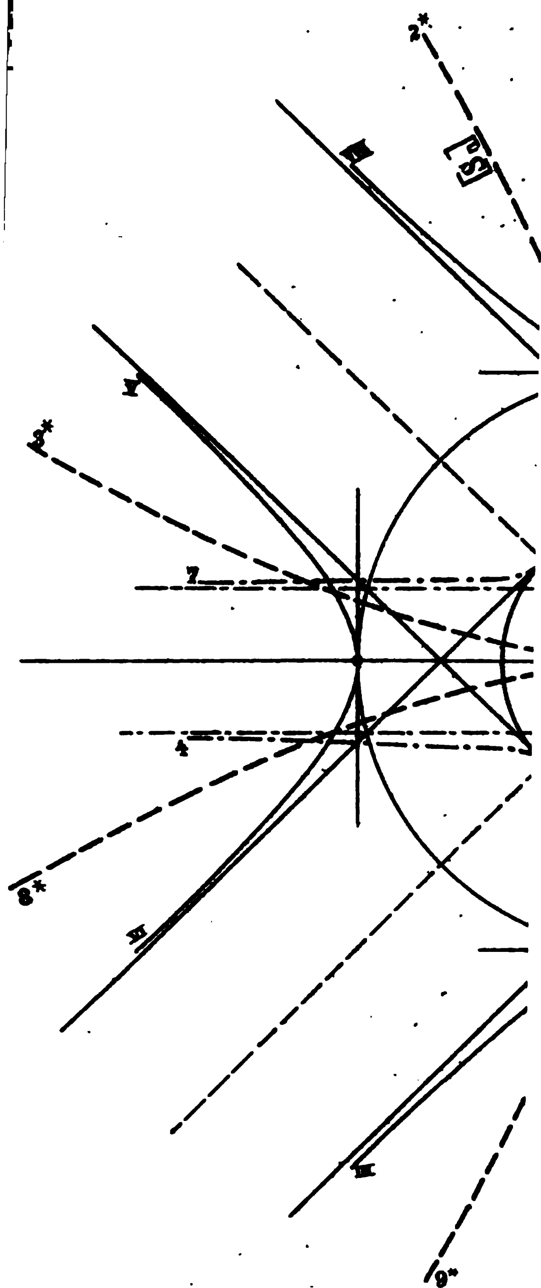
2*
7
4
8*
9*